

ΤΟ ΙΕΡΟΝ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ

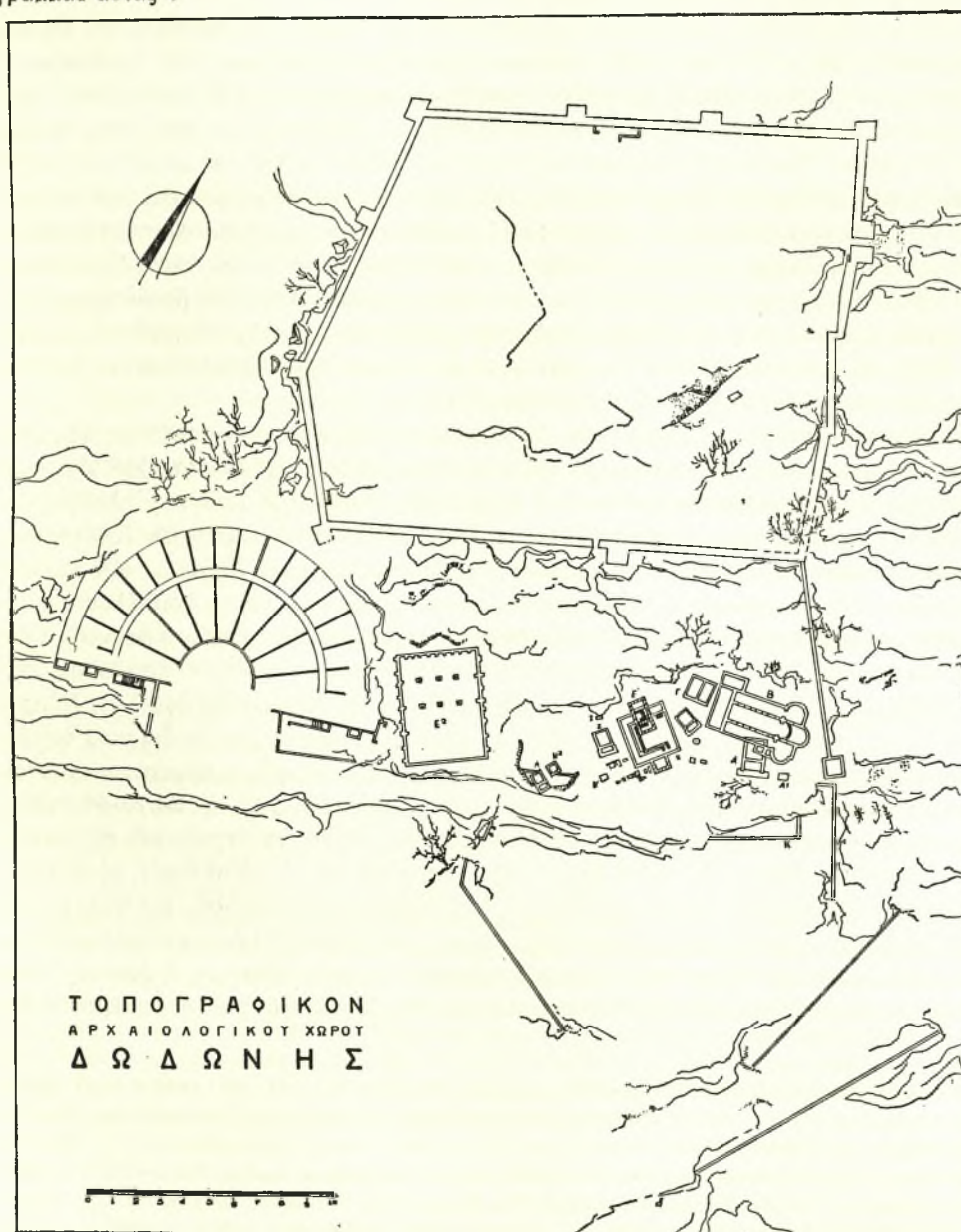
Κατά τὰ ἔτη 1959 - 1960 ἐπανήρχισαν με ἐντονώτερον ρυθμὸν αἱ ἀνασκαφαὶ καὶ αἱ λοιπαὶ ἐργασίαι ἐξωραϊσμοῦ τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τῆς Δωδώνης, κατόπιν γενναίας χρηματικῆς χορηγίας ἐκ μέρους τῆς Διευθύνσεως Ἀρχαιοτήτων, με συνολικὴν δαπάνην 996.000 δραχμῶν. Μετεφέρθη ὕδωρ εἰς τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ ἀπὸ πηγὴν τοῦ Τομάρου, ἐξ ἀποστάσεως 2 χιλιομέτρων περίπου, εἰς δὲ τὴν ἀκρόπολιν κατεσκευάσθη ὕδατοδεξαμενὴ πρὸς ὕδρευσιν τοῦ χώρου. Ἀπεμακρύνθησαν ὅλα τὰ χώματα τῶν παλαιότερων ἀνασκαφῶν ἀπὸ τὸν ἀρχαιολογικὸν χώρον (Πίν. 2 α, β), ἐκαθαρίσθη τὸ γιγαντιαῖον κοῖλον τοῦ θεάτρου ἀπὸ τὰ συντρίμματα καὶ τὰς ἐπιχώσεις (Πίν. 4 α, β), ἀπεκαλύφθη ἡ ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου με τὴν σκηνὴν καὶ τὴν πρὸς νότον στοᾶν (Πίν. 6 β, 7) καὶ ἠλευθερώθησαν οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι με τοὺς ἐπιβλητικὸς πύργους τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου (Πίν. 5 α, β). Κατὰ τὴν ἐργασίαν αὐτὴν διεπιστώθη ὅτι εἰς μεταγενεστέραν οἰκοδομικὴν περιόδον, ἤτοι περὶ τὰ τέλη τοῦ 3ου π.Χ. αἰῶνος, κατεσκευάσθη με τεχνητὰς ἐπιχώσεις, πρὸ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήμματος τοῦ θεάτρου, κεκλιμένον ἐπίπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐτοποθετήθησαν 23 σειραὶ ἐδωλίων, ἀνήκουσαι εἰς τὸ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἔχει κατεύθυνσιν Α - Δ¹.

Ὑπὸ τοῦ γράφοντος ἐπερατώθη ἡ μελέτη περὶ τοῦ κυριωτέρου οἰκοδομήματος τοῦ ἱεροῦ Ε¹, τῆς Ἰε ρ ᾱ ς Ο ἰ κ ῖ α ς (Πολύβ. IV 67,3), ἡ ὁποία δημοσιεύεται ἐντὸς ὀλίγου ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα τοῦ 1959. Εἰς τὴν μελέτην αὐτὴν περιλαμβάνονται τὰ πορίσματα τῆς σκαφικῆς ἐρεῦνης κατὰ τὴν περίοδον 1953 - 1954 τοῦ οἰκοδομήματος Ε¹, τὴν ὁποίαν ἐνήργησαν ἀπὸ κοινου ὁ διευθύ-

1. Εἰς τὴν Ἐταιρείαν Ἠπειρ. Μελετῶν, ἡ ὁποία πολλαπλῶς ἤλθεν ἐπίκουρος εἰς τὰς ἐργασίας αὐτάς, καὶ εἰς τὸν Πρόεδρόν της, βουλευτὴν κ. Κωνστ. Φρόντζον, ἐκφράζονται θερμαὶ εὐχαριστίαι. Πολλαὶ εὐχαριστίαι ὀφείλονται ἐπίσης εἰς τὴν Νομαρχίαν Ἰωαννίνων, εἰς τὴν VIII Μερραρχίαν Στρατοῦ, ἡ ὁποία ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μας ἐκσκαφέα καὶ μεταφορικὰ μέσα, πρὸς ἀπομάκρυνσιν ὑπὲρ τὰς 8.000 κυβ. μέτρα χωμάτων, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν Κοινότητα Νέου Μαντείου - Δωδώνης καὶ τὸν Πρόεδρόν της κ. Εὐάγγ. Ἴσκον, διότι διὰ προσωπικῆς ἐργασίας τῶν κατοίκων καὶ διὰ δανείου τῆς Κοινότητος ἐκ τοῦ Προγράμματος «Πρόνοια - Ἔργασια» κατέστησαν δυνατὰ ἡ κατασκευὴ ὕδατοδεξαμενῆς ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τῆς Δωδώνης καὶ ἄλλης μικροτέρας πρὸς ὕδρομάστευσιν, ὅπως καὶ ἡ διάνοξις τάφρου 2 χιλιομέτρων πρὸς τοποθέτησιν τοῦ ὕδραγωγοῦ. Ἐκφράζονται ἐπίσης εὐχαριστίαι εἰς τὴν Ἐταιρείαν Ὀδοποιίας Τσουβαλίδη - Καλογερίδη, ἡ ὁποία ἀνέλαβε τὴν ἐκσκαφὴν καὶ ἀπομάκρυνσιν τῶν χωμάτων τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ θεάτρου με τιμὴν κατὰ 30 % χαμηλοτέραν τῆς ἐπισήμως καθωρισμένης καὶ μάλιστα κατὰ τὴν θερινὴν περίοδον, ὅτε ἡ διάθεσις μηχανικῶν μέσων δὲν εἶναι εὐχερῆς.

Ὑπὸ τοῦ ΕΟΤ ἀνεγείρεται δυτικῶς τοῦ θεάτρου μικρὸν περίπτερον κατὰ σχέδιον τοῦ Ἠπειρώτου ἀρχιτέκτονος κ. Βασ. Χαρίση, εἰς τὸν ὁποῖον ὀφείλονται καὶ ὅλα τὰ δημοσιευόμενα ἐδῶ σχέδια τοῦ ἱεροῦ, πλην τοῦ θεάτρου. Τέλος, ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας ἀπαλλοτριονταὶ οἱ ἐντὸς τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ἰδιωτικοὶ ἄγροί, ὥστε νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ ἀνασκαφὴ καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ χώρου, ὁ ὁποῖος περιεφράχθη ὑπὸ τῆς αὐτῆς Ὑπηρεσίας. Τοιοῦτοτρόπως διὰ τῶν γενομένων καὶ προβλεπομένων ἐργασιῶν τὸ ἱερόν τῆς Δωδώνης ἀποβαίνει εἰς τῶν ἀξιολογωτέρων ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἑλλάδος.

νων τὴν ἀνασκαφὴν ἀειμνήστου καθηγητῆς Δημ. Εὐαγγελίδης καὶ ὁ γράφων τὰς γραμμὰς αὐτὰς².

Σχέδιον 1. Κάτωις τοῦ ἱεροῦ

2. Τὸ κύριον ἀνασκαφικὸν ἔργον τοῦ ἀποθανόντος κατὰ μῆνα Νοέμβριον 1960 ἀειμνήστου καθηγητοῦ Δημ. Εὐαγγελίδη ὑπῆρξεν ἡ Δωδώνη. Τούτου τὰ κυριώτερα δημοσιεύματα περιέχονται εἰς ΠΑΕ 1929 σ. 104 - 129, 1930 σ. 52 - 62, σ. 65 - 68, 1931 σ. 83 - 91, 1932 σ. 47 - 52, 1952 σ. 279 ἔξ., 1953 σ. 159 ἔξ., 1954 σ. 279 ἔξ., 1955 σ. 169 ἔξ., 1956, σ. 154 κ. ἑ. Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐργασίας αὐτῆς καὶ ἡ περιγραφή τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ ἱεροῦ ἐκτίθενται εἰς γενικὰς γραμμάς ἐνταῦθα³.

Ἡ Ἱερὰ Οἰκία Ε¹. Α' οἰκοδομικὴ περίοδος τοῦ Ἱεροῦ (σχέδ. 1 Ε¹ καὶ σχέδ. 2). Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν 1953 - 1954 διεπιστώθη ὅτι τὸ ἀρχαιότερον οἰκοδόμημα τοῦ ἱεροῦ εἶναι ὁ ναῖσκος, τῶν περὶ τὸ 400 π. Χ. χρόνων, περικλειόμενος ἐντὸς τοῦ τετραγώνου οἰκοδομήματος Ε¹, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα μὲ βεβαιότητα νὰ ταυτίσωμεν μὲ τὴν Ἱερὰν Οἰκίαν τοῦ Πολυβίου. Ὁ ναῖσκος, ἐξωτερικῶν διαστάσεων 6.45 X 4.20 μ., μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Β πρὸς Ν, ἀποτελεῖται ἀπὸ μικρὸν πρόναον, κλειστὸν εἰς τὴν πρόσοψιν, καὶ ἀπὸ τὸν σηκόν. Τὸ τύμπανον τοῦ ἀετώματος, μήκους 3.11 μ., ὕψους 0.45 μ., χρησιμοποίηθῃν βραδύτερον εἰς τὸ κρηπίδωμα τοῦ μεταγενεστέρου προστύλου τετραστύλου ναοῦ, ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο μονοκόμματα τεμάχια⁴. Πρὸς νότον τοῦ ναῖσκου προσετέθη βραδύτερον, περὶ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ 4ου αἰῶνος, ἰσοδομικὸς περίβολος (σχέδ. 2 Α1, Α5, Α6, Α7, Α8, Α9 καὶ σχέδ. 3), πλάτους 11.80 μ., μήκους 13 μ. περίπου, ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, καὶ εἰσοδὸν ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς.

Β' Οἰκοδομικὴ περίοδος. Ἦδη ὁ Μ. Ἀλέξανδρος, κατ' εἰσῆγησιν βεβαίως τῆς Μολοσσίδος μητρὸς τοῦ Ὀλυμπιάδος, ἐκ τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῶν Αἰακιδῶν, εἶχε συμπεριλάβει εἰς τὸ πρόγραμμα κατασκευῆς πολυτελῶν ναῶν εἰς ἕξ ἱερὰ τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης, προτιθέμενος νὰ διαθέσῃ τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 1.500 ταλάντων δι' ἕκαστον ναὸν⁵. Ἀλλὰ τὸ σχέδιον αὐτό, πού ὑπῆρξε καὶ ἐπιδιώξις τῶν Μολοσσῶν Αἰακιδῶν, συνυφασμένη μὲ πολιτικοὺς σκοποὺς, καὶ παρέμεινεν ἀνεκτέλεστον, ἐνεκα τοῦ προώρου θανάτου τοῦ μεγάλου δορικτήτορος, ἐπραγματοποίησεν ὁ βασιλεὺς Πύρρος. Τὸ ἀπλοῦν ἱερὸν μὲ τὸν ναῖσκον καὶ τὸν ἰσοδομικὸν περίβολον προσέλαβε περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3ου αἰῶνος, κατὰ τὴν περίοδον δηλαδὴ τοῦ Μολοσσοῦ βασιλέως Πύρρου (297 - 272), μνημειακὸν χαρακτηῖρα, διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως τοῦ ἰσοδομικοῦ περιβόλου μὲ ἄλλον εὐρυχωρότερον, διαστάσεων 20.80 X 19.20 μ., μὲ ἐσωτερικὰς κιονοστοιχίας ἐξ ἰωνικῶν κίωνων, εἰς διάταξιν σχήματος Π, (σχέδ. 2 Β1, Β2, Β3, Β4, β1-β4, σχέδ. 4 καὶ Πίν. 2) καὶ μὲ μικρὰν πρόστασιν πρὸ τῆς εἰσοδου, ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς προσόψεως (Β1 - Β2). Ὅπως καὶ εἰς τὸ ἀπλοῦν τέμενος, οὕτω καὶ εἰς τὸ στωικόν, αἱ ἐσωτερικαὶ τρεῖς κιονοστοιχίαι ἔχουν κατεύθυνσιν ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς· καὶ ἡ μὲν δυτικὴ περιελάμβανε ἐννέα κίονας μὲ ὀκτῶ μετακίονα, ἡ νοτία ἐννέα κίονας μὲ ἐννέα μετακίονα, τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου ἐπέχοντος θέσιν δεκάτου κίονος, τέλος δέ, ἡ βόρειος στοά, διακοπτομένη ἀπὸ τὸν πρόναον τοῦ ναῖσκου εἰς δύο ἄνισα τμήματα, περιελάμβανε δύο

1954 - 1959, Ἡπειρ. Χρον. 10 (1935) σ. 192 - 260, ΑΕ 1953 - 1954 Α, σ. 99 - 103, 1956 σ. 1 - 13, Ἑλληνικά 15 (1957) σ. 247 ἑξ. Διὰ τὰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς βλ. C. Carapanos, Dodone et ses ruines, Paris 1878 (τόμ. 2). Γ. Σωτηριάδην, REG, 1921, σ. 383 ἑξ. ΠΑΕ 1920, σ. 11-12.

3. Σύντομον ἀνασκόπησιν τῶν τελευταίων ἀνασκαφικῶν πορισμάτων παρέχει ἄρθρον τοῦ γράφοντος εἰς τὴν Μεγάλην Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείαν, ἐκδ. Β' Πυρσοῦ (Συμπλήρωμα), 1960 σ. 756 - 760 (εἰς λ. Δωδώνη). Βλ. καὶ ΑJA 65 (1961) σ. 301 - 302, BCH 84 (1959) σ. 746 - 750. H.P. Drögemüller, Gymnasium 68 (1961) σ. 222 - 226. P. Franke, Die Antiken Münzen von Epirus, Band I, 1961 (Wiesbaden) σ. 27-30. Ὁ ὑπὸ τοῦ E. Dyggve, Dodonaëiske Problemer, εἰς Arkaeologiske og Kunsthistoriske Afhandlinger, tilegnede F. Roulsen, Kopenhagen 1941, σ. 95 ἑξ., παραλληλισμὸς τοῦ Ε¹ πρὸς τὸ Ἱερὸν τῆς Καλυδῶνος ἀποδεικνύεται ἀβάσιμος.

4. Τὰ τύμπανα δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀετώματος, ἀλλὰ ἐξ ἀμφοτέρων. Ἀνεγνωρίσθησαν ὡς τύμπανα παρὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος τῆς ἀναστηλώσεως Μπούρα.

5. Διόδ. Σικ. XVIII 4, 4 - 5.

καὶ τέσσαρας κίονας ἐκατέρωθεν. Ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς ὑπαίθρου αὐλῆς, τοῦ ἀβάτου, παρέμεινε ἐλευθέρη, διότι ἐκεῖ ὑψοῦτο ἡ ὑψίκομος δρῦς, ἡ κατοικία τοῦ Δωδωναίου Διός, ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν ἠσιόδειον ἔκφρασιν (Fragm. 134, Στράβ. VII 7,10), *ναίει δ' ἐν πυθμένι φηγοῦ*. Πράγματι εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς ἀνευρέθη ἐντὸς τοῦ ἡμιβραχῶδους ἐδάφους βαθυτάτη ὀπή (T - T¹), ἡ ὁποία διεισδύει ὑπὸ τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἐγγὺς ἀνατολικοῦ τοίχου, εἶναι δὲ προφανῶς ἡ θέσις τὴν ὁποίαν κατεῖχεν ὁ κορμὸς τῆς ἱερᾶς φηγοῦ.

Κατὰ τὴν αὐτὴν οἰκοδομικὴν περίοδον τῶν ἀρχῶν τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος ἀνοικοδομήθησαν ἐπίσης τὰ ἐξῆς λατρευτικὰ κτήρια⁶. Ὁ δωρικός, πρόστυλος τετράστυλος ναὸς Α (σχέδ. 1Α), τὸν ὁποῖον δυνάμεθα μὲ ἀρκετὴν βεβαιότητα νὰ ταυτίσωμεν μὲ τὸν ναὸν τοῦ Ἡρακλέους⁷. Τοῦτου ἡ βόρειος στενὴ πλευρὰ εἰσχωρεῖ ὑπὸ τὸ θεμέλιον τῆς τρικόγγου χριστιανικῆς βασιλικῆς Β. Ὁ τετράστυλος πρόστυλος ἰωνικός ναὸς Γ, ἔχων τὸ ἡμισυ ἀκριβῶς τοῦ πλάτους τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, ἤτοι 9.65 μ., καὶ μῆκος 9.40 μ., (Πίν. 6α, σχέδ. 1Γ), ἔναντι τῶν διαστάσεων 20.80 X 19.20 μ. ἐκείνης⁸. Ἡ ὑπεράνω τοῦ σωζομένου λιθίνου τοίχου, τοῦ λιθολογήματος, ἀνωδομία ἦτο κατεσκευασμένη μὲ ὠμάς πλίνθους, στρώμα τῶν ὁποίων, ἐν μέρει ἐρυθρωπὸν ἀπὸ τὴν ὀπτησιν κατὰ τὴν πυρπόλησιν τοῦ ναοῦ ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν (219 π.Χ.), διεπιστώθη ἐπὶ τοῦ διαπέδου τοῦ ναοῦ⁹.

Εἰς τὸ βάθος τοῦ σηκοῦ διατηροῦνται λείψανα πιθανοῦ βάρου διὰ τὸ ἄγαλμα τῆς θεότητος. Ἐπειδὴ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως ἀναφέρεται ἤδη κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ

6. Ἡ διατυπωθεῖσα ἄποψις περὶ θησαυρῶν (Δ. Εὐαγγελίδης, Ἡπειρ. Χρον. ἔ.ἀ. σ. 215, Duggve ἔ.ἀ.) πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῆ, ὄχι μόνον διότι μᾶς εἶναι ἄγνωστοι ἐξ ἄλλων ἱερῶν θησαυροῖ τοῦ 3^{ου} αἰῶνος, ἀλλὰ καὶ διότι τρία ἐκ τῶν οἰκοδομημάτων τούτων (Α, Γ, Θ) εἶναι ἀσφαλῶς ναοί· οἱ μὲν ναῖσκοι Γ καὶ Θ διατηροῦν λείψανα βάρου λατρευτικοῦ ἀγάλματος ἐντὸς τοῦ σηκοῦ, ὁ δὲ Α, ὁ ὁποῖος ἔχει βωμὸν πρὸς ἀνατολὰς, εἶναι ἀσφαλῶς ναὸς τοῦ Ἡρακλέους (βλ. ἐπομένην ὑποσημείωσιν).

7. Ἀνεσκάφη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Γ. Σωτηριάδου, REG, ἔ.ἀ., σ. 383 ἐξ. βραδύτερον δὲ ὑπὸ τοῦ Δ. Εὐαγγελίδου, ΠΑΕ 1929 σ. 104 - 108. Ἡρευνήθη ἐκ νέου κατὰ τὸ ἔτος 1955, ΠΑΕ 1955 σ. 168. Τὸ Ἔργον 1955, σ. 55 (ὁ εἰκονιζόμενος ἐνταῦθα ναῖσκος, εἰκ. 21, εἶναι ὁ Α, δυτικῶς τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, καὶ ὄχι ὁ ναὸς Α). Ἐκ τοῦ ναοῦ τούτου προέρχεται ἀνάγλυφος ἀσβεστολιθικὴ πλάξ (ΠΑΕ 1929 σ. 111 - 112, εἰκ. 4), τὴν ὁποίαν ἀναγνωρίζω ἀσφαλῶς ὡς μετόπην τοῦ δωρικοῦ ναοῦ Α, μὲ παράστασιν τοῦ Ἡρακλέους, ποῦ καταβάλλει τὴν Λερναίαν ὕδραν, καὶ τοῦ Ἰολάου, τοῦ ὁποῖου διακρίνεται πρὸς τὰ δεξιὰ ὁ δεξιὸς μηρός, ἔργον τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος (βλ. καὶ κατωτέρω). Διὰ τῆς λατρείας αὐτῆς, ἡ ὁποία εἰσήχθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Πύρρου (σχετικῶς περισσότερα εἰς τὴν μελέτην μου, Περὶ τῶν γενεαλογικῶν μύθων τῶν Μολοσσῶν), ἐξηγεῖται ἡ παρουσία μερικῶν ἀρχαϊστικῶν ἀναγλύφων ἐπὶ χαλκῶν ἐλασμάτων (πτέρυγες θάρακος) μὲ παράστασιν τὴν ἔριν Ἡρακλέους καὶ Ἀπόλλωνος περὶ τοῦ τρίποδος (ΠΑΕ 1930 σ. 67, εἰκ. 10. E. Kunze, Schildbänder, Beil. 9, 2 σ. 116 - 117), καὶ τοῦ Ἡρακλέους μὲ τὸν ταῦρον (Carrapanos, Dodone, πίν. XVI, 1. U. Hausmann, Hellenistische Reliefbecher 1959, σ. 133 - 135, πίν. 53, 1). Περὶ τῆς χρονολογήσεως τῆς πτέρυγος Καραπάνου εἰς τὴν πρῶτον ἐποχὴν τοῦ Αἰγούστου, τῶν δὲ λοιπῶν μὲ τὴν παράστασιν τῆς ἔριδος εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν Φλαβίων ἢ τοῦ Νέρωνος, βλ. U. Hausmann, αὐτ. σ. 134 - 135. Ἀλλὰ τὴν παρουσίαν τόσων ἀφιερωμάτων, τῶν αὐτῶν περίπου χρόνων, ἐξηγεῖ εὐχερέστερον ἢ χρονολογήσις των κατὰ τὸν 3^{ον} π.Χ. αἰ., ὅτε καθιερώθη εἰς Δωδώνην ἡ λατρεία τοῦ Ἡρώος. Ἐπίσης χαλκοῦν ἀγάλματιον τοῦ Ἡρακλέους ἐκ Δωδώνης (ὑψους περίπου 0.20 μ.), προκεχωρημένων ἑλληνιστικῶν χρόνων, πρὸ διετίας ἐμφανισθὲν εἰς τὸ ἐμπόριον, περιγράφει ὁ P. Franke, Die Münzen, σ. 155, ὑποσ. 81. Τμῆμα χαλκοῦ ἐλάσματος ἐκ Δωδώνης, μὲ ἔκτυπον κεφαλὴν, ἔργον τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ. παριστᾷ ἐπίσης τὸν Ἡῶα τοῦτον).

8. Τὸ Ἔργον 1958, σ. 90, BCH 83 (1959) σ. 669, JHS 79 (1959) (Archaeology) σ. 12. Ἀνεσκάφη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Δ. Εὐαγγελίδου, ΠΑΕ 1930 σ. 52.

9. Τὸ Ἔργον ἔ.ἀ. σ. 91, BCH, ἔ.ἀ. σ. 669. Ὁ Δ. Εὐαγγελίδης δὲν ἀναφέρει τὰ ἴχνη πυρός, ἀλλὰ ταῦτα ἦσαν ἐμφανῆ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ διαπέδου.

του 4^{ου} αϊ. ἔδος τῆς Διώνης¹⁰, τῆς συνεύνου τοῦ Διός, καὶ ἐπειδὴ ὁ ναὸς οὗτος εὐρίσκειται εἰς ἄμεσον γειτνίασιν πρὸς τὴν Ἱερὰν Οἰκίαν, μὲ τὴν ὁποίαν συνδέεται καὶ λόγῳ τῶν διαστάσεων τῶν δύο λατρευτικῶν οἰκοδομημάτων, δυνάμεθα νὰ συσχετίσωμεν τὸν ναῖσκον τοῦτον μὲ τὸ ἱερὸν τῆς Διώνης. Κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους ἄλλωστε διαπιστώνεται ἐπιγραφικῶς ἡ λατρεία καὶ ἄλλων θεοτήτων, ὡς τῆς Δήμητρος καὶ τοῦ Διονύσου¹¹, παραλλήλως πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἡρακλέους καὶ τῆς Ἀφροδίτης.

Διὰ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη ἀμφοτέρων τῶν ναῶν τούτων ἐχρησιμοποίηθη ἐγχώριος φλύσχης (ψαμμιτόλιθος), χρώματος φαιοπρασίνου, εὐχερῶς ὑποκείμενος εἰς τὴν ἐπήρειαν τῶν καιρικῶν μεταβολῶν, ἔνεκα τούτου δὲ ἐγκατελείφθη κατὰ τὴν ἐπομένην οἰκοδομικὴν φάσιν τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ., προτιμηθέντος τοῦ ἐγγχωρίου ἀσβεστολίθου καλῆς ποιότητος. Τρίγλυφοι, γείσον καὶ ἄλλα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη εὐρίσκονται ἐντειχισμένα εἰς τὸν τοῖχον τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ προναοῦ τοῦ δωρικοῦ ναοῦ Α, ὁ ὁποῖος ἀνοικοδομήθη ἐκ νέου περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} αἰῶνος. Εἰς τὴν περίοδον τῆς βασιλείας τοῦ Πύρρου πιθανῶς ἀνήκει καὶ ὁ πρόστυλος τετράστυλος ἰωνικὸς ναὸς Ζ (σχέδ. 1Ζ, Πίν. 2 καὶ 3β)¹², ἔνεκα τῆς χρησιμοποίησεως καὶ ἐνταῦθα παρομοίου ὕλικου, ψαμμιτικοῦ σχιστολίθου, δυνάμενος ἴσως νὰ σχετισθῇ μὲ τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης, τῆς ὁποίας ἡ λατρεία εἰς Δωδώνην εἶναι εὐλογος καὶ ἐπιγραφικῶς μαρτυρημένη¹³.

Κατὰ τὴν αὐτὴν οἰκοδομικὴν περίοδον τέλος κατεσκευάσθη τὸ μέγα θέατρον (κατωτέρω σ. 17 ἑξ.) καὶ πιθανώτατα τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως μὲ τὴν ἰσοδομικὴν τραπεζιόσχημον τοιχοδομίαν, ἡ ὁποία ἐνθυμίζει τὰ ἀναλήμματα καὶ τοὺς πύργους τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου. Ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως διατηρεῖται εἰς πολὺ καλὴν κατάστασιν ἡ κυρία πύλη, μὲ δύο ὀρθογωνίους πύργους ἐκατέρωθεν¹⁴, ἄλλαι δὲ δύο πύλαι μὲ ἓνα ἢ δύο πύργους, περὶ τὸ μέσον καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς νοτίας πλευρᾶς, ὡ-

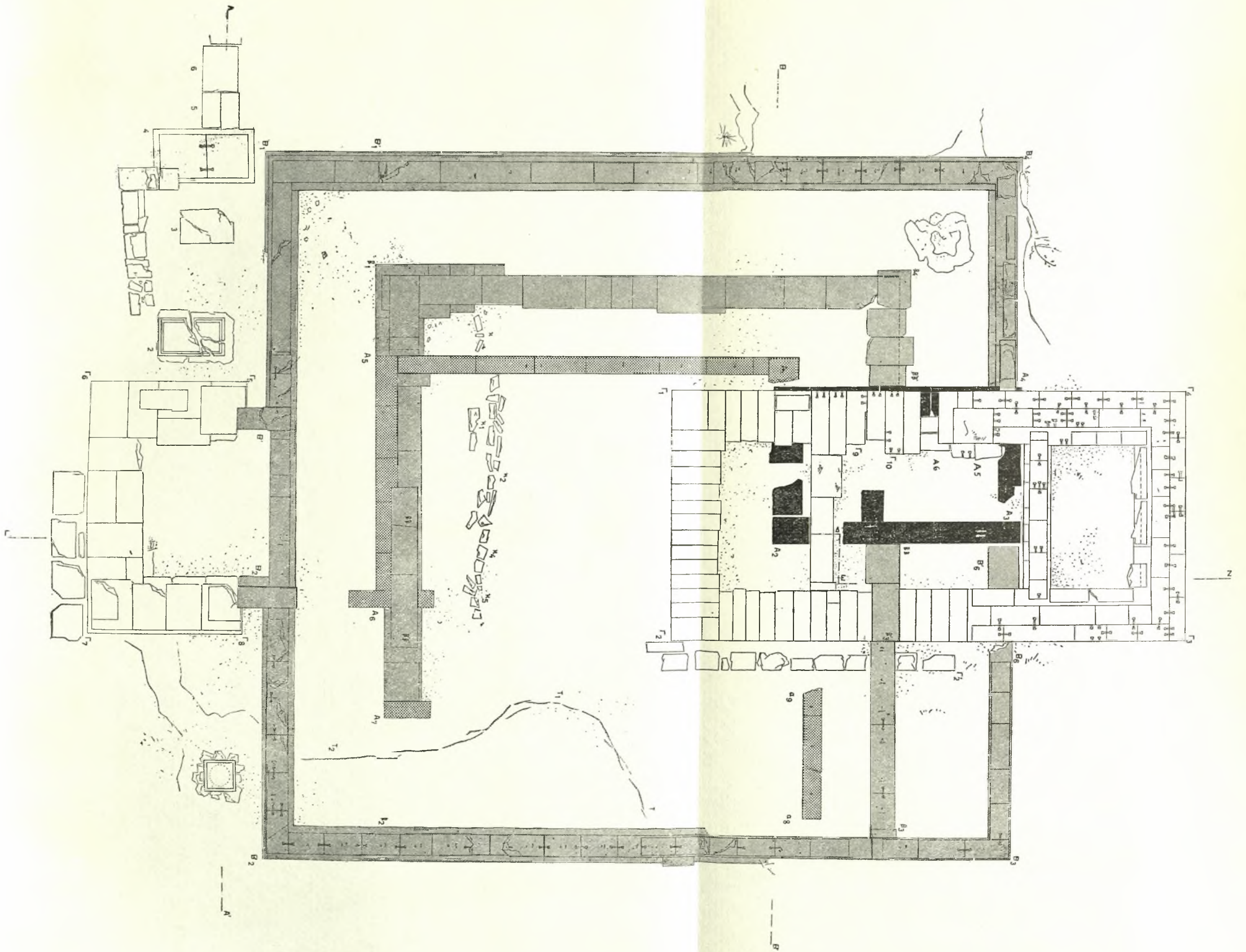
10. Ὑπερείδου, Ὑπὲρ Εὐξενίππου 24 - 25, πρβλ. καὶ Δημοσθ. Κατὰ Μειδίου 53.

11. ΠΑΕ 1929, σ. 127, 10, BCH 53, (1929) σ. 506. P. Franke, Die Münzen, σ. 28, ὑποσ. 9. Εἰς ἐπιγραφὴν χρηστηριαν ἐπὶ μολυβδίνου ἐλάσματος ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ ναοῦ Λ ἀναφέρεται ἀορίστως Δαμάτριον παρὰ τὸ λυμνίον (Τὸ Ἔργον 1955, σ. 57, ΠΑΕ 1955, σ. 172, 62). Ἐκ τῆς αὐτῆς περιοχῆς ἐπίσης προέρχεται ἀνάγλυφος μικρὰ κεφαλὴ Διονύσου ἐπὶ χαλκοῦ ἐλάσματος (Τὸ Ἔργον, ἑ.ά., σ. 58) JHS 76 (1956) (Archaeology) σ. 18. Τὴν λατρείαν περισσοτέρων θεοτήτων πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος βεβαιώνει ἡ μαρτυρία τοῦ Πολυβίου, ἀναφερομένη εἰς τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἱεροῦ ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν κατὰ τὸ ἔτος 219 π.Χ., καὶ τοὺς ἐν Δωδώνῃ ναοὺς καὶ τὰ τεμένη τῶν θεῶν (Πολύβ. IX 56). Τέλος ἡ ἀνεύρεσις ἐντὸς τοῦ στρώματος περὶ τοῦ ναῖσκου Λ πολλῶν πηλίνων εἰδωλίων, ποὺ παριστάνουν γυναικείαν θεότητα μὲ περιστεράν (Τὸ Ἔργον 1955, σ. 57, ΠΑΕ 1955 σ. 172), σχετίζεται μὲ τὴν λατρείαν γυναικείας θεότητος.

12. ΠΑΕ 1930 σ. 54 - 55, εἰκ. 3, 1931 σ. 84, Ἡπειρ. Χρον., ἑ.ά., πίν. 1Ζ.

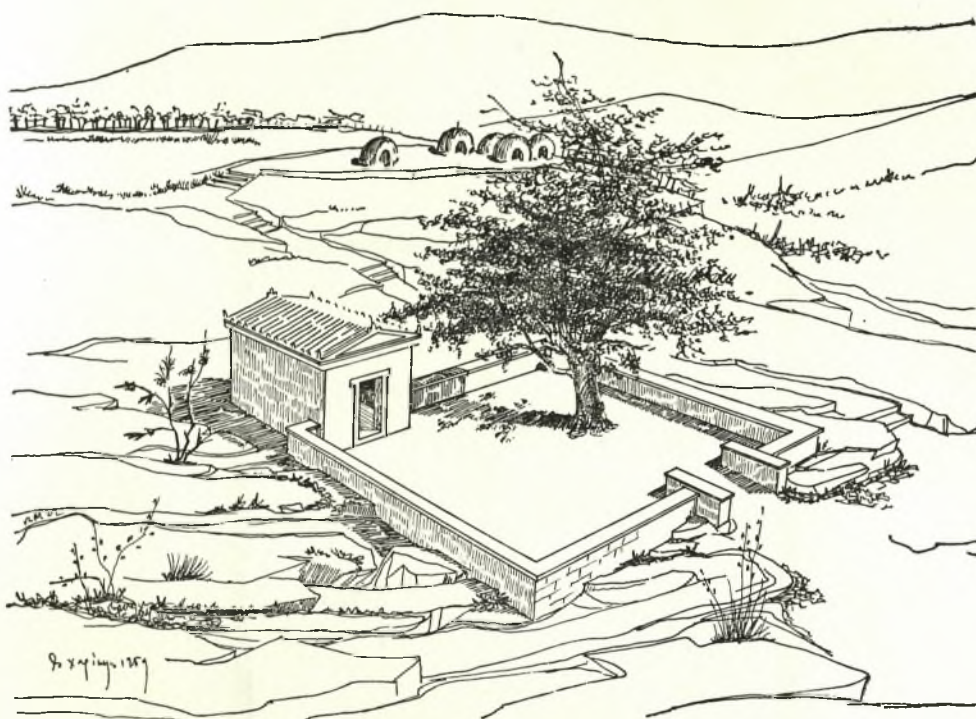
13. Ἀλλὰ ἡ τεχνικὴ τῶν λίθων τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ προναοῦ μὲ τὴν κατὰ μέτρα ἐργασίαν (ὁ δρος ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Δήλου IE II 2²(1), 1670, στ. 18), τὴν γραμμωτὴν χάραξιν δηλαδὴ τῆς περιτελείας, εἶναι γνωστὴ εἰς τὴν Δωδώνην περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος (ναῖσκος Θ). Εἰς τὸν 3^{ον} αἰῶνα χρονολογεῖται μικρὸν ἀνάθημα ἐκ χαλκοῦ μὲ ἀφιερωματικὴν ἐπιγραφὴν, Ὁφελίων Ἀφροδίτῃ ἀνέθηκε, C. Carapanos, Dodone, πίν. XXVI. I. Collitz - Bechtel, SGDI 1372. Τὴν λατρείαν τῆς Ἀφροδίτης ἀμφισβητεῖ ὁ Nilsson, G.Gr. Rel. I², σ. 522, ἀλλὰ ἡ καθιέρωσις εἰς τὴν Δωδώνην κατὰ τὸν 3^{ον} αἰῶνα λατρείας καὶ ἄλλων θεοτήτων (ὑποσ. 11), καθιστᾷ καὶ τὴν λατρείαν αὐτῆς πιθανώτατην. Ἄλλωστε ἡ Ἀφροδίτη εἶναι θυγάτηρ τῆς Διώνης (Ὁμ. Ἰλ. E 370, Εὐρ. Ἑλένη, 1098). Σχετικῶς βλ. καὶ P. Franke, Die Münzen, σ. 28, ὑποσ. 9, σ. 57 καὶ ὑποσ. 28 καὶ σ. 65. Περὶ τῆς λίαν πιθανῆς εἰσαγωγῆς τῆς λατρείας αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Πύρρου ἐκ Σικελίας εἰς τὴν Ἀμβρακίαν, Δωδώνην κ.ά. γίνεται ἐκτενέστερος λόγος εἰς τὴν μνημοθεύσαν μελέτην μου περὶ τῶν γενεαλογικῶν μύθων.

14. Τὸ Ἔργον 1955, σ. 58, ΠΑΕ 1955 σ. 173 Δ, πίν. 59, JHS 76 (1956) (Archaeology) σ. 19.

Σχέδ. 2. Κάτωπις τής Ίερδς Οικίας Ε1.

δήγουν ἀπ' εὐθείας εἰς τὸ ἱερόν (σχέδ. 6)¹⁵, τὸ ὁποῖον παρέμεινε μέχρι τέλους τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος ἀτείχιστον. Ὅταν λοιπὸν οἱ ὑπὸ τὸν Δωρίμαχον Αἰτωλοὶ εἰσέβαλον εἰς τοὺς ἄνω τόπους τῆς Ἡπειροῦ (Πολύβ. IV 67,3), κατέλαβον αἰφνιδιαστικῶς τὸ ἀφύλακτον ἱερόν καὶ προέβησαν εἰς λεηλασίας (219 π.Χ.). Κατὰ τὸν Πολύβιον οἱ Αἰτωλοὶ κατέκαυσαν τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν καὶ τὰς στοάς, τὴν δὲ Ἱερὰν Οἰκίαν κατέσκαψαν. Ἡ κατασκα-

Σχέδ. 3. Ἀναπαράστασις τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ.

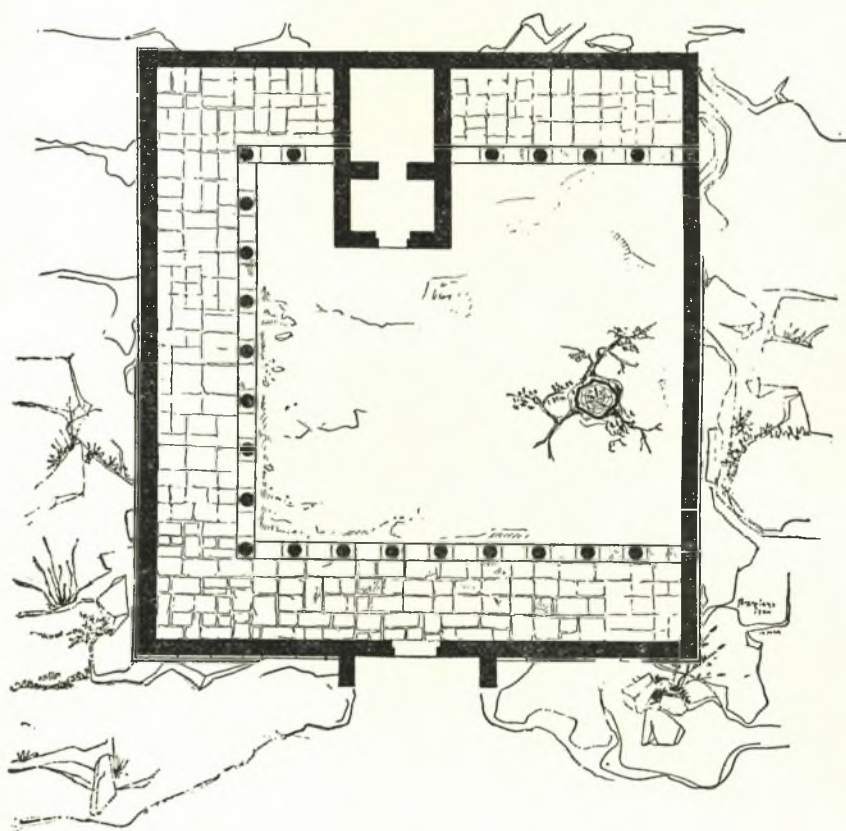
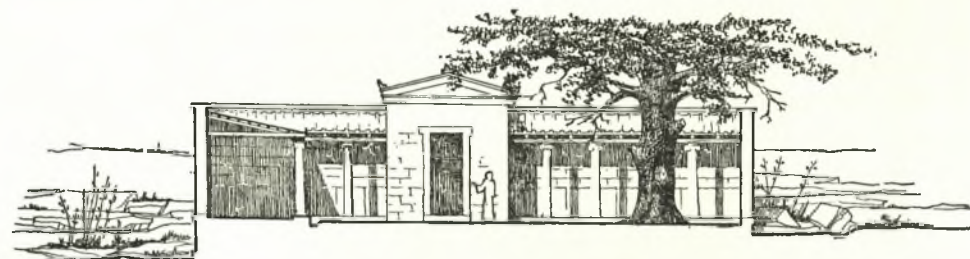
φή τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας (E¹) εἶναι εὐνόητος, διότι ἢ διὰ πυρὸς καταστροφή της συνεπήγετο καὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῆς ἐντὸς τῆς ἀλλῆς ἱερᾶς φηγοῦ καὶ τοῦ ναῖσκου¹⁶.

Γ' Οἰκοδομικὴ περίοδος. Μετ' ὀλίγον ὁ Φίλιππος Ε' καὶ οἱ σύμμαχοί του Ἡπειρώται ἀνοικοδόμησαν τὸ ἱερόν ἀπὸ τὰ λάφυρα ποῦ ἀπεκόμισαν ἀπὸ τὴν λεηλασίαν τοῦ Θέρ-

15. Τὸ Ἔργον, ἔ.α., σ. 58, ΠΑΕ, ἔ.α. σ. 173 Δ. Ἡ νοτιοδυτικὴ πύλη δὲν σημειώνεται εἰς τὸ σχέδιον 1, ὡς ἀποκαλυφθεῖσα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1962, ἀλλὰ μόνον εἰς τὸ σχέδιον 6. Ἡ κατὰ τὴν ΝΑ γωνίαν πύλη προστατεύεται ὑπὸ δύο ὀρθογωνίων πύργων.

16. Κατὰ τὸν Διόδ. Σικελ., Fragm. XXVI 7, ὁ Δωρίμαχος *Τὸ γὰρ περὶ τὴν Δωδώνην μαντεῖον συλήσας ἐνέπηρσε τὸ ἱερόν πλην τοῦ σηκοῦ*. Ἡ ἐξαίρεσις τοῦ σηκοῦ (σχέδ. 2 Α1 - Α4) τοῦ οἰκοδομήματος E¹, τὴν ὁποίαν ὁ Πολύβιος δὲν ἀναφέρει, μᾶς εἶναι πλέον εὐνόητος καὶ ἐξηγεῖ τὴν διὰ τῆς κατασκαφῆς καταστροφὴν του. Προσέτι ἐκ τοῦ Πολυβίου (IV 67,3) προκύπτει ὅτι ἐντὸς τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας ἐφυλάσσοντο τὰ δημόσια ψηφίσματα, τὰ ὁποῖα κατέστρεψαν οἱ Αἰτωλοὶ. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν διεπιστώθη πραγματικῶς ὅτι ἡ Ἱερὰ Οἰκία ἐχρησιμοποιεῖτο καὶ ὡς ἀρχεῖον, διότι ἐντὸς αὐτῆς καὶ περὶ αὐτὴν ἀνευρέθησαν τὰ πλείστα λίθινα δημόσια ψηφίσματα.

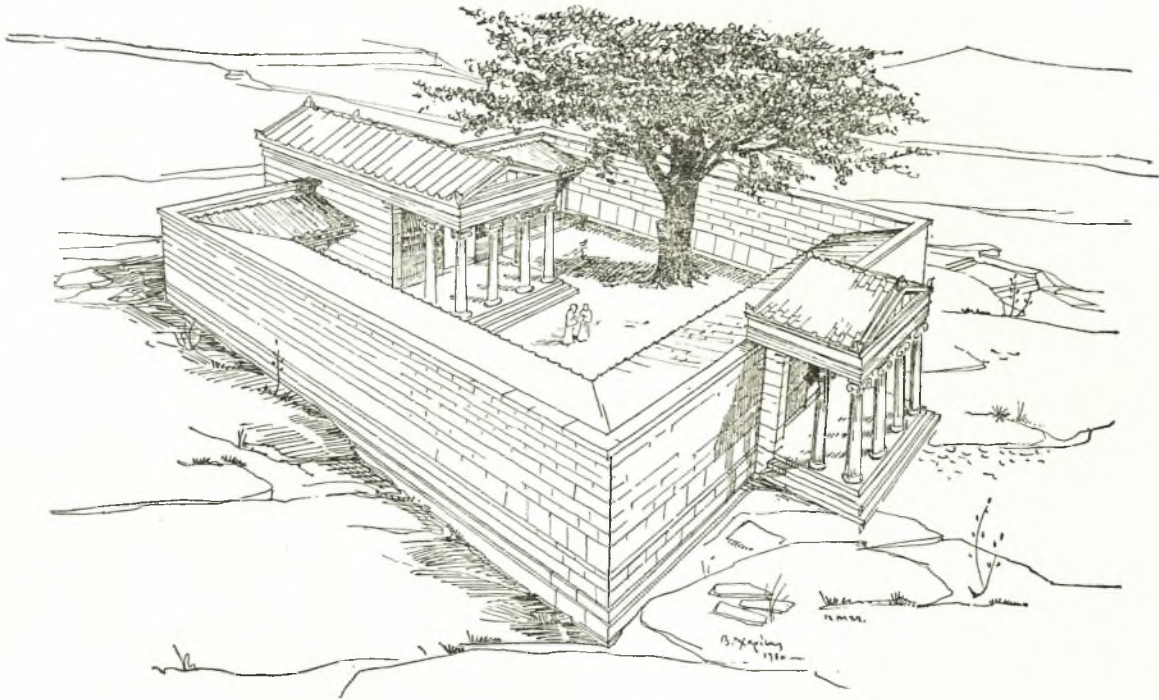
μου¹⁷. Κατὰ τὰς εἰς εὐρείαν κλίμακα γενομένης ἐργασίας κατεσκευάσθη ὁ νέος ναὸς τῆς

Σχέδ. 4. Ἀναπαράστασις κατόψεως καὶ προσόψεως τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας (3^{ος} π.Χ. αἰ.)

17. Περὶ τῶν γεγονότων τοῦ Θέρμου, Πολύβ. V 9,5, πρβλ. καὶ F. Walbank, Philip V of Macedonia 1940, σ. 54 - 55' τοῦ αὐτοῦ, A historical Commentary on Polybius σ. 522, σ. 543 ἐξ. Τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἱεροῦ ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Ε', τοῦ ὁποῦ ἡ σύζυγος Φθία προήρχετο ἐκ τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῶν Μολοσσῶν Αἰακιδῶν, ὑπεστήριξε πρῶτος ὁ Α. Mamroth, Z. Num. 42 (1935) σ. 226 - 227, πίν. VI, 4, με βάσιν τὰ χαλκᾶ νομίσματα, τὰ ὁποῖα ἔκοψεν εἰς τὴν Μακεδονίαν ὁ βασιλεὺς περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} αἰ., με παράστασιν ἐπὶ τῆς ἀ' ὄψεως τοῦ Δωδωναίου Διός, στεφανωμένου με στέφανον δρυός, πρβλ. Α. Gaebler, Die antiken Münzen Griechenlands, Maked. III2, σ. 191, 7.

Διώνης Θ, νοτίως τοῦ ἐγκαταλειφθέντος παλαιοῦ ναοῦ Γ, πλησίον τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας (σχέδ. 1Θ, Πίν. 2 καὶ 3α), ἰωνικός, πρόστυλος, τετράστυλος ναῖσκος μὲ πρόναον καὶ σηκόν¹⁸. Εἰς τὸ βάθος τούτου διατηρεῖται ὀλόκληρος ἡ θεμελίωσις τῆς ἐπιμήκουσ βάσεως τοῦ λιθίνου βάθρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἴστατο τὸ ἔδος τῆς Διώνης. Τοῦ ναοῦ τούτου οἱ κίονες ἔχουν λαξευθῆ ἀπὸ κροκαλοπαγῆ ἐγγώριον λίθον ποῦ ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὴν περίοδον αὐτήν. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, ἀνοικοδομήθη ἐκ νέου καὶ ἡ καταστραφεῖσα Ἱερὰ Οἰκία (σχέδ. 2, Πίν. 2). Τὴν θέσιν τοῦ ἀρχαίου ναῖσκου κατέλαβε τώρα ναὸς μεγαλύτερος, ὁ τετράστυλος ἰωνικός, μὲ πρόναον, σηκὸν καὶ ἄδυτον Γ1 - Γ4, προέχον πρὸς βορρᾶν, τὴν δὲ παλαιὰν πρόστασιν ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς ἀντικατέστησε τετράστυλον πρόπυλον μὲ ἰωνικοὺς κίονας καὶ δύο ἀναβαθμοὺς (Γ5 - Γ8).

Σχέδ. 5. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας (τέλος 3ου π.Χ. αἰ.)

Πρὸς θεμελίωσιν τοῦ νέου ναοῦ ἐχρησιμοποιήθη δομικὸν ὑλικὸν τοῦ ἀρχαιότερου ναῖσκου, κυρίως δὲ ὀρθογώνιοι λίθοι, προερχόμενοι ἐκ τῶν ἰσοδομικῶν στρώσεων τῶν τοίχων. Αἱ κατασκαφεῖσαι στοαὶ ἀνοικοδομήθησαν ἐκ νέου μὲ μεγαλυτέρας φυσικὰ ἀναλογίας, ὅπως ἀπῆται ὁ μεγαλύτερος πρόστυλος ναὸς, οἱ δὲ κίονες κατεσκευάσθησαν ἀπὸ ἄσβεστόλιθον καλῆς ποιότητος, ὅμοιον μὲ τῶν ἡμικιόνων τῶν παρόδων τοῦ θεάτρου, ἀλλὰ ἡ διάταξις τῶν στοῶν εἰς σχῆμα Π, μὲ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἐλευθέραν κιόνων ἔνεκα τῆς Ἱερᾶς φηγοῦ (σχέδ. 5) διετηρήθη ἀπαράλλακτος.

Δυτικώτερον, πρὸς ἀνατολὰς τοῦ θεάτρου, κατεσκευάσθη κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον

18. Ἡπ. Χρον. ἔ., ἀ., σ. 215 - 218, εἰκ. 4, πίν. 1Θ καὶ 11β. ΠΑΕ 1954 σ. 189 - 190.

πιθανώτατα ή μεγάλη υπόστυλος αίθουσα E² (σχέδ. 1 E²), έχουσα εις τὸ βορειότερον τμήμα δύο σειρὰς ἐκ τριῶν ἰωνικῶν κίωνων ἐκ τοῦ αὐτοῦ κροκαλοπαγοῦς λίθου, ἐκ τοῦ ὁποίου κατεσκευάσθησαν καὶ οἱ κίονες τοῦ ναῖσκου Θ, ἐπὶ διαφόρου ἐπιπέδου τοποθετημένας. Τὸ μέγαλον τοῦτο οἰκοδόμημα, τοῦ ὁποίου τοὺς ἐξωτερικοὺς τοίχους ἐνισχύουν κατ' ἀποστάσεις λίθιναι ἀντηρίδες, ἠρουνήθη δοκιμαστικῶς μόνον ἀπὸ τὸν Καραπάνον καὶ τὸν Δ. Εὐαγγελίδην¹⁹.

Πρὸ τῶν λατρευτικῶν οἰκοδομημάτων σειρὰ ἀφιερωματικῶν βάθρων, τὰ ὁποῖα ἐφερόν ποτε ἀναθήματα, καταλήγει εἰς ἀμβλείαν γωνίαν ἐμπροσθεν τοῦ κυρίως ἱεροῦ τῆς λατρείας, τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας²⁰. Ἡ πρώτη, δυτικῶς τοῦ προπύλου ταύτης, ἐπιμήκης ὀρθογώνιος βάσις στέφεται ὑπὸ κυματίου. Ἐπὶ τῆς προσθίας πλευρᾶς διακρίνονται ἀμυδρῶς ἴχνη ἀφιερωματικῆς ἐπιγραφῆς, [Δ ι ι Ν α (ι)] ω ι καὶ Δ ι ὠ ν α ι²¹. Τὸ βάθρον, θεμελιωθὲν αἰσθητῶς χαμηλότερον τοῦ προπύλου (τέλος 3^{ου} π.Χ. αἰ.), εἶναι ἀρχαιότερον τοῦτου καὶ πρέπει ἐπομένως νὰ χρονολογηθῇ ἐνωρίτερον, πάντως ἐντὸς τοῦ 3^{ου} αἰῶνος, ἔνεκα τῆς μορφῆς τοῦ κυματίου τοῦ βάρου καὶ τῶν γραμμάτων τῆς ἐπιγραφῆς²².

Δυτικῶς τοῦ ναῖσκου Ζ ἀπεκαλύφθη κατὰ τὸ ἔτος 1955 τὸ ναόσχημον οἰκοδόμημα Λ, ἀποτελούμενον ἀπὸ πρόδομον καὶ σηκὸν (σχέδ. 1Λ). Τοῦτου ἡ ἀμελής κατασκευὴ καὶ ἡ στρωματογραφία μαρτυροῦν τελευταίους ἑλληνιστικοὺς χρόνους ἂν μὴ καὶ ἔτι μεταγενεστέρους²³.

Πρὸς νότον τῶν οἰκοδομημάτων τούτων κατεσκευάσθη βαθμιδωτὸς ἀναλημματικὸς τοίχος Κ, διήκων καθ' ὅλον τὸ πλάτος τοῦ ἱεροῦ, διὰ τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ ὁποίου ἀνήρχετο κανεὶς εἰς τὸ ἄνδρον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εὐρίσκοντο διατεταγμένα ἀμφιθεατρικῶς τὰ οἰκοδομήματα τῆς λατρείας. Τὸ ὅλον ἀρχιτεκτονικὸν συγκρότημα, τὸ ὁποῖον σημειωτέον δὲν ἔχει εἰσέτι πλήρως ἀποκαλυφθῆ, περιεβλήθη κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον μὲ εὐρύχωρον ἰσοδομικὸν περίβολον, μὲ τὸν κύριον ἄξονα προσηρμοσμένον εἰς τὸν μέγαλον ἐκ Β πρὸς Ν ἄξονα τῆς κοιλάδος.

Εἰς τὸ γενικὸν σχεδιογράφημα τοῦ ἱεροῦ (σχέδ. 6) ἐπεδιώξαμεν δοκιμαστικῶς τὴν ἀναπαραστάσιν τῆς κατόψεως τοῦ ἱεροῦ περὶ τὰ τέλη τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος καὶ ἐξῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν δεδομένων καὶ τοῦ γενικοῦ σχεδίου κατόψεως κατὰ Καραπάνον²⁴. Παρὰ τοῦ τελευταίου παρελήφθη μόνον ὁ ἐξωτερικὸς περίβολος τοῦ ἱεροῦ, ὁ ὁποῖος σήμερον εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ἀφανῆς, ἐπιχωσθεὶς ἐκ τῆς καλλιεργείας τῶν ἀγρῶν καὶ ἐκ τῶν προσχώσεων. Ἐνεκα τῆς παρουσίας δύο πύργων ἐκατέρωθεν τοῦ προπύλου κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ περιβόλου καὶ τῆς γενικῆς διατάξεως τῶν οἰκοδομημάτων τοῦ

19. Dodone, σ. 20 - 21, πίν. III 5 bis. ΠΑΕ 1929 σ. 110 - 11, 1953 σ. 161 - 62. Ἡ βάσις τοῦ ἰωνικοῦ κίονος (αὐτ. εἰκ. 2) προσμοιάζει μὲ ἰωνικὴν βάσιν τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας καὶ τῶν προπύλων τοῦ θεάτρου τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος.

20. Μερικὰ τοιαῦτα βάρη περιγράφει ὁ Εὐαγγελίδης: Ἡπ. Χρον., ἔ.α., σ. 214 - 215, πίν. I, 1 - 5.

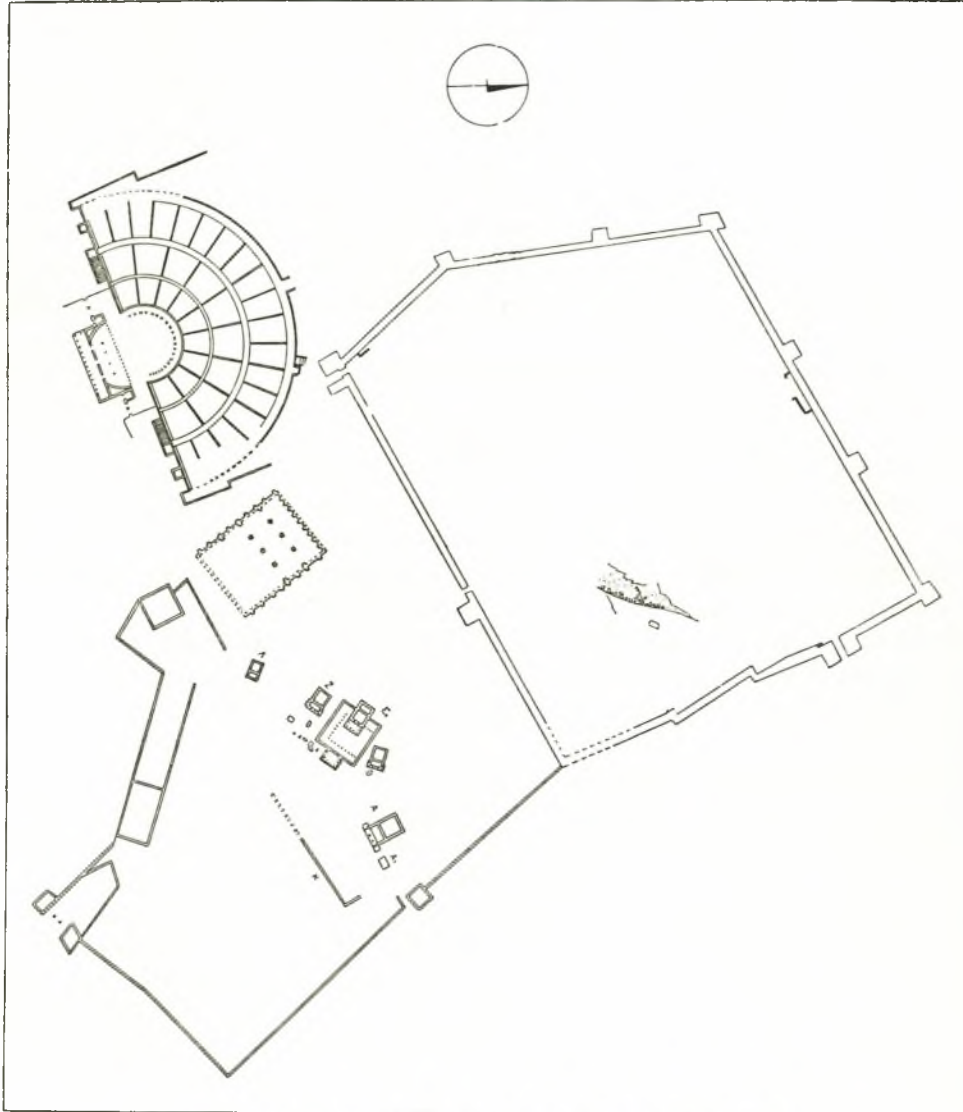
21. Ταύτην πρῶτος παρετήρησεν ὁ P. Franke (BCH 86 (1957) σ. 585) τοῦ αὐτοῦ, Die Münzen, σ. 27, ὑποσ. 3) ἀναγνώσας τὴν λ. Ν Α Ω Ι. Περιγραφὴν τοῦ βάρου βλ. Δ. Εὐαγγελίδην, Ἡπ. Χρον. ἔ.α., σ. 214.

22. Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Γερμ. Ἱνστιτούτου Ἀθηνῶν, κ. E. Kunze, εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ πληροφορήσῃ ὅτι ἡ μορφή τοῦ κυματίου τῆς βάσεως αὐτῆς ἀπαντᾷ εἰς Ὀλυμπίαν ἀπὸ τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 4^{ου} αἰ., κατόπιν τῆς διαπιστωθείσης σχέσεως μερικῶν τοιούτων βάρων μὲ τὸ ἀποκαλυφθὲν Στάδιον.

23. ΠΑΕ 1955, σ. 172, πίν. 58γ (ὁ ναὸς ἐνταῦθα χαρακτηρίζεται μὲ τὸ γράμμα Ξ). Τὸ Ἔργον 1955 σ. 57 (βλ. καὶ ὑποσ. 7).

24. Dodone, πίν. III.

ιεροῦ, δυνάμεθα νά δεχθῶμεν ὅτι ἐνταῦθα εὐρίσκετο ἡ κυρία εἴσοδος αὐτοῦ, τοποθετημένη ἐπὶ τοῦ ἄξονος τῆς πρὸς νότον κοιλάδος, ἡ ὁποία ἀπετέλει καὶ τὴν κυρίαν ὁδὸν ἐπικοινωνίας με τοὺς ἐκ τῆς νοτίας Ἑλλάδος προσερχομένους προσκυνητάς.

Σχέδ. 6. Κάτοπις τοῦ Ἱεροῦ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ.

Ὁ περίβολος οὗτος, ἐνούμενος πρὸς βορρᾶν μετὴν τῆς ΝΑ γωνίας τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως καὶ πρὸς ΒΔ πιθανῶς μετὸ δυτικὸν ἀνάλημμα τοῦ θεάτρου, παρουσιάζει δύο ἀκόμη πύλας, τὴν ἀνατολικῶς τοῦ ναῖσκου Α, μετὸ δύο πύργους ἐκατέρωθεν, καὶ τὴν δυτικὴν, πρὸ τοῦ δυτικοῦ ἀναλήματος τοῦ θεάτρου. Δύο ἄλλαι πύλαι μετὸ ἓνα ἢ δύο πύργους διεπιστάθησαν, ὡς εἴπομεν, ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς ἀκροπόλεως. Οὕτω τὰ οἰκοδομήματα τῆς λατρείας καὶ τὸ θέατρον περιεκλείσθησαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος

έντος ένιαίου περιβόλου με πέντε εισόδους, αναγκαίου εις Ιερά εύρισκόμενα πλησίον οίκισμου²⁵.

Ἡ διάταξις τῶν λατρευτικῶν οἰκοδομημάτων έντος τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ πλαισίου, τῆς ἀκροπόλεως, τοῦ θεάτρου καί τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβόλου, προδίδει σαφῶς τήν ἐπίδρασιν τοῦ μνημειώδους γειτονικοῦ θεάτρου· διότι ἡ τοξοειδῆς διάταξις τῶν ναῶν, με ἐπίκεντρον τήν Ιεράν φηγόν έντος τοῦ ναοῦ τοῦ Διός (E¹), αἱ δύο ἐκατέρωθεν πύλαι, ἡ ἐπί τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ περιβόλου καί ἡ πρὸς νότον τοῦ θεάτρου, ὁ πρὸς νότον ἐγκάρσιος ἀναλημματικός τοῖχος K καί τὸ πρὸς βορρᾶν εὐθύγραμμον καί οὐδέτερον βάθος τῆς νοτίας πλευρᾶς τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως — ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς λοιπὰς τρεῖς πλευράς τοῦ τείχους με τὰς γωνιώδεις θλάσεις καί τοὺς έννεα πύργους — ἀποτελοῦν σχηματικὴν ἐπανάληψιν τῶν γενικῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων τοῦ θεάτρου, με τὸ ἀμφιθεατρικὸν κοῖλον, τὰς δύο ἐκατέρωθεν παρόδους, τήν σκηνήν με τὸ προσκήνιον καί τὸ σκηνικὸν βάθος. Παραπλησίαν ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν, ὅπως νομίζω, εἰς τὴν ἄνω ἀκρόπολιν τοῦ Περγάμου.

Προοικοδομικὴ περίοδος. Περί τῆς παλαιότερας τοῦ ἀρχαίου ναῖσκου μορφῆς τοῦ Ιεροῦ οὐδὲν ἀρχιτεκτονικὸν στοιχεῖον προέκυψεν ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς. Ἡ φύσις τῆς λατρείας, ἡ ὁποία εἶχε διαμορφωθῆ κατά τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, πέριξ τῆς Ιερᾶς φηγοῦ (δενδρολατρείας), δὲν ἀπῆτει βεβαίως ἰδίαν ἀρχιτεκτονικὴν κατασκευήν. Δυνάμεθα ἐπομένως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι, κατ' ἀναλογίαν πρὸς ἄλλα ἑλληνικὰ Ιερά ὑπαίθρου λατρείας, περίβολος πρόχειρος περιέφρασε καί ἐπροστάτευε παλαιότερον τὸν Ιερόν χώρον τῆς λατρείας, ἀντικατασταθεὶς κατά τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 4^{ου} αἰῶνος ἀπὸ τὸν ἰσοδομικὸν περίβολον (σχέδ. 3).

Με βάσιν τὴν ἀρχαίαν γραπτὴν παράδοσιν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὅπως μᾶς διεσώθη ἀπὸ τὴν μεταγενεστέραν γραμματείαν²⁶, καί τὰ κινητὰ εὐρήματα ἀπὸ τὰς ἀνασκαφάς δυνάμεθα νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν πρὸ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος μορφήν τοῦ ὑπαίθρου Ιεροῦ τῆς λατρείας.

Κατὰ τὸν ἀτθιδιογράφον Δήμων²⁷, συγγράψαντα περὶ τὰ μέσα τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ., ὁ ναὸς τοῦ Διός εἰς τὴν Δωδώνην δὲν ἦτο λίθινος, ἀλλὰ περιεβάλλετο *κύκλω* ὑπὸ πολλῶν χαλκῶν τριπόδων με λέβητας, οἱ ὁποῖοι ἐφήπτοντο μεταξύ των. Ὅσακις ὁ εἰσερχόμενος ἐκρουε ἓνα τῶν λεβήτων τούτων, ὁ ἦχος τοῦ χαλκοῦ, ἔνεκα τῆς ἐπαφῆς καί τῆς συμπαθείας τοῦ μετάλλου, μετεδίδετο εἰς ὅλους τοὺς λέβητας ἀκαταπαύστως καί δὲν ἔληγε, ἐκτὸς ἐὰν κανεὶς ἤγγιζεν ἓνα τῶν λεβήτων. Ἐκ τοῦ φαινομένου τούτου παρέμεινε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα παροιμιώδης φράσις, *Δωδωναῖον χαλκεῖον, ἐπὶ τῶν ἀκαταπαύστως καί πολλὰ λαλούντων*²⁸. Ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅμως, ποὺ συνέγραψε κατὰ τὴν περίοδον 335 -323 π.Χ., τὸν ἀτθιδιογράφον Φιλόχορον (τέλος 4^{ου} αἰ.), τὸν Πολέμων²⁹ (2^{ου} π.Χ. αἰ.) καί ἄλλους, ἐλέγχεται ἡ εἶδησις τοῦ Δήμωνος ἀνακριβῆς, διότι κατ' αὐτοὺς δὲν ὑπῆρχον πολ-

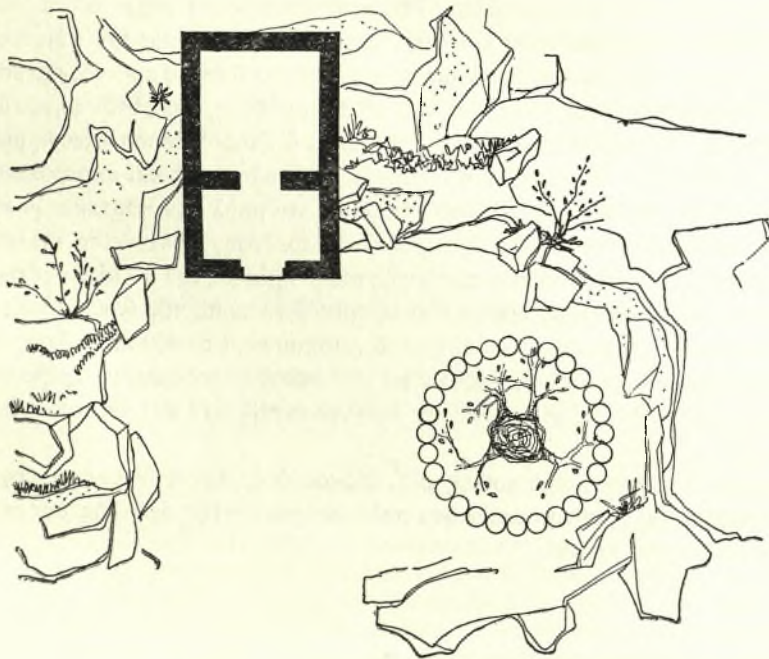
25. Περί τῆς ἀνάγκης περιφράξεως τῶν Ιερῶν πλησίον κατωκημένων χώρων βλ. Ἰ. Κοντήν, Τὸ Ἴερόν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ π.Χ. αἰῶνα, 1958 σ. 57 κ. ἔ.

26. Δήμων, Ἀριστοτέλης, Φιλόχορος, Μένανδρος, Καλλιμάχος, Πολέμων, παρὰ Στεφ. Βυζ. ἐν λ. *Δωδώνη*, Σουίδα ἐν λ. *Δωδωναῖον χαλκεῖον*, Serv. εἰς Verg. Aen. III 466, Εὐστ. εἰς Ὀμήρ. Ὀδύσσ. ξ 327, Νόννος εἰς Γρηγ. Ναζ. V 32, Patrol. Graec. Migne, XXXVI, 1045 A, Ἀποστόλ. VI 43, Στράβ. VII, Fr. 3, Φιλόστρ. Εἰκ. II 33, Καλλιμ., Ὕμνος εἰς Δῆλ. 286, Μένανδρ. ἐν Ἀρρηφ. ἢ Αὐλητριδί.

27. Serv. ἔ.ἀ., Ἀποστόλ. ἔ.ἀ., Στ. Βυζ. ἔ.ἀ., Σουίδ. ἔ.ἀ., Εὐστ. ἔ.ἀ.

28. Ἀποστόλ. ἔ.ἀ., Στέφ. Βυζ. ἔ.ἀ.

λοι λέβητες εἰς τὸ ἱερόν, ἀλλὰ κάποια συσκευή, ἀφιέρωμα τῶν Κερκυραίων, ἀποτελουμένη ἀπὸ δύο κίονας²⁹. Ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἴστατο χαλκοῦς ἀνδριάς παιδός, ποῦ ἐκράτει μάλιστα μετρεῖς ἀλύσσους ἐκ χαλκῶν ἀστραγάλων, ἐπὶ δὲ τοῦ ἄλλου κίονος λέβης χαλκοῦς.

Σχέδ. 7. Ἀναπαράστασις τῆς κατόψεως καὶ προσόψεως τοῦ ναῖσκου κατὰ τὸ ἀ΄ ἡμισυ τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰ.

29. Στράβ. ξ.ά. Στέφ. Βυζ. αὐτ. Σουίδ. ξ.ά.

Πνέοντος του ανέμου, αί αιωρούμεναι ἄλλοι εκρουον τον λέβητα, παράγουσαι ἦχον συνεχῆ καί ἑναρμόνιον. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὰς ἀρχαίας εἰδήσεις ἡ πνοή του ανέμου ἦτο ἀδιάλειπτος εἰς τὴν Δωδώνην³⁰, ἐπεκράτησε παροιμιώδης φράσις, *μάστιξ Κορκυραίων*, ταυτόσημος πρὸς τὸ *Δωδωναῖον χαλκεῖον*.

Ἦδη πρὸ 60 ἐτῶν ὁ Α.Β. Cook συνήγαγε, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν, πολύτιμα συμπεράσματα³¹. Κατ' αὐτὸν μεταξὺ τῶν χρόνων τῆς συγγραφῆς του Δήμωνος καὶ του Ἀριστοτέλους, ἦτοι κατὰ τὸ τρίτον τέταρτον του 4^{ου} αἰ., ἐπῆλθε σοβαρὰ μεταβολὴ εἰς τὴν μορφήν του ἱεροῦ διὰ τῆς ἀντικαταστάσεως του ἐκ τριπόδων καὶ λεβήτων περιβόλου μὲ λιθίνην κατασκευὴν.

Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν πράγματι προέκυψεν ὅτι περὶ τὰς ἀρχὰς του 4^{ου} αἰ. κατεσκευάσθη ὁ μικρὸς ναῖσκος πρὸς στέγασιν τῶν πολυτίμων ἀφιερωμάτων καὶ ἐνδεχομένως τὸ ἄγαλμα του Διὸς καὶ τῆς Διώνης, βραδύτερον δέ, πάντως ἐντὸς του 4^{ου} αἰ., προσετέθη πρὸς νότον του ναῖσκου ὁ ἰσοδομικὸς περίβολος (σχέδ. 3). Προφανῶς ὁ τελευταῖος ἀντικατέστησε τὸν παλαιότατον περίβολον τῶν τριπόδων καὶ λεβήτων, τῶν ὁποίων ὅμως ἡ μαντικὴ σημασία διετηρήθη εἰς τὸ κερκυραϊκὸν ἀνάθημα. Βεβαίως ἡ ἀρχικὴ σημασία τῶν τριπόδων καὶ τῶν λεβήτων δὲν ὑπῆρξε μαντικὴ, ἀλλὰ φυλακτικὴ καὶ ἀποτρόπαιος, διότι ὁ τρίπους καὶ ἰδίως ὁ ἦχος του χαλκοῦ ἐθεωρεῖτο προφυλακτικὸς, *ἀπελαστικὸς τῶν μασμάτων*³². Τῶν ἀντιλήψεων τούτων ἐπιβιώσεις διετηρήθησαν μέχρι σήμερον (κρούσις κώδωνος τῶν ἐκκλησιῶν, οἱ κώδωνες τῶν ζώων, τῶν ἀμφίων τῶν ἱερέων κ.λ.π.). Ἐπειδὴ ἱκανὸς ἀριθμὸς τοιούτων τριπόδων ἀνευρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς του Καραπάνου καὶ του Δ. Εὐαγγελίδου, τῶν ὁποίων τὰ ἀρχαιότερα δείγματα ἀνέρχονται μέχρι του τέλους τῶν γεωμετρικῶν χρόνων, ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀρχαιολογικῶς ἡ μαρτυρία του Δήμωνος.

Δυνάμεθα λοιπὸν ὡς ἐξῆς νὰ φαντασθῶμεν τὴν μορφήν του ἱεροῦ πρὸ τῆς κατασκευῆς του ἰσοδομικοῦ περιβόλου. Περὶ τὸ τέλος του 8^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὁ περὶ τὴν φηγὸν ἄβατος χῶρος, εἰς τὰς ρίζας τῆς ὁποίας ἐπιστεύετο ὅτι ἐνώκει ὁ Ζεὺς³³, ἐπροστατεύθη διὰ χαλκῶν τριπόδων μὲ λέβητας, τῶν ὁποίων ἡ σημασία ἦτο φυλακτικὴ καὶ ἀποτρόπαιος. Ἡ ἀρχαϊκὴ μορφή του ἐκ τριπόδων περιβόλου διετηρήθη καὶ μετὰ τὴν κατασκευὴν περὶ τὸ τέλος του 5^{ου} ἢ ἀρχὰς του 4^{ου} αἰῶνος του μικροῦ ναῖσκου, ἐκσυγχρονισθεῖσα τελικῶς διὰ του λιθίνου ἰσοδομικοῦ περιβόλου περὶ τὰς ἀρχὰς του β' ἡμίσεος του 4^{ου} αἰῶνος (σχέδ. 3).

Ἄλλὰ παρὰ ταῦτα ὁ ἀρχέγονος πυρὴν του ἐκ τριπόδων πέριξ τῆς ἱερᾶς δρυὸς ἱεροῦ διετηρήθη βασικῶς καὶ μετὰ τὴν προσθήκην του ναῖσκου περὶ τὸ 400 π.Χ., ὅπως ἐπίσης καὶ μετὰ τὴν ἀντικατάστασιν τῶν τριπόδων μὲ τὸν ἀπλοῦν ἰσοδομικὸν περίβολον καὶ βραδύτερον κατὰ τὸν 3^{ον} π.Χ. αἰῶνα μὲ τὸν ὑψηλὸν περίβολον καὶ τὰς τρεῖς ἰωνικὰς στοὰς ἐσωτερικῶς.

Περὶ τῆς μορφῆς του ἱεροῦ πρὸ του 8^{ου} π.Χ. αἰῶνος οὐδεμίαν ἐνδειξιν παρέσχον αἱ ἀνασκαφαί. Ἀσφαλῶς ὅμως αὕτη δὲν θὰ ἦτο πολὺ διάφορος τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τῶν ἀρχαϊκῶν καὶ κλασσικῶν χρόνων.

30. Στέφ. Βυζ. ἔ.ά.

31. The gong at Dodona, JHS 21 (1902) σ. 5 - 28· του αὐτοῦ, Zeus II, σ. 826.

32. Σχόλ. εἰς Θεόκρ. II 35.

33. *Ναίει δ' ἐν πυθμένι φηγῶν*, Ἡσίοδ. Fr. 134. Πρβλ. καὶ Στραβ. VII 7,10.

Τ Ο Θ Ε Α Τ Ρ Ο Ν

Τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1959 ἐπεχειρήθη ὑπὸ τοῦ γράφοντος ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ κοίλου καὶ τῆς ὀρχήστρας τοῦ θεάτρου, ὃ δὲ καθηγητὴς Δ. Εὐαγγελίδης, ὃ ὅποιος ἦλθε διὰ τελευταίαν φοράν εἰς τὴν Δωδώνην πολὺ βραδύτερον, ἔνεκα τῆς μακρᾶς ἀσθενείας του, εἰς τὴν ὁποίαν τελικῶς ὑπέκυψε, προέβη εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν τῶν πρὸ τῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου ἐπιχώσεων δαπάναις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας³⁴. Ἡ πλήρης ἀποχωμάτωσις τούτων ἐπερατώθη τὸ φθινόπωρον τοῦ 1959³⁵, κατὰ δὲ τὸ θέρος τοῦ ἐπομένου ἔτους συνετελέσθη, κατόπιν ἐντολῆς τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀναστηλώσεως τοῦ Ὑπουργείου Προεδρίας, ἡ προσωρινὴ τοποθέτησις τῶν ἐδωλίων εἰς τὰ δύο κατώτερα διαζώματα καὶ τῶν ἀναβαθμῶν 10 κλιμάκων (Πίν. 4 καὶ 6). Οὕτω κατέστη δυνατὴ ἡ ὀργανωσις ἑορτῶν εἰς Δωδώνην κατὰ τὴν 5ην καὶ 6ην Αὐγούστου 1960 μὲ πρωτοβουλίαν τῆς Ἑταιρείας Ἑπειρωτικῶν Μελετῶν, κατὰ τὰς ὁποίας ἐδιδάχθησαν ἡ «Ἡλέκτρα» τοῦ Σοφοκλέους καὶ αἱ «Χοηφόροι» τοῦ Αἰσχύλου, ἐνώπιον ἀκροατηρίου ἐξ 7.000 περίπου θεατῶν κατὰ τὴν πρώτην παράστασιν καὶ 10.000 κατὰ τὴν δευτέραν.

Μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ γλύπτου κ. Στέλιου Τριάντη συνεκολλήθησαν τὰ ὑπάρχοντα τεμάχια τῶν ἰωνικῶν ἡμικιονίων τῶν εἰσόδων τῶν δύο παρόδων καὶ τῶν ἡμικιονίων τοῦ λιθίνου προσκηνίου καὶ συνεπληρώθη μὲ τρεῖς νέους θολίτας ἡ κορυφὴ τῆς τοξωτῆς πύλης τῆς σκηνῆς (Πίν. 4 καὶ 8 α). Ἐν καὶ ἡ μελέτη τοῦ μνημειώδους θεάτρου καὶ ἡ σύνταξις τῶν ὀριστικῶν σχεδίων δὲν ἔχουν ἀκόμη συμπληρωθῆ, ἐκρίθη σκόπιμον νὰ δοθῶν ἐδῶ σύντομος περιγραφή του καὶ μερικαὶ κατόψεις τῶν διαφόρων οἰκοδομικῶν φάσεων, ἕως ὅτου συντελεσθῆ ἡ μελέτη καὶ καταστῆ δυνατὴ ἡ πλήρης καὶ ἀκριβῆς σύνταξις τῶν σχεδίων³⁶.

Τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου εἶναι λαξευμένον ἐντὸς τοῦ νοτιοδυτικοῦ ἄκρου γηλοφοσειρᾶς, βραχίονος τῆς ἀνατολικῆς ὄροσειρᾶς τῆς Μανωλιάσσας - Ἀγ. Νικολάου. Ἡ γηλοφοσειρὰ αὕτη, ἡ ὁποία ἀπετέλει διαχωριστικὴν γραμμὴν μεταξὺ τῶν δύο κυριωτέρων Ἑπειρωτικῶν φύλων, τῶν Μολοσσῶν καὶ τῶν Θεσπρωτῶν, μέχρι τῶν περὶ τὸ 400 π.Χ. χρόνων³⁷, καταλήγει ἤρεμα παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Τομάρου, διατέμνουσα τὴν κοιλάδα εἰς δύο τμήματα. Τὸ βόρειον, πετρῶδες καὶ ἄγονον, καλύπτεται ἀπὸ πρίνους καὶ δρύς, τὸ δὲ νότιον, πεδινὸν καὶ εὐφορον, ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴν πρὸς νότον κοιλάδα τοῦ ποταμοῦ Λού-

34. Δοκιμαστικὴν ἔρευναν τοῦ θεάτρου ἐνήργησε πρῶτος ὁ Καραπάνος, Dodone, σ. 13 - 16, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1955 ἠνοιξάμεν μὲ τὸν καθηγ. Δ. Εὐαγγελίδην τάφρον ἀπὸ τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας μέχρι περίπου τοῦ νοτίου τοίχου τῆς στοᾶς, ὅτε διεπιστώθη ἡ μετατροπὴ τοῦ θεάτρου εἰς ἀρέναν, ΠΑΕ 1955 σ. 172 - 3, πίν. 59α. Τὸ Ἔργον 1955, σ. 58. Σύντομος περιγραφή τούτου περιλαμβάνεται εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ γράφοντος εἰς Μεγ. Ἑλλ. Ἑγκ., ἔ.ἀ., σ. 758, ἐπίσης εἰς BCH 84 (1959) σ. 746 - 750, AJA 64 (1960) σ. 270, πίν. 74, εἰκ. 19 καὶ JHS (Archaeology) 1960 σ. 14, Gymnasium 68 (1961) σ. 225 - 226.

35. Εἰς τὰς ἐργασίας αὐτὰς συμμετέσχε καὶ ἡ πτυχιούχος τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ τμήματος τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν δ. Πέπη Κρυστάλλη.

36. Τὰ σχέδια τοῦ θεάτρου ἐξεπὼνησε μὲ πολλὴν ἐπιμέλειαν ὁ τριτοετὴς τότε σπουδαστὴς τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Σχολῆς τοῦ Πολυτεχνείου Ἀθηνῶν Κωνστ. Κυριακόπουλος. Εἰς τὰ σχέδια 8, 9, 12 Γ καὶ 15 ἐπηνέχθησαν μερικαὶ ἀναγκαῖαι προσθήκαι μὲ τὴν βοήθειαν τῆς σπουδαστριάς τοῦ αὐτοῦ Πολυτεχνείου, δ. Λεοντίνης Τσανάκα, μὲ βάσιν τὰ σχέδια Κυριακοπούλου. Τὰ σχέδια 10, 11 καὶ 12 ἐξετέλεσεν ὁ ἀρχιτέκτων Β. Χαρίσης, ὃ ὅποιος ἀνέλαβε καὶ τὴν μελέτην στερεώσεως τῶν γιγαντιαίων ἀναλημάτων τοῦ θεάτρου.

37. Περὶ τῆς διαχωριστικῆς αὐτῆς γραμμῆς τῶν δύο κυριωτέρων γειτονικῶν φύλων, βλ. Σωτ. Ἰ. Δάκαρη, Ἀρχαιολογικὴς ἔρευνες, Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἑπειρον 1954 (εἰς μνήμην Χρ. Σούλη) σ. 58 - 62.

ρου και από εκεί με τον Ἀμβρακικόν διά φυσικῆς και άνέτου διαβάσεως (Πίν. 4 α). Ἡ διάβασις αὐτή ἀπετέλει κατά τήν ἀρχαιότητα τήν κυρίαν ἀρτηρίαν ἐπικοινωνίας τοῦ ἱεροῦ με τήν νοτιάν Ἑλλάδα. Διά νά ἀποκτήσῃ τὸ κοῖλον τὸ ἀναγκαῖον ὕψος ἐβαθύνθη σημαντικῶς τὸ δάπεδον τῆς βάσεως, ἔνεκα τούτου δὲ ἡ ὄρχήστρα εὐρίσκεται πολὺ χαμηλότερον τῆς ἀρχαίας ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους. Ἀλλὰ και ὄπισθεν τοῦ στηθαίου τοῦ ἀνωτάτου διαζώματος κατεσκευάσθη με ἀργοὺς λίθους και λατύπην τεχνητὸν ἔξαγμα, τὸ ὁποῖον περιβάλλει ἐξωτερικῶς τήν κορυφήν τοῦ κοίλου και ἀποτελεῖ τὸν μεταβατικὸν σύνδεσμον ἀρχιτεκτονήματος και φύσεως (σχέδ. 11)³⁸.

Ἡ ὅλη εἰκὼν τοῦ θεάτρου, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τήν κορυφήν τοῦ κοίλου θεώμενον φαίνεται νά κλείνῃ τήν γραφικὴν κοιλιάδα ὡς γιγαντιαία ἀψὶς βυζαντινοῦ ναοῦ, πρὸ τῶν τελευταίων ἐργασιῶν ἔδιδε τήν ἐντύπωσιν βιαίας καταστροφῆς ἀπὸ φοβερὸν σεισμὸν ἢ ἀπὸ ἐπέμβασιν ἀνθρωπίνων χειρῶν (Πίν. 4 α). Ἀλλὰ και κατά τήν ἐποχὴν τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Καραπάνου ἢ κατάστασις τοῦ κοίλου δὲν φαίνεται ὅτι ἦτο διαφορετικὴ, διότι και τότε τὰ ἐδῶλια κατά μέγα μέρος ἦσαν μετακινημένα και ἐσχημάτιζον μᾶζαν συγκεχυμένην³⁹. Ἦτο δὲ ἡ καταστροφὴ τοῦ κοίλου τοιαύτη, ὥστε ὁ Καραπάνος δὲν ἠδυνήθη νά ὑπολογίσῃ παρὰ 49 μόνον σειρὰς ἐδωλίων, ἔναντι 57, και ἓνα ἐνδιάμεσον διάδρομον ἀντι δύο. «Τὰ ἐδῶλια», σημειώνει ὁ Δ. Εὐαγγελίδης, «ἔχουν κατολισθήσει (ἐκτὸς τμήματος μικροῦ τῆς Δ. πλευρᾶς) ἐκ τῆς ἀρχικῆς των θέσεως και ἔχει ἀποσαθρωθῆ τὸ ὑπόβαθρον αὐτῶν ἐξ ἀσβεστολίθου κατεσκευασμένον»⁴⁰. Ἡ φθορὰ τῆς βάσεως τῶν ἐδωλίων ὀφείλεται κυρίως εἰς τήν ποιότητα τοῦ ἀσβεστολίθου, ὁ ὁποῖος ὑπόκειται εἰς ἀποσάθρωσιν, προσβαλλόμενος εὐχερῶς ἀπὸ τήν ὑγρασίαν τοῦ ἐδάφους και τὸν πάγον κατά τὸν χειμῶνα. Ἐνεκα τούτου τὸ ἀνώτερον δυτικὸν ἡμισυ τμήμα τοῦ κοίλου, τὸ ἐστραμμένον πρὸς ἀνατολὰς και μεσημβρίαν, και ὡς ἐκ τούτου προφυλασσόμενον περισσότερον ἀπὸ τήν ὑγρασίαν, διατηρεῖται καλύτερα, ἀν και τὰ ἐδῶλια ἔχουν μετακινηθῆ και ἐδῶ. Τὸ γεγονός ἄλλωστε ὅτι αἱ τέσσαρες κατώτεραι σειραὶ, ὑπεράνω τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας, αἱ ὁποῖαι ἀπεκαλύφθησαν κατά τήν πρόσφατον ἀνασκαφήν, διετηροῦντο εἰς πολὺ καλύτεραν κατάστασιν, ἀποκλείει τήν βιαίαν καταστροφήν τοῦ κοίλου.

Ἐπειδὴ ἡ ἀποσάθρωσις τῆς βάσεως τῶν ἐδωλίων ἐπέφερε τήν μείωσιν τοῦ ἀρχικοῦ των ὕψους (0.38 μ.) κατά 0.10 - 0.15 μ., τὸ ἀπολεσθὲν ὕψος συνεπληρώθη διὰ τῆς προσωρινῆς τοποθετήσεως ὑπὸ τὰ ἐδῶλια ἀργῶν λίθων (Πίν. 6 β, 8 α).

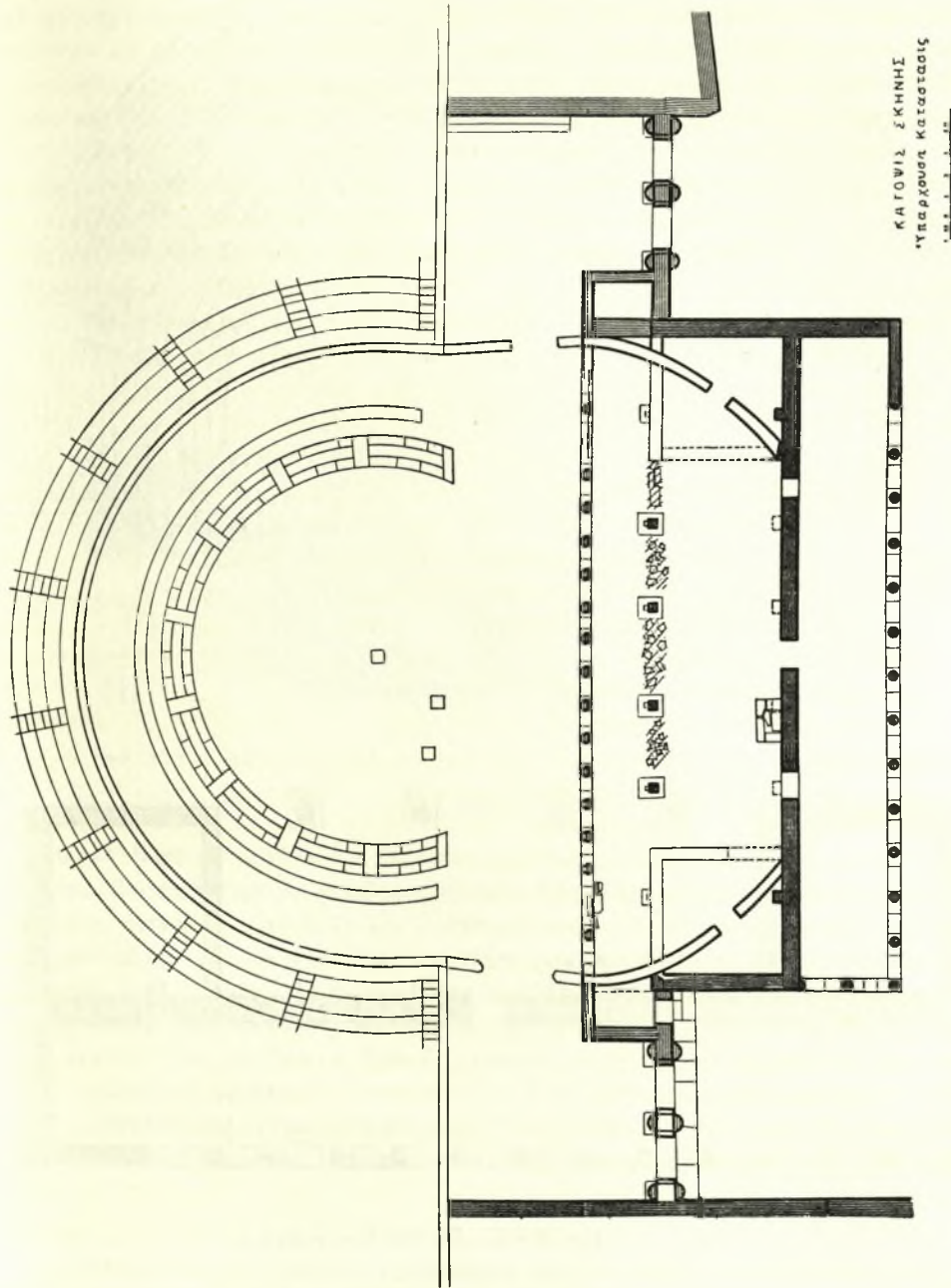
Ἀπὸ τήν μέχρι σήμερον ἔρευναν προέκυψεν ὅτι ἡ ἀρχικὴ κατασκευὴ τοῦ θεάτρου ἀνέρχεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ βασιλέως Πύρρου (297 - 272 π.Χ.), εἰς τήν περίοδον δηλαδὴ τῆς πρώτης μεγάλης οἰκοδομικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἱεροῦ, εἶναι δὲ σύγχρονος με τήν κατασκευὴν τοῦ τείχους τῆς ἀκροπόλεως πιθανώτατα, τῶν τετραστύλων προστύλων ναῶν Α, Γ, και τοῦ Ζ πιθανώτατα, και με τήν μνημειακὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας Ε¹, διὰ τῆς προσθήκης πέριξ τοῦ κλειστοῦ ναῖσκου τοῦ στωικοῦ περιβλήματος, εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ παλαιότερου ἰσοδομικοῦ τεμένους. Αἱ διάφοροι οἰκοδομικαὶ φάσεις τοῦ θεάτρου περιγράφονται με συντομίαν ἐδῶ.

Πρώτη περίοδος (297 - 272 π.Χ.). Κατὰ τήν περίοδον αὐτὴν κατεσκευάσθησαν τὸ κοῖλον τοῦ θεάτρου με τὰ πυργοειδῆ ἀναλήμματα (Πίν. 5), ἡ ὄρχήστρα εἰς σχῆμα κατά τι

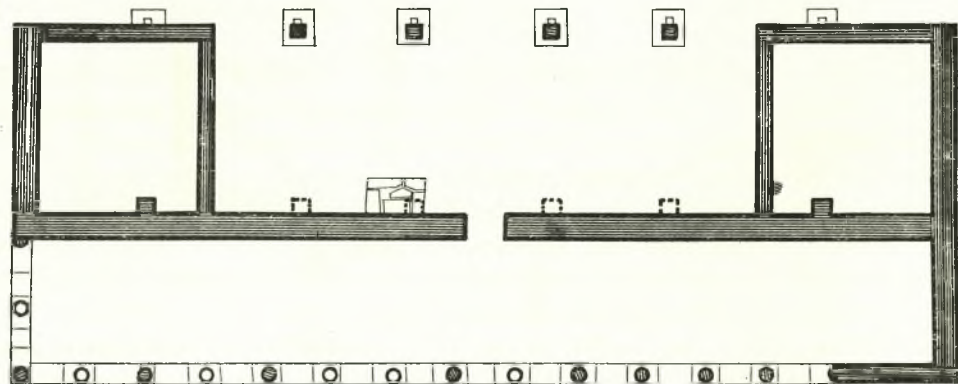
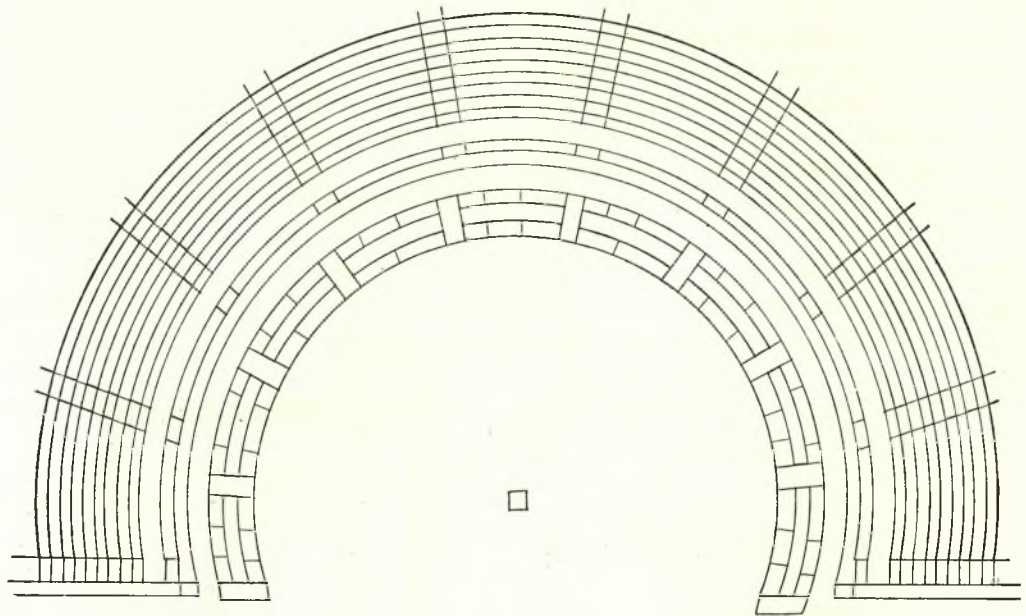
38. Ἀντιθέτως εἰς τὰ ρωμαϊκὰ θέατρα ὁ θεσμὸς οὗτος καταργεῖται, με τήν προσθήκην ἐπὶ τοῦ ἄνω διαζώματος στοᾶς. Βλ. W. Zschietzschmann, *Hellas und Rom* 1959 σ. XIX.

39. Dodone, σ. 13.

40. ΠΑΕ 1955 σ. 173.

Σχέδ. 8. Κάτωτις θεάτρου (ἰεράρχουσα κατάστασις)

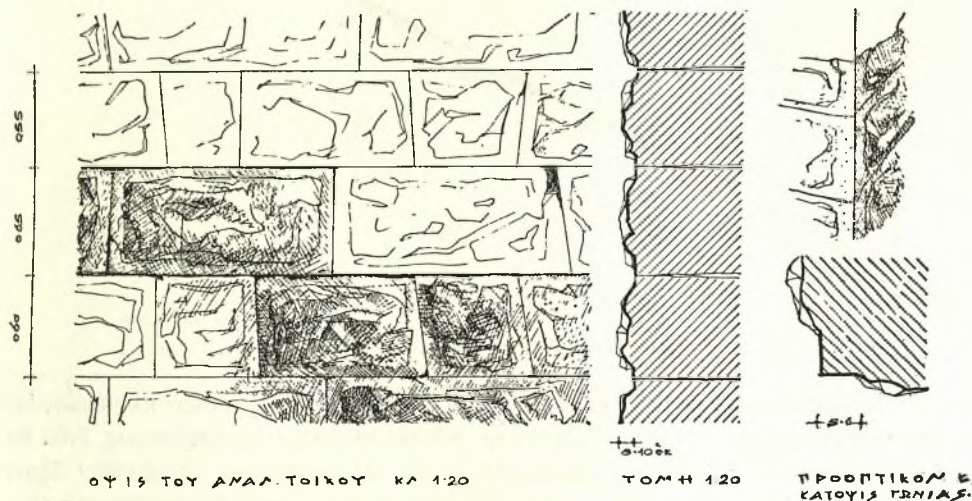
ΚΑΤΟΨΙΣ ΣΚΗΝΗΣ

1^η ΠΕΡΙΟΔΟΣ

1 2 3 4 M

Σχέδ. 9. Αναπαράστασις κατόψεως τοῦ θεάτρου τῶν ἀρχῶν τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ.

πλέον τοῦ ἡμικυκλίου (Πίν. 4, 6β), ἡ λιθίνη σκηνὴ μὲ τὴν πρὸς νότον συνεχομένην στοᾶν καὶ τὸ ξύλινον προσκηνίον (σχέδ. 8-9, Πίν. 4β, 7, 8α)⁴¹. Οἱ ἀναλημματικοὶ τοῖχοι τοῦ κοίλου ἔχουν κατασκευασθῆ κατ' ἰσοδομικὰς στρώσεις, ὕψους 0.50 - 0.65 μ., μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι συχνὰ ἢ μία ἢ καὶ αἱ δύο στεναὶ πλευραὶ τῶν δόμων δὲν εἶναι κάθετοι ἀλλὰ λοξαί, σχηματίζουσαι μὲ τὰς ὀριζοντίας σχῆμα τραπέζιου μὲ ἰσχυρὰν ἔντασιν τῆς ἐπιφανείας καὶ ἀπότομον μείωσιν εἰς τὴν περι τοὺς ἄρμους χώραν (Πίν. 5, 11β καὶ σχέδ. 10). Πρὸ τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων τῶν δύο νοτίων περάτων τοῦ κοίλου καὶ ἐξωτερικῶς τῶν ὑψηλῶν ἀναλημματικῶν τοίχων ἔχουν κατασκευασθῆ συμμετρικῶς ἀνὰ δύο ὀρθογώνιοι πύργοι καὶ ἀνὰ ἓν μέγαλον κλιμακοστάσιον (Πίν. 5), ἀφ' ἑνὸς μὲν πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀνθεκτικότητος τῶν τοίχων, ἀφ' ἑτέρου δὲ πρὸς ἀποφυγὴν τῆς μονοτονίας τῶν μεγάλων ἀναλημματικῶν ἐπιφανειῶν τῆς προσόψεως τοῦ κοίλου.

Σχέδ. 10

Ἐπὶ τοῦ βασικοῦ κύκλου τοῦ θεάτρου, διαμέτρου ἐσωτερικῆς 21.90 μ., ἐξωτερικῆς 22.90 μ., ἔβαιναν ἢ τιμητικὴ σειρὰ τῶν ἐδωλίων, ἢ προεδρία, συγκειμένη ἀπὸ ἀπλᾶ ἐδῶλια μὲ κοίλην κατατομὴν (σχέδ. 12 A). Ὁ βασικὸς κύκλος διαγράφει τόξον κατὰ 1/16 μεγαλύτερον τοῦ ἡμικυκλίου, ἦτοι κατὰ τὸ τόξον μιᾶς κερκίδος, διότι ἡ διάμετρος τοῦτου διέρχεται διὰ τοῦ μέσου τῶν δύο ἀκραιῶν κερκίδων⁴². Ἡ προέκτασις τοῦ κύκλου τέμνει τὴν πρόσοψιν τοῦ μεταγενεστέρου λιθίνου προσκηνίου εἰς τὸ μέσον ἀκριβῶς τῶν βου-7ου καὶ 12ου - 13ου μεταξονίων, ἦτοι ἡ χορδὴ τοῦ τέμνοντος τὴν πρόσοψιν τόξου ἰσοῦται πρὸς 6 μεταξόνια καὶ ἐπομένως πρὸς τὸ 1/3 τοῦ ὅλου πλάτους τοῦ προσκηνίου.

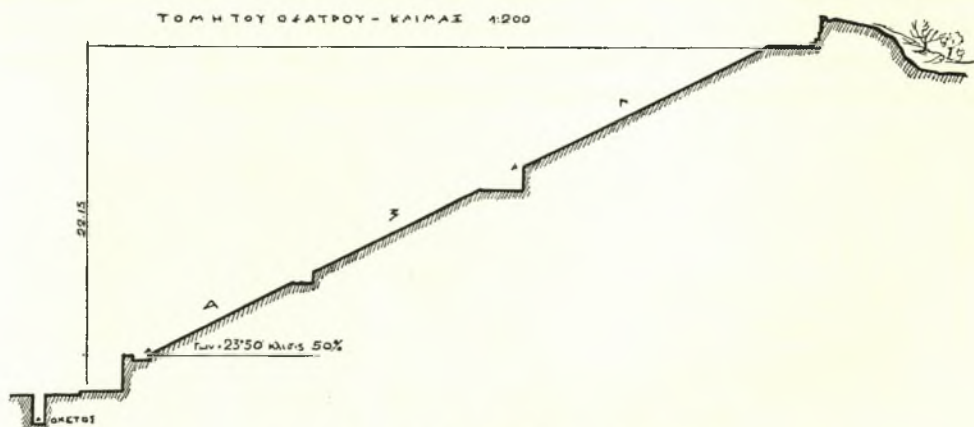
Τὸ τεράστιον κοῖλον (μεγίστη διάμετρος 129 μ., ὕψος ἀπὸ τοῦ βασικοῦ κύκλου μέχρι τοῦ ἀνωτάτου διαζώματος 24.50 μ., γωνία κλίσεως κοίλου 23°50')⁴³ διαιρεῖται διὰ δύο

41. Εἰς τὸ σχέδ. 8 τὰ μὲ βαθύτερον τόνον δηλούμενα τμήματα.

42. Δὲν ἐβεβαιώθη εἰσέτι κατὰ πόσον ὁ βασικὸς κύκλος ἔχει σχῆμα U, κατασκευασθεὶς μὲ περισσότερα τοῦ ἐνὸς κέντρα, ὅπως π.χ. ὁ βασικὸς κύκλος τοῦ θεάτρου τῆς Ἐπιδαύρου, ἢ ἀποτελεῖ τμήμα κύκλου, ἄποψις πιθανωτέρα.

43. Συμφώνως πρὸς τὰς μετρήσεις τοῦ ἀρχιτέκτονος Β. Χαρίση ἡ κλίσις τοῦ κοίλου ἀπὸ τοῦ βασικοῦ κύκλου μέχρι τῆς κορυφῆς εἶναι ἐνιαία, ἴση πρὸς 50% (γωνία = 23° 50').

διαζωμάτων εις τρεις ζώνας με 21, 16 και 19 η 20 σειράς έδωλιών έκαστον, ήτοι έν συνόλω 56 - 57 (Πίν. 6 β, 8)⁴⁴. Ή βάση τοῦ κοίλου όπισθεν τής προεδρίας (ιδέ κατωτέρω) και ή κορυφή περιβάλλονται επίσης με δύο διαδρόμους. Ύψος έδωλιών 0.38 μ., πλάτος μετά τοῦ όπισθεν διαδρόμου, ό όποιος εισέχει έλαφρώς, 0.76 μ., ύποτεινούσα 0.85 μ. Δέκα κλίμακες ύπέρ τά δύο κατώτερα διαζώματα και 19 εις τό άνω διαιροῦν άκτινοειδώς τό κοίλον άντιστοίχως εις 9 και 18 κερκίδας, οὔτως ώστε ή μεσαία κερκίς νά εύρίσκεται επί τοῦ κεντρικοῦ άξονος τοῦ κοίλου⁴⁵. Οί άξονες τῶν 10 κυρίων κλιμάκων δέν συγκλί-

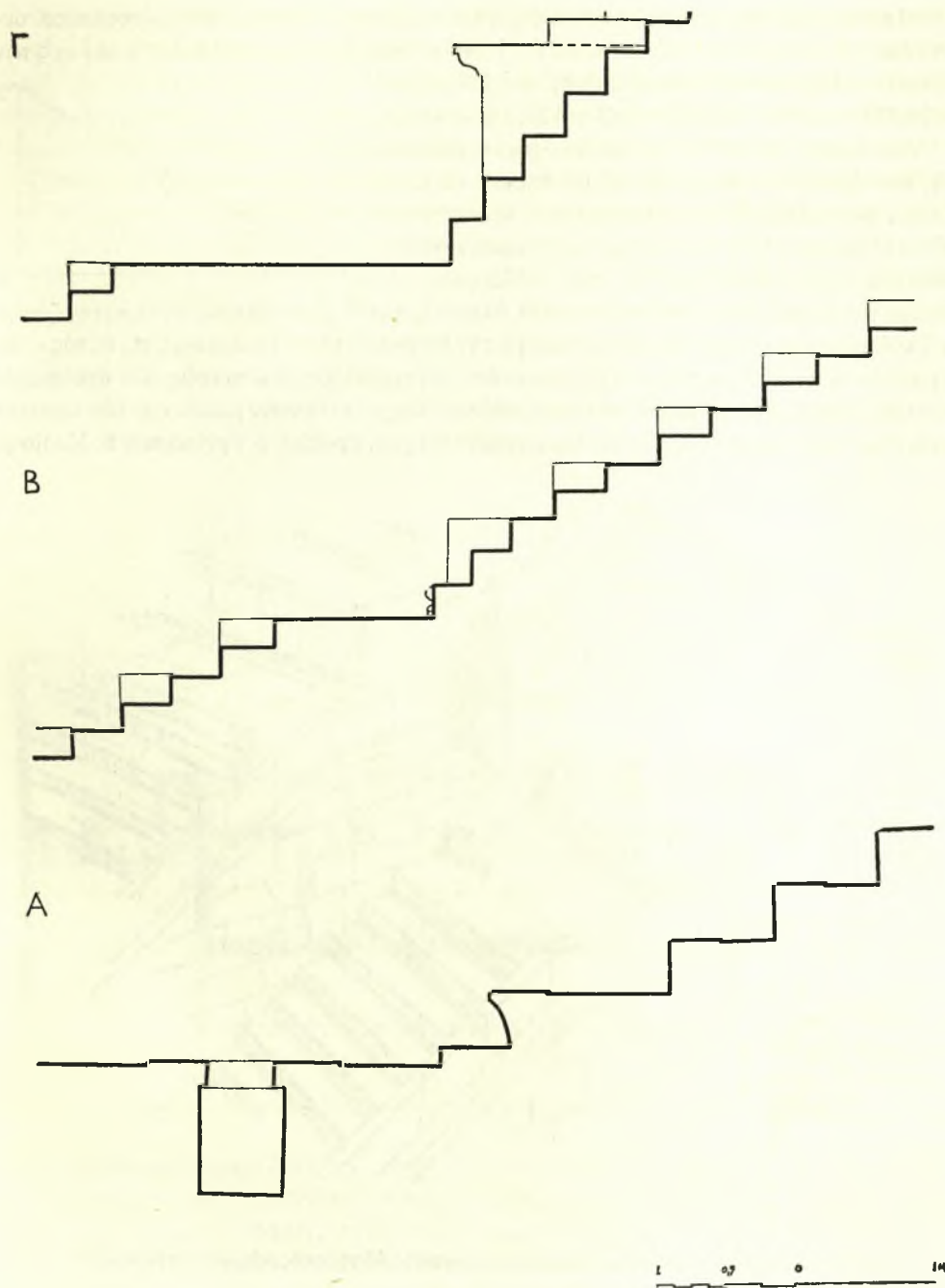
Σχέδ. 11. Τομή τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου

νουν εις τό αὐτό σημείον τής όρχήστρας, αλλά οί μὲν τῶν δύο μεσαίων κλιμάκων, έκαστέρωθεν τής κεντρικῆς κερκίδος, διέρχονται διά τοῦ κέντρου τής όρχήστρας, ένθα διατηρεῖται τό θεμέλιον τοῦ βωμοῦ (θυμέλης), οί δὲ τῶν τεσσάρων έκαστέρωθεν άξονες συναντῶνται εις άπόστασιν 1.30 μ. περίπου νοτίως τοῦ κέντρου τής όρχήστρας· τέλος τά σημεία συναντήσεως τῶν άξόνων τής 2ας και 8ης, 1ης και 9ης κλίμακος εύρίσκονται άντιστοίχως κατά 0.45 και 0.80 μ. νοτιώτερον.

Όπισθεν τής προεδρίας ύπήρχε στενός διάδρομος, πλάτους 0.75μ. περίπου, πρὸς κυκλοφορίαν τῶν θεατῶν εις τό πρώτον διάζωμα, ό όποιος όμως κατηργήθη κατά τήν μετατροπήν τοῦ θεάτρου εις άρέναν (σχέδ. 8). Τοῦ διαδρόμου τούτου αἱ πλάκες έχρησιμοποιήθησαν πρὸς κατασκευήν τῶν τοίχων τής άρένας (Πίν. 4, 6 β, 7, 8). Τήν θέσιν τῶν πλακῶν τοῦ διαδρόμου μαρτυρεῖ ή ίσοπέδωσις τοῦ βράχου όπισθεν τῶν έδωλιών τής προεδρίας (Πίν. 8β). Αἱ πλάκες, αἱ όποῖαι άσφαλῶς άνήκουν εις τόξον κύκλου, έχουν τραχειάν επιφάνειαν κατά τά δύο άκρα, τά έκαστέρωθεν τής προεδρίας και τοῦ πρώτου έδωλίου, τήν δὲ μεταξὺ τούτων ζώνην, πλάτους 0.70-0.75 μ., λείαν, ένεκα τής τριβῆς έκ τής πολυχρονίου χρησιμοποίησεως τοῦ διαδρόμου. Προσέτι τό όρθογώνιον τρίγωνον α β γ, ένθα τό α εἶναι τό σημείον τής κατακορύφου επί τοῦ βασικοῦ κύκλου τής προσθίας άκμῆς τοῦ πρώτου έδω-

44. Ἀρχικῶς εἶχα ύπολογίσει εις τήν άνω ζώνην τοῦ κοίλου 21 σειράς έδωλιών, άντι τῶν 20, ως φαίνεται, αλλά και τοῦτο δέν εἶναι βέβαιον, διότι δέν διευκρινήθη άκόμη ή θέσις τοῦ πρώτου έδωλίου ύπεράνω τοῦ δευτέρου διαζώματος (σχέδ. 12Γ).

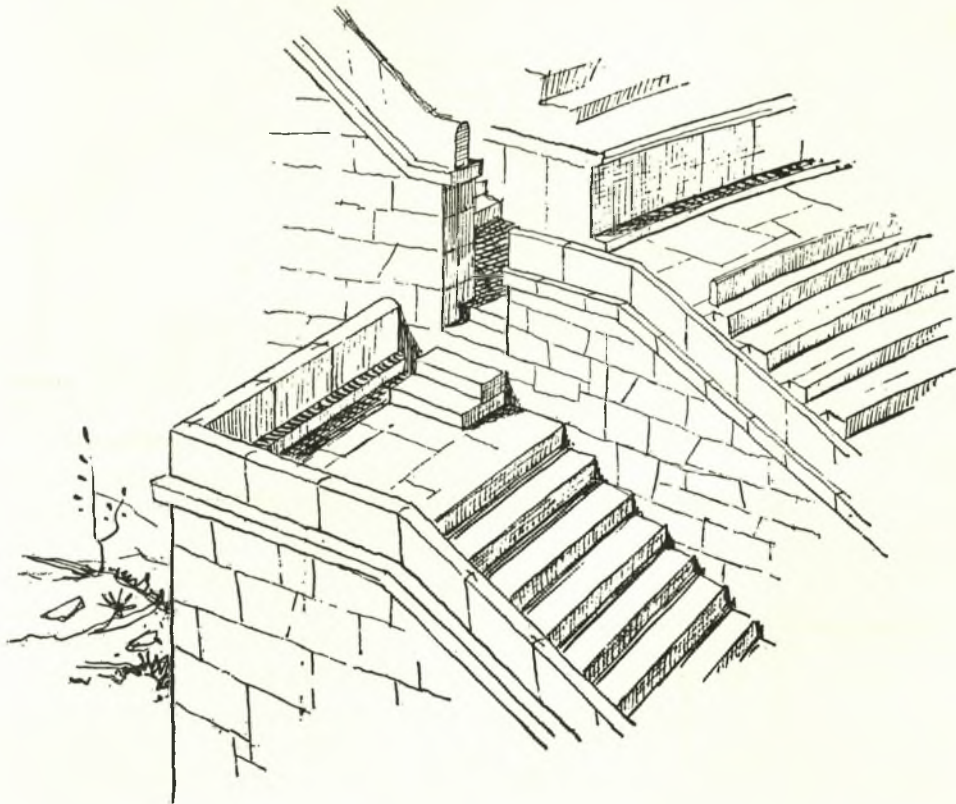
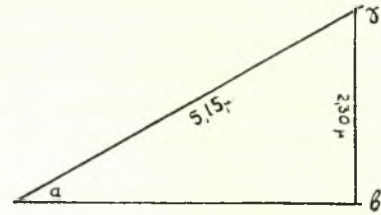
45. Ή περίπτωσις με τήν κλίμακα επί τοῦ κεντρικοῦ άξονος (θεάτρον Ἐπιδαύρου) εἶναι σπανιότερα (θεάτρον Κορίνθου, R. Stillwell, Corinth II (1952) πίν. III).

Σχέδ. 12. Τομαί τῶν Α, Β, Γ διαζωμάτων τοῦ κοίλου

λίου (προεδρίας) και γ ή άνω προσθία άκμή τοῦ σωζομένου ἔκτου ἔδωλιου, ἔχει ὑποτείνουσαν (α γ) ἴσην πρὸς 5,15 μ., ὕψος δὲ (β γ) ἴσον πρὸς 2,30 μ., ὅσον δηλαδὴ τὸ ὕψος τῶν ἕξ πρώτων ἔδωλιῶν⁴⁶. Ἐπομένως $(α β)^2 = 5,15^2 - 2,30^2 = 26,522 - 5,290 = 21,232$ καὶ $α β = \sqrt{21,232} = 4,60$ μ.

Ἄνευ ὁμως τοῦ ὑποτιθεμένου διαδρόμου ὀπισθεν τῆς προεδρίας τὸ μῆκος τῆς αβ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι 3,80 μ., ὅσον δηλαδὴ τὸ ἄθροισμα τοῦ πλάτους τῶν πέντε ἔδωλιῶν (0,76 X 5), ἐπομένως ἡ προκύπτουσα διαφορά 0,80 μ. ὀφείλεται εἰς τὸν διάδρομον, τοῦ ὁποίου τὴν ὕπαρξιν διεπιστώσαμεν καὶ ἐξ ἄλλων λόγων⁴⁷. Ἡ ἄνοδος εἰς τὴν πρώτην ζώνην τοῦ κοίλου ἐγένετο ἀπὸ τὴν ὀρχήστραν μετὰ τὴν βοήθειαν τῶν 10 κλιμάκων, εἰς δὲ τὰς ἀνωτέρας δύο δι' ἰδιαιτέρων λιθίνων κλιμάκων ἀπὸ τὰς παρόδους, ἐξωτερικῶς τῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνευρεθέντων ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν καὶ τῶν παρατηρηθέντων λαξευμάτων ἐπὶ τῶν ἀναλημματικῶν τοίχων, προέβη ὁ ἀρχιτέκτων Β. Χαρίσης

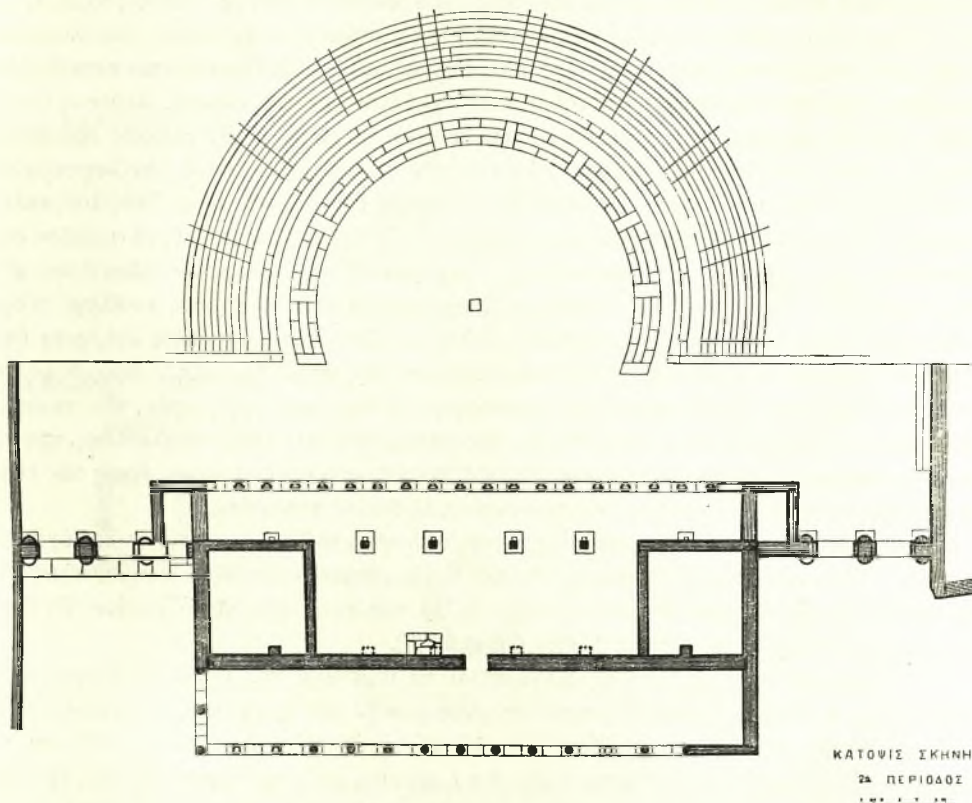
Σχέδ. 13. Ἀπόπειρα ἀναπαραστάσεως τῆς δυτικῆς ἐξωτερικῆς κλίμακος τοῦ κοίλου

46. Ἡ κατακόρυφος βγ, μετρηθεῖσα εἰς διάφορα σημεῖα διὰ χωροβάτου (ἀλφάδι), ἀπέδωσεν ὕψος 2,35 - 2,43 μ.

47. Εἶναι ἄλλωστε εὐνόητος ἡ χρησιμοποίησις κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας τοῦ προχείρου δομικοῦ ὕλικου, ποὺ προήρχετο ἀπὸ τὴν ἀπομάκρυνσιν τῆς προεδρίας, τῶν ἔδωλιῶν καὶ τοῦ διαδρόμου. Ἐκ τοῦ ὕλικου τούτου ἔχει κατασκευασθῆ ὁ περὶ τὸ κοῖλον ρωμαϊκὸς τοίχος.

εις τήν γραφικὴν ἀναπαράστασιν τῶν δύο τούτων ἰδιομόρφων λιθίνων κλιμάκων, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν εἰς τὸ μεσαῖον καὶ ἀνώτερον τμήμα τοῦ κοίλου. Τὸ προοπτικὸν σκαρίφημα (σχέδ. 13) ἀναπαριστᾷ τὸν πιθανὸν τρόπον κυκλοφορίας τῶν θεατῶν διὰ τῆς δυτικῆς ἐξωτερικῆς κλίμακος εἰς τὸ δεύτερον διάζωμα καὶ δι' αὐτοῦ εἰς τὸ ἀνώτερον τμήμα τοῦ κοίλου, ἂν καὶ ἡ λύσις αὕτη παρέχει σοβαρὰς δυσχερείας.

Ἐπερὰν τοῦ πρώτου διαζώματος, πλάτους μετὰ τοῦ συνεχομένου ἐδωλίου 1.55μ., ὑψοῦνται ὀρθοστάται, ὕψους 0.48 μ., βαίνοντες ἐπὶ ποδίου μὲ κυμάτιον ἄνω, ὕψους 0.20-21 μ. (σχέδ. 12B, Πίν. 8 α), ὑπερὰν δὲ τοῦ μεσαίου, πλάτους 2.80 μ., ὀρθοστάται ὕψους 1μ., βαίνοντες ἐπὶ ἀπλοῦ ποδίου, ὕψους 0.30-0.31μ., φέροντες ὑπερὰν ἰδίαν ἐπίστε-

Σχέδ. 14. Ἀναπαράστασις κατόψεως θεάτρου τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ.

ψιν μὲ κυμάτιον, ὕψους 0.20-0.21μ. (σχέδ. 12Γ). Εἰς τὸ ὕψος τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ α' διαζώματος (0.48μ.) ἀντιστοιχοῦν δύο ἀναβαθμοὶ τῶν κλιμάκων, ὕψους 0.24μ., ἔναντι τοῦ συνήθους 0.18μ.-0.20μ., καὶ βάθους κανονικοῦ, 0.38μ. περίπου, εἰς δὲ τὸ ὕψος τῶν ὀρθοστατῶν τοῦ β' διαζώματος (1μ.), ἀντιστοιχοῦν τέσσαρες ἀναβαθμοὶ ὕψους 0.25μ., ἀλλὰ μὲ μικρότερον βάθος (0.30μ.). Ὁ ὑπερὰν ἀναβαθμὸς περιορίζεται εἰς 0.22μ. ὕψος, οἱ δὲ ἀνώτεροι ἐπανερχονται εἰς τὸ κανονικὸν τῶν ὕψος, 0.18-0.20μ. Τὸ τελευταῖον ὑπὲρ τὸ κοῖλον διάζωμα, τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτερον πέρασ τούτου, πλάτους 3.30μ., ἐκλείετο ἐξωτερικῶς μὲ παρομοίους ὑψηλοὺς ὀρθοστάτας, ὕψους 1.30μ., βαίνοντας ἐπὶ τριβάθμου βάσεως ὕψους 1.10μ. περίπου, καὶ μὲ ἐπίστεψιν μὲ κυμάτιον, συνολικοῦ ὕψους περὶ τὰ 2.60 μέ-

τρα. Τὸ ὄπισθεν τοῦ τριβάθμου ποδίου καὶ τῶν ὀρθοστατῶν ἔξαρμα τοῦ ἐδάφους ἐσχηματίσθη, ὡς εἶπομεν, μὲ τεχνητὴν ἐπίχωση μικρῶν λίθων ἀργῶν καὶ λατύπης, ἀναγκαίαν πρὸς στήριξιν τῶν ὀρθοστατῶν καὶ τῆς κορωνίδος (σχέδ. 11). Πρὸς ἀνατολὰς τοῦ κυρίου ἄξονος τοῦ κοίλου ἀπεκαλύφθη ἐσχάτως πλατεῖα εἴσοδος, πλακόστρωτος, ἡ ὁποία φαίνεται ὅτι παρέμεινε ἡμιτελής, προοριζομένη διὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν θεατῶν ἐκ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου μὲ τὸ τρίτον διάζωμα καὶ τὴν ἄνω ζώνην τῶν ἐδωλίων (σχέδ. 6).

Ἡ ὀρχήστρα (σχέδ. 8-9, Πίν. 4 β καὶ 6 β), διαμέτρου (ἐσωτερικῆς) 18.70μ. καὶ ἐξωτερικῆς 19.70μ., διαγράφει ἐπίσης τόξον ὁμόκεντρον, ὡς φαίνεται, πρὸς τὸν βασικὸν κύκλον, κατὰ 1/6 ἐπίσης μεγαλύτερον τοῦ ἡμικυκλίου, περιβάλλεται δὲ διὰ λιθίνου πλαισίου, πλάτους 0.50μ. περίπου, καὶ ἐξωτερικῶς διὰ στενοῦ καὶ βαθέος ὄχετοῦ (σχέδ. 12Α, Πίν. 3 β καὶ 5 β), βάθους 0.92μ., πλάτους ἄνω εἰς τὸ στόμιον 0,48-0.50μ., χαμηλότερον 0.60μ. Κατ' ἀποστάσεις, οὐχὶ ἀπολύτως συμμετρικάς, αἱ ὁποῖαι κυμαίνονται μεταξύ 3.00 ἕως 3.60μ., γεφυρώνεται τὸ ἄνοιγμα τοῦ ὄχετοῦ μὲ ὀκτῶ λιθίνας πλάκας, πλάτους 0,65-0,75μ., διὰ τὰ διευκολύνεται ἡ διάβασις τῶν θεατῶν. Τὰ μεταξύ τῶν πλακῶν τούτων ἀνοίγματα τοῦ ὄχετοῦ ἴσως ἐκαλύπτοντο διὰ κινητῶν σανιδωμάτων κατὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ θεάτρου⁴⁸. Τὸ λοιπὸν πρὸς τὸ προσκηνίον τμήμα τοῦ ὄχετοῦ εἶναι ὑπόγειον, καλυπτόμενον ὑπὸ μεγάλων ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν⁴⁹. Ὑπ' αὐτάς, ὡς καὶ εἰς τὸ σημεῖον συναντήσεως μὲ τὸ θεμέλιον τοῦ προσκηνίου, ἐσχηματίσθησαν μικροὶ σταλακτῖται, μήκους 0,20-0,25μ. (Πίν. 9 α) εἰς διάστημα 22 περίπου αἰώνων. Ὁ ὄχετος συνέλεγε τὰ ὄμβρια ὕδατα τοῦ κοίλου καὶ τῆς ὀρχήστρας, διὰ δὲ τοῦ ὑπονόμου, ὁ ὁποῖος διήρχετο ὑπὸ τὸ προσκηνίον καὶ τὴν σκηνὴν, ὀλίγον δυτικώτερον τῆς τοξωτῆς πύλης, ἀπωχετεύοντο ἐκτὸς τοῦ θεάτρου. Ἐπειδὴ κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τὸ ὑπὸ τὴν ὀρχήστραν, τὴν σκηνὴν, τὴν στοᾶν καὶ τὰς παρόδους βραχῶδες δάπεδον ἀπεδείχθη ὅτι εἶναι σπηλαιώδες, προκύπτει ὅτι πιθανώτατα τὰ ἀποχετευόμενα ὕδατα ἐξηφανίζοντο ἐκεῖ πλησίον ἐντὸς τῶν καρστικῶν ρωγμῶν καὶ τῶν κοιλοτήτων τῶν ἀσβεστολιθικῶν στρωμάτων.

Μεταξὺ τοῦ ὄχετοῦ καὶ τῆς προεδρίας παρεμβάλλονται τὸ λιθίνον πλαίσιον τοῦ ὄχετοῦ, πλάτους 0.50μ., καὶ στενοῦ διάδρομος, πλάτους 0.65μ., ὄπισθεν δὲ τοῦ βασικοῦ κύκλου καὶ τῆς προεδρίας, ὡς εἶπομεν, διάδρομος πλάτ. 0.75μ. περίπου, πρὸς κυκλοφορίαν τῶν θεατῶν διὰ τοῦ ἀ' διαζώματος (σχέδ. 9, Πίν. 6 β καὶ 8 β).

Εἰς τὸ κέντρον τῆς ὀρχήστρας διατηρεῖται τὸ θεμέλιον τῆς θυμέλης, διαστάσεων 0.60X0.60μ., ἡ ὁποία ἐξηφανίσθη κατὰ τὴν μετατροπὴν τῆς ὀρχήστρας εἰς ἀρέναν.

Τὴν ἀρχικὴν σκηνὴν (σχέδ. 9, Πίν. 4 β καὶ 6) ἀπετέλει ὀρθογώνιος αἶθουσα μὲ θαυμασίαν ἰσοδομικὴν τοιχοδομίαν (Πίν. 8 α), μήκους 31.20μ., πλάτους 9.10μ., ἔχουσα εἰς τὸ μέσον τῆς νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς τοξωτὴν θύραν (Πίν. 7, 8 α, καὶ 9 β), ἐσωτερικῶς δὲ κατὰ τὸ Α καὶ Δ ἄκρον δύο τετράγωνα διαμερίσματα. Εἰς τὸ μεταξύ τούτων τμήμα τῆς πρὸς τὸ κοῖλον προσόψεως ὑπῆρχον ἀντὶ τοίχου τέσσαρες τετράγωνοι πεσσοί, διαστάσεων 0,45μ., ἀπολήγοντες ἄνω εἰς ἐπικράνον μὲ ἄβακα καὶ ἐχλῖνον (σχέδ. 15)⁵⁰. Οἱ πεσσοὶ οὗτοι, τῶν ὁποίων τμήματα ἢ καὶ τὰ ἴχνη ἐδράσεως διασφύζονται ἐπὶ ἰδιαιτέρας βάσεως

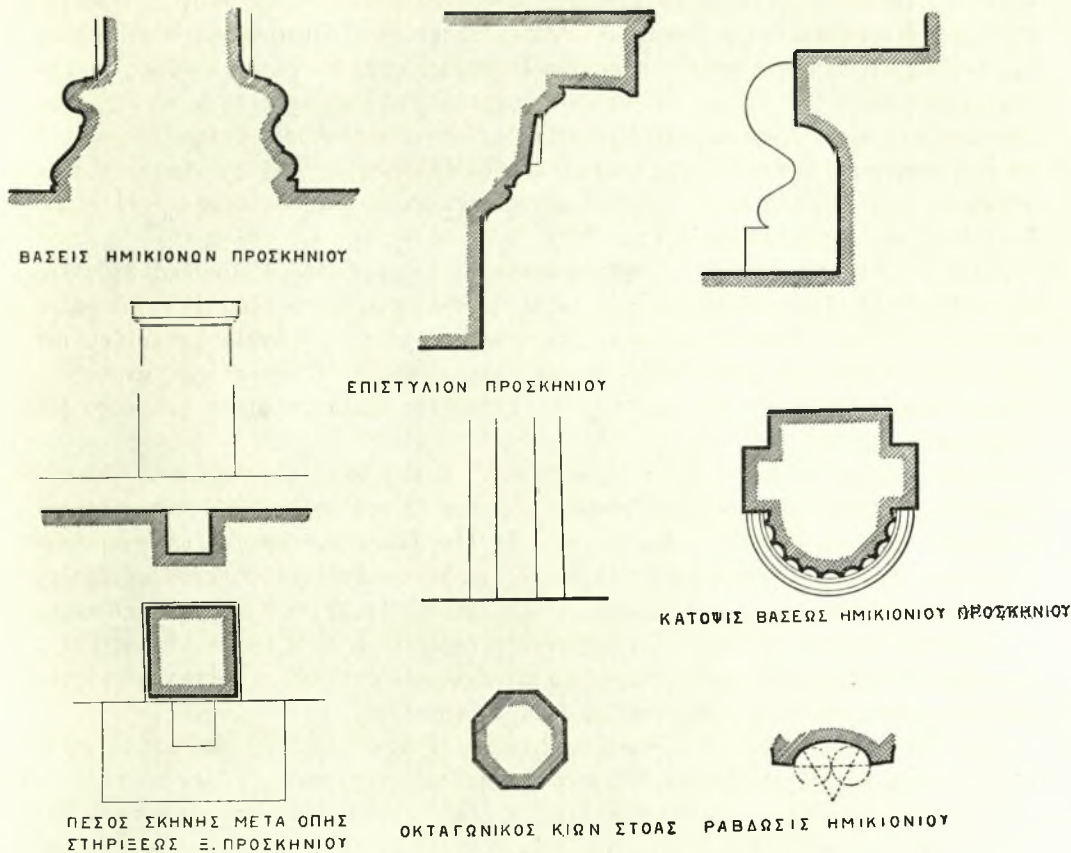
48. Μερικοὶ τόρμοι μὲ λείψανα ἐμπολίων καὶ μολυβδοχοήσεως ἐνίστε, ἐπὶ τῶν ἐκατέρωθεν τοῦ ὄχετοῦ πλακῶν, ἐκρησσίμευον πιθανῶς πρὸς στερέωσιν τῶν σανιδωμάτων τούτων.

49. Μερικαὶ τούτων κατεστραμμέναι ἀντικατεστάθησαν μὲ ὀπλισμένους σιμεντόπλακας.

50. Τέσσαρες παρόμοιοι πεσσοί, διαστ. 0.49 X 0.43 μ., ὑπῆρχον εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν: E. Fiechter, Antike griechische Theaterbauten, Heft 2 (Die Theater von Oiniadai und Neu Pleuron) 1931 σ. 9, εἰκ. 1, πίν. 1.

ἐξ ὀρθογωνίου λίθου, διαστάσεων 1.15-1.25X0.85-0.90 μ., (Πίν. 7 και 9 γ), ἐβάσταζον μαζί με τοὺς τοίχους τῶν δύο διαμερισμάτων τὴν στέγην τῆς σκηνῆς, ἢ ὁποία εἶχε και δεύτερον ὄροφον.

Πρὸ τῶν πεσσῶν τῆς προσόψεως ὑπάρχουν ἐπὶ τῆς ὀρθογωνίου βάσεως ἰσάριθμοι τετραγῶνοι ὀπαί, διαστάσεων 0.20X0.20 μ., βάθους 0.35 μ., (σχέδ. 15 και Πίν. 10 γ) χρησιμεύου-

Σχέδ. 15

σαι εἰς τὴν πᾶκτωσιν τῶν καθέτων ξυλίνων δοκῶν τοῦ πατώματος τοῦ προσκηνίου. Δύο ἄλλαι παρόμοιαι ὀπαί διακρίνονται ἐτι περαιτέρω, πρὸ τῶν προσθίων τοίχων τῶν δύο διαμερισμάτων τῆς σκηνῆς. Ἐπειδὴ ἡ ὀρθογωνία βᾶσις τῶν πεσσῶν κατασκευάσθη ἐπιμήκης, ὥστε νὰ ἐπαρκῆ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν ἕδρασιν τῶν λιθίνων πεσσῶν τῆς σκηνῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὴν κατασκευὴν πρὸ αὐτῶν τῶν τετραγῶνων ὀπῶν, προκύπτει ἀναμφισβητήτως ὅτι ἤδη κατὰ τὴν ἀρχικὴν κατασκευὴν τοῦ θεάτρου εἶχε προβλεφθῆ κατασκευὴ ξυλίνου προσκηνίου, τὸ ὅποιον ἐτοποθετεῖτο, ὡσάκις τὸ ἀπῆται ἡ διδασκαλία τοῦ δράματος⁵¹.

⁵¹ Ἀντιστοίχως πρὸς τὰς ὀπάς αὐτὰς τοῦ προσκηνίου διακρίνονται ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐ-

51. Ἡ ἐμφάνισις τοῦ ξυλίνου προσκηνίου ὑπηρετοῦθη ἐκ τῶν μεταβολῶν τὰς ὁποίας ἐπέφεραν ἡ ἐμφάνισις τῆς νέας Κωμῳδίας περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Περί τούτου, ὅπως και περὶ τῆς μονιμοποιήσεώς του διὰ λιθίνης κατασκευῆς ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος και ἐξῆς, βλ. W. Dinsmoor, *The Architecture of ancient Greece*, ἐκδ. Γ, 1950, σ. 298 - 302.

πιφανείας του νοτίου τοίχου της σκηνής μεταξύ των δύο διαμερισμάτων ίχνη τεσσάρων ἀντηρίδων, αἱ ὁποῖα ἀφηρέθησαν μετὰ τὴν κατασκευὴν τῆς ἀρένας. Ἐπιπλέον δύο διατηρήθησαν σχεδὸν ἄθικτοι ἐντὸς των τριγωνικῶν διαμερισμάτων μεταξύ τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας καὶ τῆς σκηνῆς (σχέδ. 8 καὶ 9). Προφανῶς ἐπὶ των ἀντηρίδων τούτων καὶ των ἀπέναντι τεσσάρων πεσσῶν καὶ των τοίχων των διαμερισμάτων, εἰς τὰ σημεῖα ἀκριβῶς των ὁπῶν τοῦ προσκηνίου, ἐστηρίζοντο αἱ ἐξ ἐγκάρσιοι δοκοὶ τοῦ πατώματος τῆς σκηνῆς. Ἡ διατήρησις των δύο τούτων ἀντηρίδων εἰς ὕψος 2.20 μ. προϋποθέτει ὅτι τὸ ὕψος τοῦ πατώματος τῆς σκηνῆς καὶ ἐπομένως καὶ τοῦ προσκηνίου ὑπερβαίνει τὰ δύο μέτρα. Τὸ ὕψος τοῦ πατώματος δυνάμεθα ἀκριβέστερον νὰ ὑπολογίσωμεν ὑπὲρ τὰ 3 μέτρα ἐπὶ τῇ βάσει τῆς τοξωτῆς πύλης τῆς σκηνῆς, ὕψους 3.00μ.⁵², διότι τοῦτο ἀναγκαιῶς ἐστηρίζετο ὑψηλότερον τοῦ τόξου τῆς θύρας⁵³. Δυτικῶς αὐτῆς ὑπάρχει λίθινον θεμέλιον, σχήματος ὀρθογωνίου, διαστάσεων 1.25X2.00μ., τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευε πιθανῶς ὡς κλιμακοστάσιον τῆς κλίμακος ἀνόδου εἰς τὸ ὑπεράνω πάτωμα τῆς σκηνῆς.

Πρὸς νότον ταύτης συνέχεται σύγχρονος στοὰ ἰσομήκης (σχέδ. 9, Πίν. 7 καὶ 8 α), πλάτους 4.60μ.⁵⁴, μετὰ 13 ὀκταέδρους στύλους εἰς τὴν μακρὰν πλευρὰν καὶ δύο εἰς τὴν δυτικὴν, τομῆς ὀκταπλευροῦ, ἐγγεγραμμένου εἰς τετράγωνον (σχέδ. 15), οἱ ὁποῖοι ἀντικρύζουν ἐπὶ τοῦ ἀπέναντι τοίχου παραστάδα ἡμιοκταπλευροῦ κίονος⁵⁵. Ἡ ἀντιστοιχία ἀνατολικῆ στενῆ πλευρᾶς, ὅπως καὶ τὸ ἀνατολικότερον τμήμα τῆς νοτίας πλευρᾶς, ἐκλείοντο διὰ ἰσοδομικοῦ τοίχου.

Δευτέρα περίοδος, τέλος 3^{ου} π. Χ. αἰ. (σχέδ. 8 καὶ 14). Τὴν ὑπὸ των Αἰτωλῶν πυρπόλησιν των ἱερῶν οἰκοδομημάτων καὶ τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου (219 π.Χ.) ἐπηκολούθησεν, ὡς εἶπομεν, ἡ ἀνοικοδόμησις τούτων. Ὅπως ὑποστηρίζομεν εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν μελέτην μας περὶ τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ ἱεροῦ συνέβαλεν ὁ Φίλιππος Ε΄ ὁ Μακεδὼν μετὰ τὰ λάφυρα ἐκ Θέρμου (218 π.Χ.)⁵⁶. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ θεάτρου δὲν διεπιστώθησαν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀσφαλῆ ἴχνη τῆς πυρπολήσεως αὐτῆς, ἴσως διότι τὰ λείψανα τῆς καταστροφῆς ἀπεμακρύνθησαν κατὰ τὰς μεταγενεστέρας ἐργασίας ἀνοικοδομήσεως, περὶ των ὁποίων ἀμέσως κατωτέρω.

Ἡ σκηνὴ καὶ ἡ πρὸς νότον στοὰ παρέμειναν ἀμετάβλητοι, εἰς τὰ ἄκρα ὁμοίως τῆς πρὸς τὸ κοῖλον πλευρᾶς προστετέθησαν δύο μικρά, σχήματος τετραγωνικοῦ, λίθινα παρασκήνια, προέχοντα πρὸς τὸ μέρος τῆς σκηνῆς (Πίν. 7, 9α καὶ 9β). Τούτων τὸ μὲν δυτικὸν ἔχει πλάτος 3,16 μ. καὶ βάθος 3,30 μ., τὸ δὲ ἀνατολικὸν ἀντιστοιχῶς 3,15 μ. καὶ 3,05 μ. Ἐκ τοῦ δυτικοῦ, τὸ ὁποῖον ἔχει εἴσοδον ἐπὶ τῆς νοτίας στενῆς πλευρᾶς καὶ ἓνα ἀναβαθμὸν (σχέδ. 15, Πίν. 10 α), ἐγίνετο πιθανώτατα ἡ ἄνοδος εἰς τὸ προσκηνιον διὰ ξυλίνης

52. Ὑψος ἀνοίγματος πύλης 2.50 μ.

53. Κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους τὸ μὲν βάθος τοῦ προσκηνίου ὑπολογίζεται κατὰ κανόνα ἴσον πρὸς τὰ 3/10 περίπου (0.2929 μ.) τῆς ἀκτίνας τῆς ὀρχήστρας ἢ τοῦ βασικοῦ κύκλου (Dinsmoor, ἔ.ἀ., σ. 301 - 302). Τὸ ὕψος τοῦ θεάτρου των Οἰνιαδῶν ὑπολογίζεται εἰς 2.70 - 2.80 μ., (E. Fiechter, ἔ.ἀ., σ. 12), τοῦ Ὁρωποῦ εἰς 2.46μ. (E. Fiechter, Das Theater in Oropos, σ. 16), τῆς Ἐρετριάς εἰς 3.05 - 3.25μ. (τοῦ αὐτοῦ, Das Theater in Eretria, σ. 38). Συνοπτικῶς περὶ τοῦ διαφόρου ὕψους των προσκηνίων, τὸ ὁποῖον κυμαίνεται μεταξύ 2.70 - 4.20 μ. περίπου, βλ. Dinsmoor, ἔ.ἀ., σ. 303.

54. Τὸ πλάτος δηλ. εἶναι ἴσον πρὸς τὸ ἡμισυ τοῦ πλάτους τῆς σκηνῆς (9.15 μ.).

55. Μετὰ παρομοίαν στοὰν ἐκ 13 κίωνων εἶναι ἐφωδιασμένη ἐπίσης ἡ σκηνὴ τοῦ θεάτρου τῆς Σικυῶνος, τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος, βλ. E. Fiechter, Das Theater in Sicyon 1931 πίν. 1 - 2 καὶ 4. Διὰ τὴν χρονολόγησιν αὐτ. σ. 31 - 32.

56. Βλ. ἀνωτ. σ. 10 - 11 καὶ ὑποσ. 17.

ἡ λιθίνης κλίμακος⁵⁷. Τούτων ὅμως τὰ ἴχνη ἐξηφανίσθησαν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ἀνατολικῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ δυτικοῦ παρασκηνίου πρὸς κατασκευὴν τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας. Μεταξὺ τῶν δύο τούτων παρασκηνίων, ὡς πλαισίων, κατεσκευάσθη τὸ λίθινον προσκήνιον, μήκους ἴσου πρὸς τὴν σκηνὴν (31.20 μ.), πλάτους 3.15 μ., μετὰ 18 ἰωνικὰ ἡμικίονια ἐπὶ τῆς προσόψεως ἐκ καλῆς ποιότητος ἀσβεστολίθου (Πίν. 7)⁵⁸. Τῶν ἡμικιονίων σώζονται κατὰ τὸ πλεῖστον αἱ χωρισταὶ ἰωνικαὶ βάσεις, διαμέτρου 0.37 μ., συμφυεῖς μετὰ τὴν γένεσιν τοῦ κορμοῦ των, διαμέτρου 0.295 μ., συμφυοῦς ἐπίσης ὀπισθεν μετὰ ὀρθογώνιον πεσσόν, διαστάσεων 0.40X0.235 μ. (σχέδ. 15). Τῶν πεσσῶν τούτων ἡ ὀπισθία ἔδρα φέρει κατὰ μῆκος τῶν δύο ἀκμῶν ἀνά μίαν ἐγκοπὴν, πρὸς τοποθέτησιν τῶν παρενθέτων ζωγραφικῶν πινάκων, τοὺς ὁποίους ἀπῆται κάθε φορά ἡ διδασκαλία τῆς τραγωδίας⁵⁹. Πρὸς καλυτέραν μάλιστα στερέωσιν τῶν πινάκων ὑπάρχουν ἐπὶ τῶν τετμημένων πλευρῶν τῶν πεσσῶν ὀρθογώνιοι τόρμοι (Πίν. 10 γ). Ἐπὶ τοῦ στυλοβάτου τοῦ μεσαίου μεταξονίου διακρίνονται δύο ἐγκοπαὶ εἰς σχῆμα Γ, διὰ τὸ θύρωμα τοῦ προσκηνίου. Τὰ ἡμικίονια ἔχουν ἑννέα πλήρεις ἰωνικὰς ραβδώσεις καὶ δύο ἡμισείας ἐκατέρωθεν, εἰς τὸ σημεῖον μεταβάσεως πρὸς τὸν πεσσόν. Τὸ τόξον τῶν ραβδώσεων ἔχει κατασκευασθῆ μετὰ δύο διαφορετικὰς ἀκτῖνας καὶ τρία κέντρα (σχέδ. 15). Αἱ βάσεις ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὴν σκοτίαν μεταξὺ δύο σπειρῶν μετὰ ἀπόθεσιν, τῶν ὁποίων ἡ ἔντασις ἀντιστοιχεῖ μετὰ τὸ μέσον τοῦ τόξου⁶⁰. Ἡ κάτω σπεῖρα ἐνίοτε παραλλάσσει (σχέδ. 15).

Τὰ ἡμικίονια τοῦ προσκηνίου ἔστεφον ἡμίτομα ἰωνικῶν κιονοκράνων, ὕψους 0.155 μ., μετὰ κοιλόκυρτον ἐχίνον καὶ εὐθὺ ἐπίθημα, ἀπολήγον εἰς δύο ἐκατέρωθεν σπείρας διαμέτρου 0.115 μ., μετὰ 2 1/2 ἔλικας καὶ χαμηλὸν ὀφθαλμὸν εἰς τὸ μέσον (Πίν. 11 α). Ἡ πλαγία ὄψις τῶν σπειρῶν ἔχει διαμορφωθῆ εἰς σαλπυγοειδῆς ἄνθος, τοῦ ὁποίου ὁ μίσχος, ὡς σχοινίον, διέρχεται ὑπὸ τὸν ἐχίνον, ἐνούμενος μετὰ τὸν κάλυκα τοῦ ἄνθους τῆς ἀντιστοίχου σαλπυγοειδοῦς σπείρας.

Τὴν τραχεῖαν ἐπιφάνειαν τοῦ λίθου ἐκάλυπτεν ἀρχικῶς προστατευτικὸν στρώμα λεπτοῦ ἐπιχρίσματος, ὅπως μαρτυροῦν τὰ ἐπ' αὐτῆς διατηρούμενα ἐλάχιστα ἴχνη μαρμαροκονίας. Παρόμοιον ἐπιχρίσμα ἐπομένως θὰ ἐκάλυπτε καὶ τοὺς ἡμικίονας τοῦ προσκηνίου καὶ τῶν εἰσόδων τῶν ἐκατέρωθεν παρόδων, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου κατεσκευασμένον.

Δυνάμεθα νὰ χρονολογήσωμεν τὰ φυτόμορφα κιονόκρανα τοῦ προσκηνίου, τῶν ὁποίων ἡ συχνὴ χρῆσις εἰς τὴν Ἡπειρον βεβαιώνεται ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Κασσώπης, τῆς Ἀπολλωνίας καὶ τῆς Φοινίκης, εἰς τὸν προκεχωρημένον 3^{ον} π.Χ. αἰῶνα ἢ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου⁶¹.

57. Τὴν ἀποψιν αὐτὴν πρῶτος ἐξέφρασεν ὁ Γεν. Διευθυντὴς τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καὶ Ἀνασθηλώσεως, κ. Ἰω. Παπαδημητρίου.

58. Δέκα ὀκτὼ ἡμικίονες, ἀλλὰ μετὰ διαφορετικὴν διάταξιν, ὑπῆρχον ἐπίσης εἰς τὴν πρόσοψιν τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν κατὰ τὴν β' φάσιν του (τέλος 3^{ου} π.Χ. αἰ.), μετὰ μεταξόνιον 1.52 μ., ἔναντι 1.533 τῆς Δωδώνης, βλ. E. Fiechter, ἔ.α., σ. 11.

59. Ὅμοιοι ἀκριβῶς πεσσοὶ μετὰ συμφυεῖς ἡμικίονας προέρχονται ἀπὸ τὸ προσκήνιον τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν, τοὺς ὁποίους ὁ Fiechter ἔ.α., σ. 11, χαρακτηρίζει δωρικούς, χωρὶς νὰ ἀποκλείῃ καὶ τὸν ἰωνικὸν ρυθμὸν, ἐφ' ὅσον αἱ ἀυλακώσεις θὰ ἐκαλύπτοντο μετὰ μαρμαροκονίαν. Ὅτι ὅμως καὶ ἐκεῖ ἦσαν ἰωνικοῦ ρυθμοῦ μαρτυροῦν τὸ ἰωνικὸν γεῖσον τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν (βλ. καὶ ὑποσ. 50), καὶ οἱ πανομοιότυποι ἰωνικοὶ ἡμικίονες τοῦ θεάτρου τῆς Δωδώνης.

60. Ὅμοιαν ἀκριβῶς κατατομὴν παρουσιάζει ἡ ἰωνικὴ βάση τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἀσβεστολίθου κατεσκευασμένης, τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Ε' (σχετικῶς εἰς τὴν ὑπὸ ἔκδοσιν μελέτην περὶ τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας), καὶ τῆς ὑποστύλου αἰθούσης Ε² (ἀνωτ. ὑποσ. 19).

61. L. Rey, *Albania I* (1925) σ. 16, εἰκ. 11 καὶ II (1927) σ. 19, εἰκ. 11-13 καὶ σ. 23. E. Dyg-

Ἐπερὰ τῶν ἡμικιονίων τούτων ἔβαινε λίθινον ἐπιστύλιον μὲ γεισήποδας καὶ κυμάτιον (σχέδ. 15). Ἐν τοιοῦτον ἐπιστύλιον διατηρεῖται ἀκέραιον, μήκους 1.54 μ., ὅσον δηλαδὴ καὶ τὸ μεταξόνιον τοῦ προσκηνίου (1.533 μ.). Ἡ κατατομή του εἶναι παρομοία πρὸς τὸ γείσον τῶν προπύλων τῆς ἀνατολικῆς παρόδου (πρβλ. σχέδ. 16), ἀποτελεῖται δὲ ἀπὸ πλουσίαν ἐναλλαγὴν λοξῶν εὐθυγράμμων ταινιῶν καὶ κοιλοκύρτων κυματίων⁶². Εἰς τὰ ἄκρα τῆς ἄνω ἐπιφανείας ὀπισθεν ὑπάρχουν δύο ὀρθογώνιοι τόρμοι, διαστάσεων 22 X 10 ἔκ., πρὸς πάκτωσιν τῶν ξυλοδοκῶν τοῦ ξυλίνου πατώματος⁶³. Ἰσάριθμοι ἐπομένως πρὸς τὰ ἡμικίονια ἐγκάρσιοι δοκοί, διαστάσεων 20X20 ἔκ. περίπου, ἐστήριζον τὸ πᾶτωμα τοῦ προσκηνίου.

Μεταβολὴ σοβαρὰ ἐπίσης ἐπῆλθε καὶ εἰς τὰς λιθίνας κλίμακας ἀνόδου εἰς τὸ κοῖλον, ἐξωτερικῶς τῶν πυργοειδῶν ἀναλημμάτων, πρὸ τῶν ὁποίων κατεσκευάσθησαν χαμηλότεροι ἰσοδομικοὶ τοῖχοι (σχέδ. 8), βαστάζοντες ἀνωφερικὸν ἄνδρον (Πίν. 5 καὶ 10 α ἀριστερὰ). Ἡ ἄνοδος εἰς τὸ β' διάζωμα κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν δὲν ἐγένετο πλέον ἀπὸ τὰς παρόδους, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἀνδρήρου, αἱ δὲ κλίμακες, αἱ ὁποῖαι ὠδήγουν ἀπὸ τὰς παρόδους εἰς αὐτὸ, κατηργήθησαν. Ἡ προσπέλασις εἰς τὸ γ' διάζωμα ἐγένετο ἐπίσης διὰ τοῦ ἀνδρήρου καὶ ὑψηλότερον διὰ τῶν δύο κλιμάκων τῶν ἀναλημμάτων, ὅπως περίπου δεικνύει ἡ προοπτικὴ ἀναπαράστασις τοῦ σχέδ. 13. Ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ ἀνδρήρου (Πίν. 5 α), κατασκευασθέντος διὰ τεχνητῶν ἐπιχώσεων, ἐτοποθετήθησαν συγχρόνως (βλ. κατωτ. σ. 39-40) εἰκοσιτρεῖς σειραὶ ἐδωλίων ἐκ τῆς αὐτῆς ποιότητος λίθου, ἐκ τῆς ὁποίας εἶχον κατασκευασθῆ καὶ οἱ ἰσοδομικοὶ τοῖχοι τῶν ἀνδρήρων, μὲ κατεύθυνσιν ἀπὸ Α-Δ, διακοπτόμεναι ὑπὸ κλίμακος. Ὅτι τὰ ἐδώλια ταῦτα ἀνήκουν εἰς τὸ Στάδιον, ἔχον κατεύθυνσιν ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς δυσμᾶς, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία· τούτου δὲ τὴν ὑπαρξιν περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐπομένου προὔποθέτουν αἱ ἀναγραφαὶ εἰς ἐπιγραφὰς νικητῶν κατὰ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας τῶν Ναίων⁶⁴. Εἰς τὸν Πίνακα 11 β διακρίνεται σαφῶς ἡ τεχνητὴ ἐπίχω-

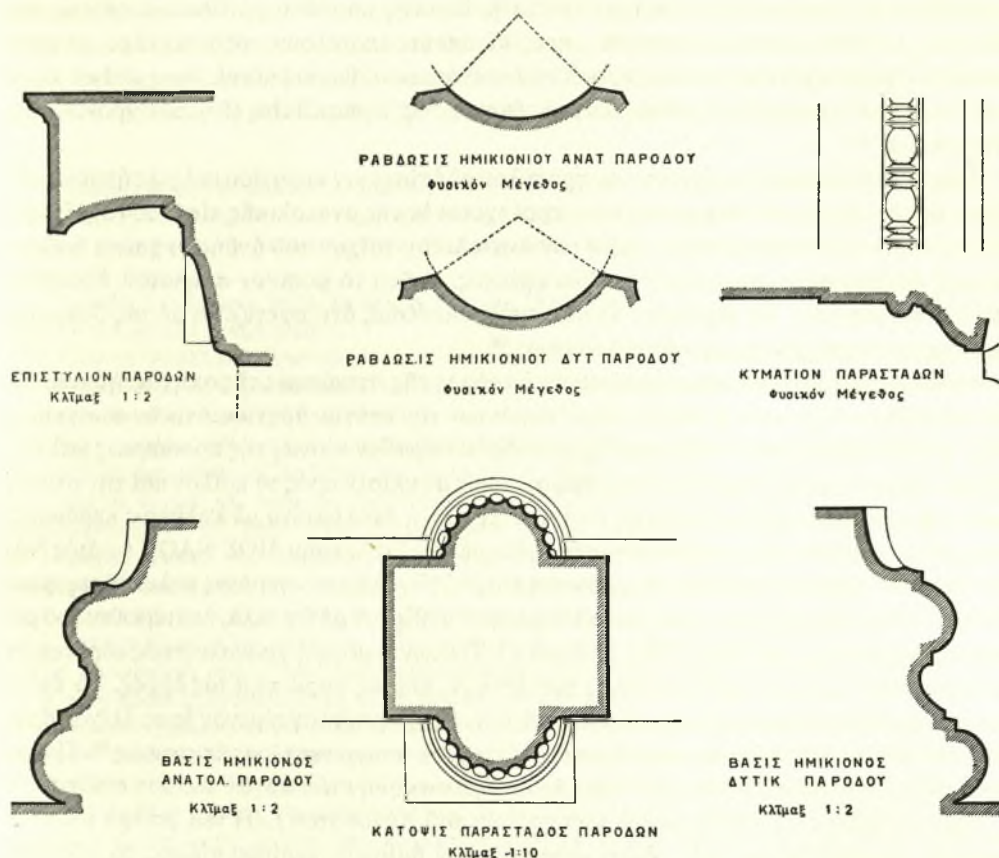
gve - Fr. Poulsen - K. Rhomaios, *Das Heroon von Kalydon* (1934), σ. 331 ἐξ. Ἔτερον ἐκ Φοινίκης παρὰ L. Ugolini, *Albania Antica II* (1932) σ. 172, εἰκ. 104, ἕτερον δὲ ἐξ Ἀπολλωνίας παρὰ L. Heuzey - H. Daumet, *Mission de Macédoine*, Paris 1876, σ. 398, πίν. 32, 2. Σ. Ἰ. Δάκαρης ΠΑΕ 1952 σ. 356, εἰκ. 40' 1954, σ. 205 εἰκ. 4 (Κασσώπης). Περὶ τῆς ἐξαπλώσεως τοῦ τύπου Dyggve - Poulsen - Rhomaios, ἔ. ἀ., σ. 400 ἐξ. Τὸ εἰκονιζόμενον τοῦ θεάτρου τῆς Δωδώνης εἶναι ἀσφαλῶς ἀρχαιότερον τοῦ Ἡρώου τῆς Καλυδῶνος τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰ. (αὐτ. σ. 331-332, εἰκ. 35 καὶ πίν. IV, 1), νεώτερον δὲ τοῦ κιονοκράνου τῆς Φιλιπείου στοῦς τῆς Ὀλυμπίας, οἰκοδομηθείσης εὐθὺς μετὰ τὸ 338 π.Χ. (*Olympia II*, πίν. 81,1), σύγχρονον δὲ τῆς Παλαίστρας τῆς Ὀλυμπίας (*Olympia II*, πίν. 74, 6 καὶ 13. Bericht über die Ausgrabungen in Olympia (1940/41) σ. 19, εἰκ. 6) καὶ τῆς Κασσώπης.

62. Παραπλήσιοι εἶναι τὸ γείσον τοῦ προσκηνίου τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν, βλ. E. Fiechter, ἔ. ἀ. σ. 9, πίν. 2 PG 4.

63. Ἀντίστοιχοι τόρμοι θὰ ὑπῆρχον καὶ ἐπὶ τοῦ γειτονικοῦ ἐπιστυλίου. Ἐπομένως οἱ τόρμοι θὰ εἶχον τετράγωνον σχῆμα, διαστάσεων 22 - 20 ἔκ., ὅσον δηλαδὴ τὸ πάχος τῶν δοκῶν τοῦ πατώματος καὶ τῶν καθέτων δοκῶν τοῦ προσκηνίου (20 X 20 ἔκ.).

64. Κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ ἔτους 1962 ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὴν ἀπέναντι πλευρᾶν, τὴν νοτιάν, σειραὶ ἐδωλίων, ἐδραζόμεναι ἐπὶ ἀναλημματικοῦ τοίχου, πρὸς τὸ μέρος δὲ τοῦ θεάτρου τὸ ἡμικυκλικὸν πέρασ τοῦ Σταδίου (σφενδόνης). Ἡ κατασκευὴ τοῦ γιγαντιαίου θεάτρου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πύρρου ὑποθέτει τὴν καθιέρωσιν ἢ τὴν ἀνακαίνισιν τῆς πεντητηρικῆς ἐορτῆς τῶν Ναίων εἰς Δωδώνην (πρβλ. καὶ W. Tarn, *Ant. Gonatas*, σ. 59). Περὶ τῆς ἀνανεώσεως τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ἐορτῶν κατὰ τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους γενικώτερον, βλ. M. Nilsson, *G. Gr. Rel. II*, σ. 78 ἐξ. καὶ T. Klee, *Zur Geschichte der Gymn. Agonen*, σ. 114, 119. Εἰς ἐπιγραφὰς ἐκ Δωδώνης, ὄχι ἀρχαιότερας τοῦ 3^{ου} αἰῶνος, SGDI 1348, 1370 - 71. Ἡπ. Χρ., ἔ. ἀ., σ. 248, 3, ἀναφέρονται καὶ ἀρχοντες κατὰ τὰ Νάια, ἀγωνοθέ-

σις, ἡ ὁποία ἐκάλυψε τὴν χαμηλότεραν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀναλήματος καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ πύργου. Ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τούτων ἀνευρέθη χαλκοῦν νόμισμα τῆς Ἀμβρακίας, χρῆσιμον διὰ τὴν χρονολόγησιν τῆς τοποθετήσεως τῶν ἐδωλίων τοῦ σταδίου (βλ. κατωτέρω σ. 39).

Σχέδ. 16. Κάτωψις καὶ τομὴ ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν τῶν δύο εἰσόδων τῶν παρόδων (τέλος 3ου π.Χ. αἰ.)

Οἱ μεταξὺ τῶν ἀνδῆρων καὶ τῆς σκηνῆς χώροι πρὸ τῶν παρόδων ἐκοσμήθησαν τώρα μὲ διπλὴν εἴσοδον, ἡ ὁποία ἔχει τὴν μορφήν συνεπτυγμένου ἰωνικοῦ προτύλου (σχέδ. 14). Αἱ τρεῖς παραστάδες ἐκάστου προτύλου κοσμοῦνται ἀμφιπλεύρως μὲ ἰωνικά ἡμικίονια (Πίν. 10 α καὶ 11 γ, δ), περιβάλλοντα δὲ εἰς τὸ ἐξωτερικόν των ἄκρον μὲ κυμάτιον καὶ ἀστράγαλον, λεπτῆς ἐργασίας (σχέδ. 16, Πίν. 12 α). Ἡ διάμετρος τῶν ἡμικιονίων καὶ

τῆς, ναίαρχος, ναϊκοί, εὐθυνοί. Εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Πριήνης (Inscr. von Priene 234), Σικυῶνος (IG, IV, 428), Τεγέας (IG, V, 2, 118) Ἀθηνῶν καὶ Δήλου (βλ. ὑποσ. 72), τῶν ἀρχῶν τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. ἢ τέλους τοῦ 3ου, ἀναφέρονται νικηταὶ κατὰ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας τῶν Ναίων. Ἀγωνοθέτης ἀναφέρεται ἐπίσης περὶ τὰ μέσα τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ. εἰς λιθίνην ἐπιγραφὴν, τὴν ὁποίαν διασώζει ὁ Κυριακὸς ἐξ Ἀγκῶνος καὶ τῆς ὁποίας τμήμα ἀνεῦρον τὸ 1959 εἰς τὸ πλακόστρωτον οἰκίας τοῦ Κάστρου Ἰωαννίνων, βλ. BCH 84 (1960) σ. 744 - 45. JHS (1960) σ. 14. P. Franke, Die Münzen σ. 30 καὶ ὑποσ. 1, πίν. 58, 4.

αί σπεῖραι τῶν βάσεων τῶν δύο προπύλων, αἱ ὁποῖαι, σημειωτέον, φέρουν ἴχνη ἡμιτελοῦς ἐπεξεργασίας, διαφέρουν εἰς μέγεθος καὶ εἰς λεπτομερείας τῆς μορφῆς. Αἱ βάσεις ἀποτελοῦνται ἀπὸ μίαν σκοτίαν μεταξὺ δύο σπειρῶν, μὲ ἀπλῆν ἢ καὶ διπλῆν ἀπόθεσιν. Τὸ τόξον τῶν σπειρῶν εἶναι τμήμα κύκλου μὲ τὴν μεγαλυτέραν ἔντασιν εἰς τὸ μέσον. Μεγαλυτέρων διαστάσεων εἶναι οἱ ἡμικίονες τῆς δυτικῆς παρόδου μὲ ἔννεα ἀκεραίας ραβδώσεις καὶ δύο ἡμισείας κατὰ τὰ ἄκρα, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν τόξον κύκλου μὲ μίαν ἀκτίνα (σχέδ. 16). Τυπολογικῶς ὁμοιάζουν στενότητά αἱ βάσεις αὐταί, ὅπως καὶ αἱ ἰωνικαὶ βάσεις τοῦ προσκηνίου, μὲ τὰς ἰωνικὰς βάσεις τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας (E¹), τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Ε' ⁶⁵.

Τμήμα τοῦ προέχοντος γείσου τοῦ προπύλου μὲ ἐπίστεψιν κυματίου καὶ γεισηπόδας ὑπ' αὐτό, ὁμοίου πρὸς τὸ τοῦ προσκηνίου, προέρχεται ἐκ τῆς ἀνατολικῆς εἰσόδου (σχέδ. 16). Πρὸ τοῦ δυτικοῦ προπύλου καὶ παρὰ τὸν ἀνατολικὸν τοῖχον τοῦ ἀνδῆρου χαίνει βαθεῖα ρωγμὴ, διευρυνομένη βαθύτερον ἐν εἰδει φρέατος. Τοῦτο τὸ φυσικὸν σπήλαιον, ἐξέλαβεν ἴσως ὁ Καραπάνος ὡς τεχνητὴν κατασκευὴν, ὑποθέσας ὅτι σχετίζεται μὲ τὰς δραματικὰς παραστάσεις ἢ μὲ φρέαρ ἀποχετεύσεως ⁶⁶.

Ἄν καὶ δὲν ἐμελετήθη ἀκόμη ὀριστικῶς ὁ τρόπος τῆς στεγάσεως τῆς σκηνῆς, ἡ ὁποία εἶχε καὶ δευτέρον ὄροφον, ἢ διάταξις τῶν φερόντων τὴν στέγην ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων, δηλ. τοῦ ὀπισθίου τοίχου τῆς σκηνῆς μὲ τοὺς ἑκατέρωθεν κίονας τῆς προσόψεως καὶ τῆς στοᾶς, καθορίζει τὴν μορφήν στέγης ἀμφικλινοῦς μὲ κλίσιν πρὸς τὸ κοῖλον καὶ τὴν στοάν, καὶ μὲ κορυφὴν περὶ τὸ μέσον τῆς σκηνῆς. Ἡ στέγη ἐκαλύπτετο μὲ πηλίινους κεράμους, μερικοὶ τῶν ὁποίων φέρουν ἔντυπον σφραγίδα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν ΔΙΟΣ ΝΑΟΥ (= Διὸς Νάου = Ναῖου) τῶν περὶ τὸ 200 π.Χ. χρόνων (Πίν. 12) ⁶⁷, ἀλλὰ οἱ ἡγεμόνες καλυπτῆρες ἦσαν λίθινοι, ἀπολήγοντες ἔμπροσθεν εἰς φυτόμορφον ἀνθέμιον μὲ 6 φύλλα, ἑκατέρωθεν τοῦ μεσαίου, μεγαλυτέρου φύλλου (Πίν. 12 δ καὶ ε). Τούτων ἡ μορφή χρονολογικῶς εὐρίσκεται πλησιέστερον μᾶλλον πρὸς τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος παρὰ περὶ τὰς ἀρχάς. Τὸ ἀνθέμιον τοῦ λιθίνου ἡγεμόνος καλυπτῆρος τοῦ Πίν. 12 δ, χρονολογούμενον ἴσως ὀλίγον βραδύτερον, εἰς τὸν 2^{ον} π.Χ. αἰ., προέρχεται φαίνεται ἐκ μεταγενεστέρως ἐπισκευῆς ⁶⁸. Παρομοία στέγη ἐκάλυπτεν ἐπίσης καὶ τὴν ἀρχαιοτέραν σκηνὴν τῶν ἀρχῶν τοῦ 3ου αἰῶνος.

Τρίτη περίοδος (168 π.Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου). Ἡ νέα μορφή τοῦ θεάτρου δὲν διετηρήθη ἐπὶ πολὺ, διότι μετὰ ἀπαροδὸν ἡμίσεος περίπου αἰῶνος τὸ θέατρον φαίνεται ὅτι ὑπέστη καταστροφὴν μὲ τὴν κατάληψιν τῆς Ἱπείρου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων τοῦ Αἰμιλίου Παύλου (168 π.Χ.). Κατ' ἀπόφασιν τῆς Ῥωμαϊκῆς Συγκλήτου 70 πόλεις καὶ φρούρια τῆς Ἱπείρου κατεστράφησαν, 150.000 δὲ ἄνθρωποι ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι. Τὴν καταστροφὴν ἰδίως ὑπέστησαν οἱ Μολοσσοί, οἱ συμμαχήσαντες μὲ τὸν Περσέα τῆς Μακεδονίας ἐναντίον τῆς Ῥώμης ⁶⁹. Αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς τὸν χώρον τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὴν περίοδον 1952-1959, περιορισθεῖσαι κυρίως εἰς ἕκτασιν, ποὺ εἶχεν ἐπανειλημμένως ἐρευνηθῆ καὶ παλαιότερον ἀπὸ τὸν Καραπάνον, Σωτηριάδην καὶ Εὐαγγελίδην, δὲν ἔφεραν εἰς φῶς σαφῆ ἴχνη

65. Βλ. ὑποσ. 60.

66. Dodone, σ. 16.

67. Βλ. καὶ P. Franke, Die Münzen, σ. 312 (5a), πίν. 61, 1a. b.

68. Σχετικῶς, βλ. καὶ εἰς τὴν μελέτην περὶ τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας.

69. Πολύβ. XXX 15,5. Στράβ. VII 7,3 (322). Liv. XLV 34. Πλούτ. Αἴμ. Παῦλ. 29. Πρβλ. καὶ Cross, Epirus, A Study in Greek constitutional development, 1932 σ. 98 - 99, Holleaux, CAH, VIII, 272 - 73. Scullard, JRS 35 (1945) σ. 58 ἐξ. Βλ. καὶ ὑποσ. 71.

τῆς ρωμαϊκῆς καταστροφῆς. Ἄλλὰ ὡς θρησκευτικὸν κέντρον τῶν Μολοσσῶν ἢ Δωδώνη, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 4^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ἐπόμενον ἦτο νὰ μὴ παρέμεινεν ἀνέπαφος. Τοῦτο φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνη ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τοῦ θεάτρου. Εἰς τὸ δάπεδον τῆς σκηνῆς καὶ τῆς νοτίας στοᾶς μέχρι τῆς δυτικῆς παρόδου διεπιστώθη συνεχῆς καὶ εὐκρινὲς στρώμα πυρπολήσεως, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ συνδέσωμεν μὲ τὴν καταστροφὴν τοῦ Αἰμιλίου Παύλου, διότι περὶ τῆς ΝΔ γωνίας τῆς στοᾶς ἀνευρέθησαν, διεσκορπισμένα ἐπὶ τοῦ δαπέδου καὶ ἐντὸς τοῦ λεπτοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς 22 χαλκᾶ νομίσματα ἀποκλειστικῶς ἀμβρακικὰ τῶν χρόνων τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (234-168 π.Χ.)⁷⁰.

70. Θησαυρὸς ἐξ 175 χαλκῶν νομισμάτων (71 τοῦ κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν, καὶ 104 τῆς Ἀμβρακίας), τὰ ὁποῖα ὁ P. Franke χρονολογεῖ εἰς τοὺς μετὰ τὸ 148 π.Χ. χρόνους (Die Münzen, σ. 323-327, πίν. 67), ἔφθασεν ἐσχάτως εἰς τὴν Συλλογὴν τῆς Ν. Ὑόρκης, Coin Galleries. Εἰς τὰ ἀμβρακικὰ νομίσματα ἀπαντοῦν τρεῖς τύποι:

1) Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δεξιὰ, κάτωθι Λ/βαίτυλος Ἀπόλλωνος Ἀγυιῶς, ἐπιγραφή, Α-Μ-Β-Ρ, ἐντὸς κοτίνου στεφάνου (3 νομίσματα).

2) Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος ἀριστερὰ/τρίπους καὶ ἐπιγραφή Α-Μ, ἐντὸς στεφάνου κοτίνου (1 νόμισμα).

3) Κεφαλὴ Διώνης δεξιὰ/βαίτυλος Ἀπόλλωνος Ἀγυιῶς, ἐπιγραφή Α-Μ-Β-Ρ, μὲ διάφορον διάταξιν ἐντὸς στεφάνου κοτίνου (100 νομίσματα).

Εἰς τὰ νομίσματα νοτίως τῆς σκηνῆς τοῦ θεάτρου ἀπαντοῦν ἐντελῶς διάφοροι τύποι: α) Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δεξιὰ ἀκτινοστεφῆς/Ἀπόλλων γυμνὸς μὲ τόξον βαδίζων, ἐπιγραφή Α-Μ-Β-Ρ, ἐνίοτε μονόγραμμα ἢ καὶ τὰ ἀρχικὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος (ΜΝΑ, ΤΑΝ, Τ), πρβλ. Σβορώνον - Head, Ἱστορ. Νομισμάτων σ. 401 ἐξ., BMC. XVIII, 4 (νομίσματα 10). β) Κεφαλὴ Ἀπόλλωνος δαφνοστεφῆς (εἰς ἓν νόμισμα ὅπισθεν τῆς κεφαλῆς τὸ ὄνομα ΚΑΛΛΩΝ) Ζεὺς βάλλων τὸν κεραυτὸν, ἐπιγραφή Α-Μ-Β-Ρ καὶ μονόγραμμα ΑΡ (νομίσματα 9). γ) Κεφαλὴ Ἡρακλέους δεξιὰ μὲ λεοντὴν/Ἀπόλλων καθήμενος, κρατῶν τόξον, ἐκατέρωθεν Α-Μ-Β-Ρ, κάτω Α ἢ ΑΡ. (νομίσματα 2). δ) Ἐν νόμισμα ὡς τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 τῆς συλλογῆς Coin Galleries, ἀλλὰ ἀριστερὰ τῆς Διώνης τὰ γράμματα ΙΩ.

Τὴν ἀρχαιότεραν κοπὴν τῶν νομισμάτων τούτων μαρτυροῦν οἱ διαφορετικοὶ νομισματικοὶ τύποι (α, β, γ), ἢ ἐπιμελῆς ἐργασία, ὅπως καὶ ἡ δήλωσις τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος καὶ τὸ μονόγραμμα, τὰ ὁποῖα λείπουν χαρακτηριστικῶς ἀπὸ τὰ νομίσματα τοῦ θησαυροῦ (Περί τῆς δηλώσεως τοῦ μονογράμματος τοῦ ὀνόματος τοῦ ἄρχοντος εἰς τὰ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν τῶν χρόνων 234 - 168 βλ. P. Franke, ἔ.ἀ., σ. 31, ἰδίως 326 - 327, περὶ δὲ τοῦ Κοινοῦ μετὰ τὸ 148 π.Χ., αὐτ. σ. 218 - 219).

Εἰς ἄλλην θέσιν, νοτίως τῆς σκηνῆς ἐπίσης, ἐκ πέντε νομισμάτων χαλκῶν τὰ τέσσαρα εἶναι ὁμοία πρὸς τὰ α, β, γ, ἐν δὲ τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (234 - 168 π.Χ.), κεφαλὴ Ἀρτέμιδος, Σ Ω/Ἐπιδορατὶς, ΑΠΕΙ-ΡΩΤΑΝ ἐντὸς στεφάνου κοτίνου (πρβλ. P. Franke, αὐτ. σ. 209, Gruppe VII 12a = πίν. 42 V 381 - 388).

Τέλος εἰς τὸ δυτικὸν δωμάτιον τῆς σκηνῆς ἀνευρέθησαν ὀκτὼ ἄλλα συγκεντρωμένα χαλκᾶ νομίσματα ἐντὸς λεπτοῦ στρώματος πυρκαϊᾶς, ὑπεράνω τοῦ βραχάδου ἐδάφους. Ἐπὶ τῶν ἑξ πρώτων τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (234 - 168 π.Χ.), μὲ ἰσχυρῶς βεβλαμμένην τὴν ἐπιφάνειαν ἕνεκα τῆς ἐπιδράσεως τοῦ πυρός, εἰκονίζεται κεφαλὴ Ἀρτέμιδος ἀριστερὰ, ἀρχικὰ ὀνόματος Δ Ε ἢ Α Ι - Β Ο (;) ἐπιδορατὶς κάθετος, ἐπιγραφή Α Π Ε Ι - Ρ Ω Τ Α Ν, ἐντὸς στεφάνου κοτίνου (πρβλ. P. Franke, ἔ.ἀ., σ. 149, Gruppe VII 2 b, c, d = πίν. 38 V 291 - πίν. 39 V 309, Gruppe VII 6 b = πίν. 41 V 359 - 361, Gruppe VII 7 b = πίν. 41 V 365 - 374).

Ἐκ τῶν λοιπῶν νομισμάτων, τῶν ὁποίων ἡ βλάβη τοῦ πυρός δὲν εἶναι τόσον σαφῆς, τὸ ἐν ἀνήκει εἰς τὴν κατηγορίαν 3 τῆς συλλογῆς Coin Galleries, τὸ δὲ ἕτερον δὲν δύναμαι νὰ ἀναγνωρίσω ὡς Ἑπειρωτικόν.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ἀσφαλῶς ὅτι τὰ νομίσματα τοῦ θεάτρου ἐκόπησαν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν (234 - 168 π.Χ.), τὸ δὲ στρώμα πυρκαϊᾶς συνδέεται ἀσφαλῶς μὲ τὴν Ῥωμαϊκὴν καταστροφὴν. Εἰς τοῦτο συμφωνεῖ καὶ ὁ P. Franke, ὁ ὁποῖος εἶδε τὰ νομίσματα. Προσέτι τὰ νομίσματα τοῦ Κοινοῦ μὲ τὴν Ἄρτεμιν, τὴν ἐπιδορατίδα καὶ τὰ ὀνόματα ἀρχόντων, Δ Ε, Α Ι - Β Ο (;) ἦσαν ἐν χρήσει μέχρι τοῦ ἔτους 168/7 π.Χ. (ἄλλως παρὰ P. Franke, σ. 146, 3). Κατὰ πόσον ὁμοῦ τὰ ἀμβρακικὰ νομίσματα μὲ τὴν κεφαλὴν Διώνης καὶ τὸν βαίτυλον (κατηγορία 3 τῆς Coin Galleries) εἶναι

Ἐκ τῆς τρομακτικῆς καταστροφῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἀντίκτυπος εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης ἦτο ἀκόμη αἰσθητὸς κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Στράβωνος (VII, 7, 10), ὁ ὁποῖος ὡς ἐξῆς περιγράφει τὴν κατάστασιν τοῦ ἱεροῦ· *ἐκλέλοιπε δὲ πως καὶ τὸ μαντεῖον τὸ ἐν Δωδώνῃ, καθάπερ τᾶλλα, περὶ δὲ τῆς Ἡπείρου σημειώνει· ὅμως ἐδ᾿ ἀνδρεῖ ἦτε Ἡπειρος πᾶσα καὶ ἡ Ἰλλυρίς· νῦν δὲ τὰ πολλὰ μὲν ἐρημία κατέχει, τὰ δ' οἰκούμενα κωμηδὸν καὶ ἐν ἐρειπίοις λείπεται* (VII 7,9)⁷¹.

Μερικαὶ ἐν τούτοις πρόχειροι ἐπισκευαὶ τοῦ προσκηνίου καὶ τῆς σκηνῆς εἶχον συντελεσθῆ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ γεωγράφου, διότι εἰς τὴν πρόσοψιν τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ προσκηνίου διεπιστάθησαν λείψανα τοίχου ρωμαϊκῶν χρόνων ἀπὸ ἀργοὺς λίθους καὶ ἄσβεστον, ὁ ὁποῖος ἀντικατέστησε τοὺς καταστραφέντας ἡμικίονας καὶ πεσσούς (Πίν. 7, σχεδ. 8). Δεδομένου δέ, ὅτι εὐθὺς μετὰ τὸν Στράβωνα, περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, μετετράπη τὸ θέατρον εἰς ἀρέναν, τὸ δὲ προσκηνίον καὶ ἡ πρόσοψις τῆς σκηνῆς ἀφῆρηθησαν, προκύπτει τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα, ὅτι αἱ πρόχειροι αὐταὶ ἐπισκευαὶ ἀνάγονται εἰς τοὺς πρὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ μέχρι τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτῆσεως χρόνους. Ἐπειδὴ δὲ καὶ εἰς ἐπιγραφὴν ἐκ Δήλου τῆς ἀρχαίας Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν, τῶν χρόνων 150-130 π.Χ.⁷² γίνεται λόγος περὶ γυμνικῶν ἀγῶνων εἰς τὴν Δωδώνην κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Ναίων, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι μὲ τὴν ἀναβίωσιν τῆς πεντετηρικῆς αὐτῆς ἑορτῆς, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐτελοῦντο γυμνικοί, δραματικοί, ἐνδεχομένως δὲ καὶ μουσικοὶ ἀγῶνες, ἔγιναν αἱ ἀνωτέρω πρόχειροι ἐπισκευαὶ τῆς σκηνῆς καὶ τοῦ προσκηνίου, περὶ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Ἡ ἀναβίωσις τῶν ἑορτῶν καὶ ἡ κατὰ κάποιον τρόπον ἀποκατάστασις τοῦ ἱεροῦ μαρτυροῦν περὶ νέας ἀκμῆς τοῦ ἱεροῦ. Διὰ νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν προσκυνητῶν τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης ἔκοψε, κατὰ τὴν περίοδον 168-148 π.Χ. πιθανῶς, χαλκοῦν νόμισμα μὲ τὴν προτομὴν τοῦ Ναίου Διὸς καὶ ἀετοῦ ἢ τῆς Ἀρτέμιδος καὶ μὲ τὴν ἐπιγραφὴν **ΙΕΡΕΥΣ ΜΕΝΕΔΗΜΟΣ ΑΡΓΕΑΔΗΣ**⁷³. Τὴν λειτουργίαν νομισματοκοπέου εἰς τὸ ἱερὸν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἀπέδειξεν ἐσχάτως χαλκοῦν τεμάχιον μὲ δύο συνεχόμενα ἀσφράγιστα πέταλα νομίσματος, τὸ ὁποῖον ἀνευρέθη κατὰ τὸ ἔτος 1958 ὑψηλότερον τοῦ στρώματος τῆς καταστροφῆς (219 π.Χ.) εἰς τὸν παλαιὸν ναὸν τῆς Διώνης Γ⁷⁴.

Στρῶσιν μὲ ἴχνη καταστροφῆς ὑπεράνω τοῦ ἀρχαιοτέρου ρωμαϊκοῦ στρώματος, ἡ ὁποία ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται νὰ χρονολογῆται ἐντὸς τοῦ 1^{ου} π.Χ. αἰῶνος⁷⁵, δυνάμεθα ἴσως

τῶν χρόνων τοῦ Κοινοῦ, μετὰ τὸ 148 π.Χ., (πρβλ. P. Franke, αὐτ. σ. 324 - 327) χρῆζει περαιτέρω ἐρεῦνης. Βέβαιον εἶναι πάντως ὅτι καὶ πρὸ τοῦ 168 π.Χ., ἴσως δὲ μετὰ τὸ 187 (P. Franke, αὐτ. σ. 325 - 327), ἡ Ἀμβρακία ἐξέδιδεν ἴδιον νόμισμα (τύποι α, β, γ, δ), μὲ εὐρείαν κυκλοφορίαν, ὥστε εἰς τὴν Δωδώνην νὰ ὑπερισχῆ τοῦ νομίσματος τοῦ Κοινοῦ.

71. Τὴν οἰκονομικὴν καὶ πολιτικὴν κατάστασιν τῆς Ἡπείρου μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐκφράζει τὸ γεγονός, ὅτι ἔκτοτε καὶ ἐπὶ μακρὸν διάστημα δύο μόνον πόλεις τῆς Ἡπείρου ἔκοσαν ἰδικὸν τῶν χαλκοῦν νόμισμα μικρᾶς κυκλοφορίας, ἡ Πανδοσία καὶ ἡ Φοινίκη (P. Franke, Die Münzen, σ. 31 καὶ 218 ἐξ.). Ἀλλὰ ἡ ἄποψις ὅτι οἱ Θεσπρωτοί, ὡς σύμμαχοι τῶν Ρωμαίων κατὰ τὸν τρίτον Μακεδονικὸν πόλεμον, δὲν ὑπέστησαν καταστροφὴν (Liv. XLIII 21. 4, St. Oost, Roman Policy in Epirus and Acarnania in the Age of the Roman Conquest of Greece, 1954, σ. 79, 131, ὑποσ. 68. P. Franke, ἔ.ἀ., σ. 218) ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν τελευταίων ἀνασκαφῶν τοῦ Νεκρομαντείου τῆς Ἐφύρας ἀμφίβολος, διότι ἀσφαλῶς τὸ ἡπειρωτικὸν τοῦτο ἱερὸν κατεστράφη ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους τοῦ Αἰμιλίου Παύλου (Τὸ Ἔργον 1961 σ. 124-125).

72. IG II 3, 1319, IG V2, 113, 21 ἐξ. St. Dow Hesperia 4 (1935) σ. 89, 2.

73. P. Franke, ἔ.ἀ.σ. 31-34· πρβλ. καὶ 308-311, πίν. 2-3. Ὁ Franke εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ μὲ πληροφορήσῃ βραδύτερον ὅτι τὰ νομίσματα αὐτὰ ἐκόπησαν πιθανώτερον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου.

74. Αὐτ. σ. 223 - 3, πίν. 52, 1.

75. Ἡ στρῶσις αὐτὴ φαίνεται ἀρχαιότερα τῶν χρόνων τῆς ἀρένας.

νά συνδέσωμεν με τήν ἐπιδρομήν εἰς τὸ ἱερόν τῶν Θρακῶν τοῦ Μιθριδάτου (87 π.Χ.).

Τετάρτη περίοδος (χρόνοι Αὐγούστου, σχέδ. 8). Τὴν τύχην πολλῶν ἑλληνικῶν θεάτρων ὑπέστη καὶ τὸ θέατρον τῆς Δωδώνης, μετὰ τὴν μετατροπὴν του εἰς ἀρέναν. Ὁ ἄνεμος τοῦ βαρβαρικοῦ συρμοῦ τῶν ρωμαϊκῶν θηριομαχιῶν, ἐνδεχομένως δὲ καὶ μονομαχιῶν, ἐπνευσεν ἕως ἐδῶ καὶ παρέσυρε τὸ ἄβρον ἄνθος τῆς ἀρχαίας τραγωδίας.

Αἱ τέσσαρες κατώτεραι σειραὶ ἐδωλίων μετὰ τῆς προεδρίας καὶ τοῦ ὀπισθεν διαδρόμου ἀπεσπάσθησαν καὶ πρὸ τῆς πέμπτης σειρᾶς ἀνυψώθη τοῖχος προστατευτικός, ὕψους 2.80μ., (Πίν. 4 β, 6 β, 7 καὶ 8), κατεσκευασμένος ἐξ ὕλικου τοῦ κοίλου καὶ τῆς σκηνῆς, ἐπιχρισμένος μετὰ ἀσβεστοκοκκίαν, ὁ ὁποῖος ἀπέκοψε περαιτέρω τὸ προσκηνίον καὶ τὴν πρόσοψιν τῆς σκηνῆς, ἐνωθεὶς μετὰ τὸν ὀπισθεν τοῖχον αὐτῆς. Εἰς τὰ μεταξὺ τοῦ τοίχου τῆς ἀρένας καὶ τῶν ἀρχαίων τοίχων τῆς σκηνῆς δημιουργηθέντα τριγωνικὰ διαμερίσματα (σχέδ. 8, Πίν. 4 α, καὶ β), ἐφυλάσσοντο τὰ ζῦα διὰ τὰς θηριομαχίας, κυρίως δὲ ταῦροι καὶ ἀγριόχοιροι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀνευρεθέντα ἐντὸς αὐτῶν ὄστᾶ, σχετιζόμενα μετὰ τὴν λατρείαν τῆς Δωδώνης⁷⁶. Τὰ ζῦα εἰσήρχοντο εἰς τὴν κονίστραν διὰ τῶν δύο πυλῶν τῶν τριγωνικῶν διαμερισμάτων (σχέδ. 8, Πίν. 4, 7 β, καὶ 13 γ). Ἐτέρα θύρα, εἰς τὴν ὁποίαν κατέφευγον οἱ ἀγωνιζόμενοι ἐν ὄρᾳ κινδύνου, κατεσκευάσθη ἐπίσης εἰς τὸν τοῖχον πρὸ τῆς μεσαίας κερκίδος (Πίν. 6 β καὶ 8 β). Ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου τῆς σκηνῆς ἠνοίχθησαν μικρὰ παράθυρα, ὁπόθεν ἴσως παρείχεται εἰς τὰ ζῦα τροφή. Δύο ἄλλα μεγαλύτερα ἀνοίγματα εἰς τὸν τοῖχον τῆς σκηνῆς, ἐκατέρωθεν τῆς τοξωτῆς πύλης (Πίν. 8 α), ὀφείλονται πιθανῶς εἰς τὴν μετατροπὴν αὐτῆν τοῦ θεάτρου. Τὸ δάπεδον τῆς ἀρχαίας ὀρχήστρας ἐκακαλύφθη μετὰ ἐπιχώσεις, ὕψους περίπου 0.50 μ., αἱ ὁποῖαι ἐπέχρυσαν βεβαίως τὸν ὄχετόν, τὴν βάσιν τῆς θυμέλης καὶ τοὺς στυλοβάτας τοῦ προσκηνίου καὶ τῆς σκηνῆς μετὰ τὰ ὑπολειφθέντα τμήματα τῶν ἡμικιονίων, τῶν πεσσῶν καὶ τῶν λειψάνων τῶν ρωμ. τοίχων.

Τοιουτοτρόπως ἐσχηματίσθη εὐρύχωρος κονίστρα σχήματος περίπου ἑλλειψώδους, διαμέτρου 33.10 καὶ 28.15 μ. Εἰς τοὺς Πίν. 8 α καὶ 9 β, οἱ ὁποῖοι εἰκονίζονται τὴν τοξωτὴν θύραν τῆς νοτίας πλευρᾶς τῆς σκηνῆς καὶ τὴν θύραν τοῦ δυτικοῦ τριγωνικοῦ διαμερίσματος, εἶναι εὐδιάκριτον τὸ ὕψος τῆς δημιουργηθείσης ἐπιχώσεως τῆς κονίστρας. Ἐντὸς τοῦ ἐπιχωσθέντος ὄχετος ἀνευρέθησαν ἀρχιτεκτονικὰ μέλη, κυρίως δὲ λίθινοι ἀνθεματοὶ ἀκροκέραμοι καὶ ρωμαϊκὰ νομίσματα. Ἐπειδὴ τὰ ἐντὸς τούτου νομίσματα εἶναι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου, ὑπεράνω δὲ, ἐκτὸς τούτων, ὑπῆρχον καὶ ἄλλα μεταγενέστερα νομίσματα, φαίνεται μᾶλλον βέβαιον, ὅτι ἡ μετατροπὴ τῆς ὀρχήστρας εἰς κονίστραν ἐπῆλθε κατὰ

76. Ἡ σχέσις τοῦ κάπρου μετὰ τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς τῆς Δωδώνης προκύπτει ἀπὸ ἑλλειπῆς χωρίον τοῦ Πausanίου (IX 8,1), κατὰ τὸ ὅποιον εἰς τὸ ἱερόν τῆς Δήμητρος τῶν Ποτινῶν τῆς Βοιωτίας ἐς τὰ μέγαρα καλούμενα ἀφιᾶσιν ὅς τῶν νεογνῶν, δηλαδὴ χοιρίδια νεογέννητα, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸν περιηγητὴν ἐνεφανίζοντο τὸ ἐπόμενον ἔτος εἰς τὴν Δωδώνην. Ἡ ρῖψις λοιπὸν νεαρῶν κάπρων (πιθανῶς ἐνιαυσίων, διότι τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐνεφανίζοντο εἰς τὴν Δωδώνην) ἐντὸς τοῦ μεγάρου (βόθρου) τοῦ ἱεροῦ εἶναι φιλολογικῶς μαρτυρημένη.

Προσέτι μεταξὺ τῶν ἀγορασθέντων παρὰ τοῦ Καραπάνου εὐρημάτων ἐκ Δωδώνης φυλάσσονται εἰς τὸ Ἐθνικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν (αἶθουσα Καραπάνου) δύο ἀλτήρες μολύβδινοι, ἔχοντες τὸ σχῆμα κάπρου (Πίν. 13 α, βάρος ἀριστεροῦ 1.660 γραμμάρια, δεξιοῦ 1.760). Εἰς τὸ μέσον τῶν ἀλτήρων ὑπάρχουν σαφῆ ἴχνη σιδηροῦ ἡλου πρὸς ἀνάτησιν. Προφανῶς οἱ ἀλτήρες ἀνετέθησαν εἰς τὸν Νάϊον Δία ἀπὸ κάποιον ἀθλητὴν, νικητὴν τοῦ ἄλματος κατὰ τὰ Νάϊα. Ἡ χρῆσις ἐπομένως κατὰ τοὺς ἀγῶνας ἀλτήρων — δμοιωμάτων κάπρου — καὶ ἡ ἀνάθεσις τῶν εἰς τὸν Νάϊον Δία ἐξηγοῦν τὴν σχέσιν τοῦ ζῦου μετὰ τὴν λατρείαν τοῦ Διὸς, τῆς ὁποίας ὁ χθόνιος χαρακτήρ εἶναι ἔντονος (περισσότερα εἰς τὴν περὶ τῆς Ἰερᾶς Οἰκίας μελέτην).

τούς χρόνους του Αύγουστου. Είναι γνωστόν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορος διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθεῖσαν πόλιν παρὰ τὸν Ἀμβρακικόν, τὴν Νικόπολιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγκατέστησε τοὺς παλαιμάχους Ρωμαίους στρατιώτας⁷⁷. Ἀλλ' ὅτι καὶ ἡ Δωδώνη εἴλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ αὐτοκράτορος προκίπτει καὶ ἀπὸ ἀνέκδοτον ἐπιγραφὴν, ἀμυδρότατα διακρινόμενην, ἐπὶ βάσεως ἀφιερωματικῆς, ἡ ὁποία ἀνευρέθη πρὸ τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, μὲ ψήφισμα τιμητικὸν ὑπὲρ τῆς Λιβίας, τῆς συζύγου τοῦ Ὀκταβίου⁷⁸, ἐνθα ἀνέγνωσα: ἀγωνοθετο[ῦντος---] / του. μ. Μο[λ]οσ [σοῦ], / τὸ Κοινὸν τ ᾶ ν --- / Λιβίαν τ ἡ ν [- -] / Καίσαρος σε[βαστοῦ].

Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} μ.Χ. αἰῶνος τὸ ἱερὸν πάντως εἶδεν ἡμέρας ἀκμῆς, διότι ὁ Πausanias (I 17,5) χαρακτηρίζει τοῦτο ὡς *ἄξιον θεᾶς*⁷⁹. Τὸ γεγονός ἐξ ἄλλου, ὅτι τὸ 132 μ.Χ. ὁ Ἀδριανὸς ἐπεσκέφθη τὴν Δωδώνην, μαρτυρεῖ περὶ τῆς νέας ἀκμῆς τοῦ ἱεροῦ⁸⁰. Περὶ τὰ μέσα τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος ἐτελοῦντο ἀκόμη τὰ Ναιῖα, ὅπως μᾶς πληροφοροεῖ τὸ μνημονευθὲν τμήμα τιμητικοῦ ψήφισματος ἐπὶ λίθου, τὸ ὁποῖον εὐρέθη ἐσχάτως εἰς τὸ Κάστρον τῶν Ἰωαννίνων, καὶ ὀλόκληρον διασφύζει ὁ Κυριακὸς ἐξ Ἀγκῶνος, ἐπισκεφθεὶς τὴν πόλιν τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 1434-5⁸¹. Πάντως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰουλιανοῦ τοῦ Ἀποστάτου τὸ ἀρχαῖον ἱερὸν ὑφίστατο ἀκόμη, διότι παρ' αὐτοῦ ἐζήτησε χρῆσμον ὁ αὐτοκράτωρ, ὀλίγον πρὸ τῆς ἐκστρατείας του ἐναντίον τῶν Περσῶν (362 μ.Χ.)⁸². Ἡ ἱερὰ δρυς πρέπει νὰ εἶχε ἀποκοπῆ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Συμμάχου, ὑπάτου κατὰ τὸ ἔτος 391 μ.Χ.⁸³. Ὁ χρόνος τῆς ὀριστικῆς ἐγκαταλείψεως τοῦ θεάτρου θὰ καθορισθῆ ἴσως μετὰ τὴν μελέτην τῶν εἰρημάτων τοῦ ὑπεράνω, τρίτου κατὰ σειράν, στρώματος καταστροφῆς, τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς ὀφείλεται εἰς τοὺς Χριστιανούς· διότι αἱ ὑπεράνω ἐπιχώσεις, ὕψους 3-3.50 μ., εἶναι πλέον καθαρά, ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐνδείξεως ζωῆς. Ἀποτελοῦνται ἀπὸ παχεῖαν ἀργιλοῦχον ἰλύν, χρώματος ὀχροτέφρου καὶ ἐνίοτε ἀπὸ στρώσεις ἀμμώδεις, προφανῶς ἐναποθέσεις τῶν ὑδάτων, τὰ ὁποῖα κατέκλυζον ἐπὶ αἰῶνας τὴν χαμηλὴν ἐπιφάνειαν τοῦ θεάτρου καὶ τοῦ πέριξ χώρου, κατερχόμενα ἐκ τοῦ Τομάρου καὶ ἐκ τῆς κατωφεροῦς κοιλάδος.

Ἀλλὰ καὶ ἡ νέα χριστιανικὴ λατρεία δὲν ἐπέζησεν ἐπὶ πολὺ⁸⁴, διότι κατὰ τὴν διάρκειαν

77. Π. Φουρίκης, Ἡπειρ. Χρον. 3 Hesperia (1928) σ. 118-119. Ἡ μετατροπὴ τοῦ θεάτρου εἰς ἄρηναν ὑποθέτει τὴν ἐγκατάστασιν εἰς τὴν περιοχὴν Ρωμαίων ἐποίκων (τὴν παρατήρησιν ὀφείλω εἰς τὸν καθηγητὴν κ. Schefold). Ὁ Στράβων, VII 324, ἀναφέρει ἐπίσης τὸ Βουθρωτόν. . . *ἐποίκους ἔχον Ρωμαίους*.

78. Εἰς τὸ ἱερὸν ἐπίσης εἶναι αἰσθητὸς ὁ ἀριθμὸς τῶν νομισμάτων τοῦ Αὐγούστου. Βλ. Εἰρ. Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου, ΠΑΕ 1955 σ. 180. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπίσης ἐκόπησαν ἴσως τὰ χαλκὰ νομίσματα μὲ τὴν ἐπιγραφὴν Ἱερεὺς Μενέδημος Ἀργεάδης (βλ. ἀνωτ. ὑποσ. 73).

79. *Γῆς δὲ τῆς Θεσπρωτίδος ἔστι μὲν πον καὶ ἄλλα θεᾶς ἄξια ἱερὸν τε Διὸς ἐν Δωδώνῃ καὶ ἱερὰ τοῦ θεοῦ φηγός.*

80. Βλ. σχετικὰς παραπομπὰς εἰς RE I, στ. 512 (Zichen). P. Franke, Die Münzen, σ. 30.

81. Βλ. ὑποσ. 64.

82. Θεοδώρ. Ἐκκλ. Ἱστορ. III 21.

83. Serv. Σχόλ. Verg. Aeg. III 466. P. Franke, ἔ. ἀ. σ. 30.

84. Τῆς περιόδου τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ τεκμήριον ἀποτελοῦν αἱ δύο χριστ. βασιλικαὶ, ἡ μεταγενεστέρα τρίκογχος (ΠΑΕ 1929 σ. 109 - 110, 1930 σ. 55-62) καὶ ἡ ὑπ' αὐτὴν μὲ ἐγκάρσιον κλίτος ἀρχαιοτέρα. Τὸ Ἔργον 1957 σ. 42-46, εἰκ. 44). Ἡ Δωδώνη εἶχε καταστῆ κατὰ τὸν 5^{ον} μ.Χ. αἰῶνα ἔδρα Ἐπισκοπῆς καὶ ὡς τοιαύτη ὑφίστατο μέχρι τῶν μέσων τοῦ 6^{ου} αἰῶνος : Honigmann, Byzant. 16, 1942/3 σ. 56 ἔξ., ὅτε ἠρμώθη ὀριστικῶς ἐξ αἰτίας τῆς περὶ τὸ 550 ἐπιδρομῆς τῶν Γότθων (Προκόπιος, Γοτθ. Πόλ. IV. 22), τῶν κατοίκων συνοικισθέντων πιθανῶς εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ περὶ τὸ 530 μ.Χ. οἰκοδομηθεῖσαν Νέαν Εὐροίαν, ὅπου ἡ πόλις τῶν Ἰωαννίνων (Σ.Ι. Δάκαρης, Ἰωάννινα, ἡ νεώτερη Εὐροία, Ἡπειρ. Ἔστια, 1952, τεύχ. 6, σ. 537-554. ΠΑΕ 1951, σ. 174 ὑποσ. 2.

του 6^{ου} μ.Χ. αιώνας ὁ χρόνος τῆς Δωδώνης, ἡ ὁποία εἶχε καταστή και ἔδρα Ἐπισκοπῆς, φαίνεται νὰ ἐγκαταλείπεται ὀριστικῶς ἐξ αἰτίας τῶν συχνῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν. Τὰ τελευταῖα εὐρήματα εἰς τὸ ἱερόν εἶναι μερικὰ χαλκᾶ νομίσματα βανδαλικά τοῦ 5-6^{ου} μ.Χ. αἰῶνος⁸⁵.

Περὶ τῶν διαφόρων κινητῶν εὐρημάτων θὰ γίνῃ λόγος εἰς τὴν τελικὴν δημοσίευσιν τοῦ θεάτρου. Ἄρκουμεθα ἔδω νὰ μνημονεύσωμεν μόνον τὰ πολυάριθμα πῆλινα ἀντικείμενα εἰς σχῆμα καρδίας καὶ κυκλοτεροῦς σφηνός (Πίν. 13 β) με βάσιν πεπλατυσμένην (διαμέτρων 3-6Χ2,5-5 ἐκ.), τὰ ὁποία ἀνευρέθησαν διεσκορπισμένα εἰς τὸ δάπεδον τῆς δυτικῆς παρόδου μέχρι τῆς ΝΔ γωνίας τοῦ στυλοβάτου τῆς νοτίας στοᾶς. Παρόμοια εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ ἱερόν τῶν Δελφῶν⁸⁶. Ἡ ἀνεύρεσις μεγάλου ἀριθμοῦ τοιούτων ἀντικειμένων εἰς τὴν δυτικὴν εἴσοδον τοῦ θεάτρου ὑποβάλλει τὴν ἰδέαν ὅτι πρόκειται περὶ εἰσιτηρίων θεάτρου καὶ οὕτω πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν καὶ τὰ παρόμοια ἀντικείμενα τῶν Δελφῶν, τῶν ὁποίων ἡ χρῆσις δὲν ἔχει ἐρμηνευθῆ.

Ἡ χρονολόγησις τοῦ θεάτρου. Μετὴν κατάληψιν τῆς Ἡπείρου ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων (168 π.Χ.) ἡ σκηνὴ τοῦ θεάτρου κατεστράφη, ὡς εἶπομεν (σ. 33-34), διὰ πυρός. Ἐπειδὴ ἔκτοτε καὶ μέχρι τῶν χρόνων τῆς μετατροπῆς του εἰς ἄρναν παρουσιάζεται μία μόνον ἐντελῶς πρόχειρος ἐπισκευὴ τῆς σκηνῆς, ἔπεται ὅτι αἱ δύο προγενέστεραι οἰκοδομικαὶ φάσεις (α καὶ β) εἶναι ἀρχαιότεραι τοῦ ἔτους 168 π.Χ. Ἡ κατὰ τὴν περίοδον 168 π.Χ. μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου χρονολόγησις τῆς δευτέρας φάσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν προσετέθησαν εἰς τὴν ἀρχικὴν σκηνὴν τὸ λίθινον προσκῆνιον, τὰ παρασκήνια καὶ τὰ δύο ἐκατέρωθεν πρόπυλα μετὰ τῶν συνεχομένων ἀναλημμάτων τῶν ἀνδῆρων πρὸ τοῦ κοίλου (σχέδ. 14), ὡς καὶ τὸ λίθινον στάδιον, εἶναι καὶ δι' ἄλλους λόγους ἀδύνατος, ἔνεκα τῆς ἀθλίας καταστάσεως τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς μεγάλης παρακμῆς τοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης μετὰ τὸ τρομακτικὸν πῆγμα, τὸ ὁποῖον ὑπέστη ἡ χώρα ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων (ἀνωτ. σ. 32 κ. ἐξ.). Τὴν καταστροφὴν αὐτὴν ἐπηκολούθησαν ἐρήμωσις καὶ ἐρείπωσις, τὸ δὲ δωδωναῖον μαντεῖον εἶχε σχεδὸν ἐγκαταλειφθῆ (Στραβ. VII 7,9-10).

Προσέτι τὸ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νομισμάτων τῆς Ἀμβρακίας χρονολογούμενον ἀσφαλῶς κατώτερον στρώμα πυρπολήσεως (ἀνωτ. σ. 33 καὶ ὑποσ. 70) ἐξικνεῖτο μέχρι τῆς εἰσόδου τῆς δυτικῆς παρόδου, ἡ ὁποία ἀποδεικνύεται οὕτω ἀρχαιότερα τῆς Ῥωμαϊκῆς καταστροφῆς. Ἡ δευτέρα ἐπομένως οἰκοδομικὴ περίοδος τοῦ θεάτρου πρέπει νὰ συσχετισθῆ μετὴν μεγάλην ἀνοικοδόμησιν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἱεροῦ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος, ὀφειλομένης εἰς τὸν Μακεδόνα βασιλέα Φίλιππον Ε'. Εἰς τοῦτο συμφωνοῦν ἀπολύτως ἡ ἐξαιρετικῶς ἐπιμελῆς ἐργασία τῶν γενομένων προσθηκῶν, ἰδίως δὲ ἡ μορφή τῶν βάσεων τῶν ἰωνικῶν ἡμικιονίων τοῦ προσκηνίου καὶ τῶν δύο προπύλων, τὰ κιονόκρανα τοῦ προσκηνίου, ὡς καὶ ἡ χρῆσις ἀσβεστολίθου τῆς αὐτῆς ποιότητος μετὸς κίονας τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Ε'. Εἰς τὴν περίοδον αὐτὴν ἐπίσης ἀνάγονται τὰ ἀνθεματὰ μέτωπα τῶν λιθίνων ἡγεμόνων καλυπτῆρων (Πίν. 12 ε) καὶ οἱ πῆλινοι κέραμοι μετὴν ἐπιγραφὴν *Διὸς Νάου* (Πίν. 12 β, καὶ γ, ἀνωτ. σ. 32).

Τὸ θέατρον, ὡς διεμορφώθη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Φιλίππου Ε', παρουσιάζει ἀπαραγνώριστον ὁμοιότητα μετὴν ἀρχιτεκτονικὴν μορφήν τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν, κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν του, μετὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τούτου καὶ τὴν προσθήκην τοῦ λιθίνου

85. Εἰρ. Βαρούχα, ΠΑΕ 1955 σ. 179, πίν. 60.

86. FdD V (texte) σ. 199, εἰκ. 889.

προσκηνίου ὑπὸ τοῦ Φιλίππου Ε΄ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος⁸⁷. Αἱ ὁμοιότητες εἶναι τόσον πολλαὶ καὶ ἄμεσοι, ὥστε εἶναι ἀδύνατον νὰ παραβλεφθῇ ἡ μεταξὺ των συσχέτισις⁸⁸. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἡ πρώτη οἰκοδομικὴ περίοδος τοῦ θεάτρου τῆς Δωδώνης πρέπει νὰ συνδεθῇ μὲ τὴν πρώτην μνημειακὴν μορφήν τοῦ ἱεροῦ, ὀφειλομένην εἰς τὸν βασιλέα Πύρρον (ἀνωτ. σ. 6).

Οἱ μεταξὺ τοῦ βασιλέως τούτου καὶ τοῦ Φιλίππου Ε΄ χρόνοι εἶναι περίοδος πολιτικῶν ἀνωμαλιῶν διὰ τὴν Ἡπειρον, ἀνευ σημαντικῶν ἱστορικῶν περιστατικῶν, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας διὰ τῆς βιαιᾶς ἐξώσεως τῶν τελευταίων ἀπογόνων τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῶν Αἰακιδῶν καὶ τὴν ἀνακήρυξιν τῆς Δημοκρατίας (234-168 π.Χ.)⁸⁹. Ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἄλλωστε οὐδεμία οἰκοδομικὴ ἐργασία περτηρήθη εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης κατὰ τὴν πεντηκονταετίαν πρὸ μεσολαβῆ ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πύρρου (272 π.Χ.) μέχρι καὶ τῶν γεγονότων τοῦ Θέρμου (218 π.Χ.). Τὸ ἐκπολιτιστικὸν καὶ θρησκευτικὸν-πολιτικὸν ἔργον τοῦ μεγάλου τούτου ἡγεμόνος θὰ τονίσωμεν ἀλλαγῶν⁹⁰. Ἐδῶ περιοριζόμεθα νὰ ὑπομνήσωμεν τὴν ἀνέγερσιν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Δωδώνης δύο ἢ τριῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν ἱερῶν (Α.Γ.Ζ.), τὴν μνημειακὴν διαμόρφωσιν τῆς Ἱερᾶς Οἰκίας, τὴν εἰσαγωγὴν τῆς λατρείας τοῦ Ἡρακλέους, πιθανῶς καὶ ἄλλων θεοτήτων, καὶ τὴν καθιέρωσιν ἢ τὸν μεγαλοπρεπέστερον ἑορτασμὸν τῆς πεντητηρικῆς ἑορτῆς τῶν Ναῶν. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπίσης ἡ ἀνέγερσις ὑπὸ τοῦ Πύρρου δύο θεάτρων εἰς τὴν Ἀμβρακίαν, τὴν νέαν πρωτεύουσάν τοῦ κράτους του⁹¹, ὡς καὶ ἱερῶν τοῦ Ἡρακλέους, τῆς Αἰνειάδος Ἀφροδίτης καὶ ἡρώου τοῦ Αἰνείου. Τέλος ἡ ἐπιμελεστάτη ἐργασία καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν τοίχων τῆς σκηνῆς (Πίν. 8α καὶ 9β), ὅπως καὶ τῶν πυργοειδῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου τοῦ θεάτρου (Πίν. 5 καὶ 11 β), ὁμοίων πρὸς τὸ τεῖχος τῆς ἀκροπόλεως, ἀρμόζουσιν εἰς τὴν μεγάλην αὐτὴν περίοδον τῆς πολιτικῆς ἀκμῆς τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς οἰκοδομικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἱεροῦ τῆς Δωδώνης⁹².

Ἡ χρονολόγησις τοῦ Σταδίου. Ἄν καὶ εἶναι ἀκόμη πρόωρον νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ τοῦ χρόνου τῆς κατασκευῆς τοῦ Σταδίου πρὸ τῆς πλήρους διερευνήσεώς του, σκόπιμον εἶναι νὰ σημειωθῶν ἐδῶ τὰ μέχρι σήμερον προκύψαντα χρονολογικὰ δεδομένα. Τὸ Στάδιον εἶναι

87. Τὴν ἀποψιν αὐτὴν διετύπωσε πρῶτος ὁ Bulle, ὑποστηρίζει δὲ καὶ ὁ E. Fiechter, ἔ. ἀ. σ. 18.

88. Ὑπάρχουσιν πολλαὶ ὁμοιότητες μεταξὺ τῶν δύο ἀρχικῶν θεάτρων, τῶν Οἰνιαδῶν (4^{ος} αἰῶν) καὶ τῆς Δωδώνης (ἀρχαὶ 3^{ου}), ὅπως ἡ σκηνὴ μὲ 4 τετραγώνους πεσσούς τῶν αὐτῶν περίπου διαστάσεων, 0.49X0.43μ., ἔναντι 0.45X0.45 τῆς Δωδώνης· ἡ ὀρχήστρα τοῦ θεάτρου τῶν Οἰνιαδῶν ἔχει ἀκτῖνα 7.40μ., ἢτοι τὰ 4/5 τῆς Δωδώνης (9.35μ.), τὸ πλάτος πλαισίου ὀρχήστρας (0.46μ.), πλάτος ὀρχήστρας (0.60μ.), ὕψ. ἐδωλίων 0.41μ., πλάτ. 0.75μ. Ἀμεσώτεροι ὅμως εἶναι αἱ ὁμοιότητες κατὰ τὴν δευτέραν φάσιν (τέλος 3^{ου} αἰ.), μὲ τὴν προσθήκην εἰς ἀμφότερα τὰ θεάτρα λιθίνου προσκηνίου (μορφὴ ἡμικιονίων, μὲ συμφυεῖς πεσσούς, μεταξόνιον προσκηνίου, ἀριθμὸς ἡμικιονίων, γείσον, ὕψος προσκηνίου κ.λ.π.), ἡ ὅποια εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις συνδέεται μὲ τὴν προσωπικότητα τοῦ Μακεδόνα βασιλέως Φιλίππου Ε΄.

89. Τὸ βραδύτερον κατὰ τὰ ἔτη 234/33 εἶχεν ἐπέλθει ἡ ἐξώσις τῆς βασιλικῆς δυναστείας τῶν Μολοσσῶν Αἰακιδῶν. Τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν βλ. παρὰ P. Franke, Die Münzen, σ. 281 καὶ ὑποσ. 38.

90. Σχετικῶς εἰς τοὺς γενεαλογικοὺς μύθους τῶν Μολοσσῶν.

91. Τὸ γεγονός τοῦτο ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ νέας ἀκμῆς τῆς πόλεως (Πολύβ. XXI 29,9, Στράβ. VII 7,6). Περὶ τῶν μνημείων τῆς πόλεως βλ. Πολύβ. XXI 27,2, XX 30,9, T. Liv. XXXVIII 5,2, Διον. Ἀλικ. I 50,4, Πολύβ. VIII 52, Καλλιμ. 29, Plin. NH XXXV 36. Πρβλ. καὶ Hirschfeld REI, στ. 1805-1807, M. Leake, Travels in Northern Greece I, σ. 206-213. P. Levesque, Pyrrhos 1957, σ. 228-252, D. Kienast, RE ἐν Pyrrhos (ἀνάτυπον σ. 18).

92. Ἡ συχνότης τῶν νομισμάτων εἰς τὸ ἱερὸν σημειώνει ἐπίσης ὡς μεγαλύτεραν ἀκμὴν τούτου τὸν 4 - 3^{ον} π.Χ. αἰῶνα· βλ. Εἰρ. Βαρούχα, ΠΑΕ 1955 σ. 180.

ἀσφαλῶς μεταγενέστερον τοῦ ἔτους τῆς καταστροφῆς τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ θεάτρου ὑπὸ τῶν Αἰτωλῶν (219 π.Χ.), σύγχρονον δὲ ἢ καὶ νεώτερον τῆς ἐπὶ Φιλίππου Ε΄ ἀνοικοδομήσεως τοῦ ἱεροῦ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} αἰ. καὶ τοῦ θεάτρου, μὲ τὴν προσθήκην τῶν παρασκηνίων, τοῦ προσκηνίου, τῶν ἐκατέρωθεν προτύλων καὶ τῶν ἀναλημμάτων τῶν ἀνδῆρων πρὸ τῶν πυργοειδῶν ἀναλημμάτων τοῦ κοίλου, διότι τὰ ἐδώλια τοῦ Σταδίου ἐδράζονται ἐπὶ τοῦ δυτικῶν ἀνδῆρου, τοῦ ὁποῖου ἡ κατασκευὴ περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ. ἐπέφερε τὴν μεταβολὴν τῶν λιθίνων κλιμάκων ἐξωτερικῶς τῶν ἀναλημμάτων. Ἐντὸς τῶν τεχνητῶν ἐπιχώσεων τούτων, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἀργοὺς λίθους καὶ λατύπην, ἀνευρέθη τὸ μνημονεῦθ (ἀνωτ. σ. 31) χαλκοῦν νόμισμα τῆς Ἀμβρακίας μὲ παράστασιν ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψευος κεφαλῆς Διώνης δεξιά, ἐπὶ δὲ τῆς ὀπισθίας βαιτύλου-Ἀπόλλωνος Ἀγυιέως ἐντὸς στεφάνου κοτίνου καὶ ἐπιγραφὴν A-M-B-P. Τὸν τύπον τούτου τοῦ νομίσματος κατατάσσει ὁ Franke εἰς τοὺς χρόνους μετὰ τὸ 148 π.Χ.⁹³, ὅτε ἡ Ἑπειρος κατέστη τμῆμα τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας καὶ τὸ Κοινὸν τῶν Ἑπειρωτῶν ἤρχισε νὰ ἐκδίδῃ ἐκ νέου ἴδιον νόμισμα⁹⁴. Ὁ Franke εἰς τὴν σπουδαιότατην ἐργασίαν του περὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ἑπειροῦ ἀποκλείει τὴν δυνατότητα κοπῆς νομίσματος ὑπὸ τῆς Ἀμβρακίας ἀπὸ τοῦ ἔτους 230 π.Χ., ὅποτε προσεχώρησεν εἰς τὸ Κοινὸν τῶν Αἰτωλῶν, μέχρι τοῦ 189, ὅποτε ἡ πόλις ὑπήχθη ὑπὸ τοῦ Ρωμαίου⁹⁵. Ἐπειδὴ δὲ μεταξὺ τῶν ἀμβρακικῶν νομισμάτων τῆς Συλλογῆς Coin Galleries ὑπῆρχον καὶ 71 νομίσματα τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν, τὰ ὁποῖα οὗτος χρονολογεῖ εἰς τοὺς μετὰ τὸ 148 π.Χ. χρόνους, συμπεραίνει ὅτι καὶ τὰ ἀμβρακικὰ ἐκόπησαν μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο⁹⁶.

Ἀνωτέρω ὅμως ἀνεύρομεν, κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ θεάτρου, νέα στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ Ἀμβρακία προέβη εἰς τὴν κοπὴν νομισμάτων διαφόρων τύπων καὶ πρὸ τοῦ 168 π.Χ. (ἀνωτ. σ. 33, ὑποσ. 70), ὁ δὲ ἀρχικὸς τύπος τῆς Διώνης-βαιτύλου εἶναι ἀρχαιότερος τῆς Ρωμαϊκῆς κατακτήσεως⁹⁷. Ὡστε καὶ τὸ ἐντὸς τῶν τεχνητῶν ἐπιχώσεων ὑπὸ τὰ ἐδώλια τοῦ Σταδίου ἀνευρεθὲν νόμισμα τῆς Ἀμβρακίας δὲν ἀποκλείει τὴν πρὸ τοῦ 168 κατασκευὴν τοῦ Σταδίου, τὸ ὁποῖον ἐπομένως δυνάμεθα νὰ ἐντάξωμεν εἰς τὴν περίοδον τῆς μεγάλης ἀνοικοδομήσεως καὶ ἀναπτύξεως τοῦ ἱεροῦ καὶ τοῦ θεάτρου περὶ τὸ τέλος τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Τὴν ὑπαρξίν τοῦ Σταδίου πρὸ τοῦ 168 π.Χ. ὑποθέτουν ἐπίσης καὶ μερικαὶ ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαὶ νικητῶν κατὰ τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας τῶν Ναίων, αἱ ὁποῖαι χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 3^{ου} ἢ ἀρχῶν τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰ. καὶ ἐξῆς⁹⁸. Τόσον δαπανηρὸν καὶ μεγαλοπρεπὲς ἔργον, ὅσον ἡ κατασκευὴ τοῦ Σταδίου, ἀρμόζει εἰς τὴν μεγάλην οἰκοδομικὴν περίοδον τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Ε΄, εὐρίσκεται δὲ εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸν πρόχειρον χαρακτῆρα τῶν ἐργασιῶν κατὰ τὴν τρίτην περίοδον τοῦ θεάτρου περὶ τὰ μέσα τοῦ 2^{ου} π.Χ. αἰ., κατὰ τοὺς χρόνους δηλαδὴ τῆς Ρωμαιοκρατίας, ὅπως καὶ μὲ τὰς πληροφορίας τοῦ Στράβωνος (VII 7,10., ἀνωτ. σ. 34), αἱ ὁποῖαι ἐμφανίζουσιν τὸ ἱερὸν σχεδὸν ἐγκαταλελειμμένον ὀλίγον πρὸ τῆς μετατροπῆς του εἰς ἀρέναν.

Τέλος, πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἡ ποιότης τῶν λίθων εἶναι ἢ αὐτὴ μὲ τοὺς ἀναλημματικούς τοίχους τῶν δύο ἀνδῆρων πρὸ τοῦ κοίλου, ἢ ἐργασία ἐπιμελῆς, οἱ δὲ ὀρθοστάται ἐπὶ

93. Ἐ. ἀ. σ. 323-327, πίν. 67 V 10-V 51.

94. Περὶ τῶν νομισμάτων τοῦ Κοινοῦ μετὰ τὸ 148 π.Χ. αὐτ. σ. 218-237.

95. Αὐτ. σ. 325-326.

96. Εἰς τὰ νομίσματα αὐτὰ τοῦ Κοινοῦ λείπει τὸ μονόγραμμα τοῦ ἄρχοντος (αὐτ. σ. 327).

97. Φυσικὰ δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐπανεκδόσις τοῦ νομίσματος τούτου καὶ μετὰ τὸ 148 π.Χ.

98. Βλ. ἀνωτ. ὑποσ. 64.

τῶν ὁποίων βαίνουν τὰ ἐδῶλια τοῦ Σταδίου, συνδέονται ὀργανικῶς μὲ τὸ ἰσοδομικὸν ἀνάλημμα τοῦ ἀνδῆρου τῶν χρόνων τοῦ Φιλίππου Ε΄. Διὰ τοὺς λόγους τούτους ἡ κατασκευὴ τοῦ Σταδίου, σύγχρονος τῆς δευτέρας οἰκοδομικῆς φάσεως τοῦ θεάτρου, πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς τὴν προτελευταίαν δεκαετίαν τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰῶνος, εἰς τοὺς χρόνους δηλαδὴ τῆς βασιλείας τοῦ Φιλίππου Ε΄.

Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ